

T.C.
AFYONKARAHİSAR KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI

TEVRAT'TA GEÇEN KAVİM ADLARI VE BUNLARIN
ESKİÇAĞ TARİHİNDEKİ ROLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Özlem DENİZ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

AFYONKARAHİSAR, 2009

**TEVRAT'TA GEÇEN KAVİM ADLARI VE
BUNLARIN ESKİÇAĞ TARİHİNDEKİ ROLLERİ**

Özlem DENİZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Mayıs, 2009

Afyonkarahisar

T.C.
AFYONKARAHİSAR KOÇATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEVRAT'TA GEÇEN KAVİM ADLARI VE BUNLARIN
ESKİÇAĞ TARİHİNDEKİ ROLLERİ

Hazırlayan
Özlem DENİZ

Danışman
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

AFYONKARAHİSAR 2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tevrat’ta Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Rollerini” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13/05/2009

İmza

Özlem DENİZ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof.Dr.EkremMEMİŞ

.....

Jüri Üyeleri:

_Prof. Dr. Hakkı YAZICI

.....

Yrd. Doç. Dr. Selim PULLU

.....

Doç Dr. Hasan BABACAN (Yedek)

.....

Tarih anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Özlem DENİZ'in, " Tevrat'ta Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Rollerini" başlıklı tezi 13/05/2009 tarihinde, saat 14.00'de Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

TEVRAT'TA GEÇEN KAVİM ADLARI VE BUNLARIN ESKİÇAĞ TARİHİNDEKİ ROLLERİ

ÖZLEM DENİZ

AFYONKARAHİSAR KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MAYIS 2009

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. EKREM MEMİŞ

Ortadoğu'nun son derece önemli bir coğrafi konuma sahip olması, tarihin en eski devirlerinden itibaren pek çok kavmin ilgisini çekmiştir. Bu coğrafyaya hakim olabilmek için, olağanüstü caba harcanmıştır.

Eskiçağ tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Tevrat'ta adı geçen çok sayıda kavim vardır ve bunların önemli bir kısmının Ortadoğu coğrafyasındaki yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Bu çalışma ile sözü edilen kavimlerin kimlikleri belirlenmeye ve Eskiçağ tarihinde oynadıkları roller yazılı ve arkeolojik belgelerin ışığında gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevrat, Ortadoğu, Kavim, İsrail, Filistin, Eskiçağ.

ABSTRACT

THE NAMES OF PEOPLE MENTIONED ON THE OLD TESTAMENT AND THEIR ROLES IN ANCIENT HISTORY

ÖZLEM DENİZ

**AFYONKARAHİSAR KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

MAY 2009

ADVISOR: PROF. DR. EKREM MEMİŞ

The Middle East has an immensely important geographical position, which attracted lots of people attention since the old ages of history. So much effort was spent in order to control this geography.

There are lots of peoples mentioned at the Old Testament and their location is not known exactly in the Middle East. With this study the identities of aforecited peoples were tried to be defined and their role-plays in the ancient history period were tried to be revealed in the light of written and archaeological documents.

Key Words: Old Testament, Torah, Middle East, Ancient History, People, Israil, Paletsine.

ÖNSÖZ

Ortadoğu'nun son derece önemli bir coğrafi konuma sahip olması, tarihin en eski devirlerinden itibaren pek çok kavmin ilgisini çekmiştir. Bu coğrafyaya hakim olabilmek için, olağanüstü caba harcanmıştır.

İşte biz, bu çalışmamızda, geçmişten günümüze uzanan bu zaman diliminde Ortadoğu coğrafyası üzerine bugüne kadar pek çok araştırma yapılmamış olan Tevrat'ta isimleri geçen kavimlerin dönemini aydınlatmaya çalıştık. Bizi bu konuyu incelemeye yönelten elbette ki Eskiçağ tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Tevrat'ın tam olarak incelenmemiş olmasıdır. Öyle ki, Tevrat'ta isimleri geçen yüzlerce kavim adı vardır. Ancak bunların çoğunu idantifiye edebilmek için çalışmalar yapılmamıştır. Bu eksikliği giderebilmek için bu konuyu incelerken elbette birçok sorunla karşılaştık. Çünkü bir kavmin kimliğini açıklayabilmek için onlar hakkında arkeolojik yönden incelemelerinde yapılması gerekmektedir. Bizim böyle bir imkânımızın olmaması en başta gelen eksikliklerimizden biri olmuştur. Bizde bu çalışmamızı bu güne kadar yapılmış ve güvenilebilirliği sadece bilimsel yöntemlerin geçerlilik ölçütleriyle kanıtlanmış bir yol izleyerek oluşturmaya çalıştık.

Bu hedef doğrultusunda konumuz ile ilgili yazılı eserlerin büyük bir bölümünü gözden geçirerek bir çatı altında toplamaya çalıştık. Şüphesiz, bu çalışmayı gerçekleştirirken yazılı vesikaların verdiği bilgileri, gerçekleştirilmiş arkeolojik kazı sonuçları ile de mukayese ettik.

Bu çalışmanın meydana getirilmesi esnasında en büyük katkıyı, sayın hocam Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'ten gördüm. Bu nedenle beni her zaman anlayışla karşılayıp, sabırla yetiştiren hocama, burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca, her zaman en büyük destekçim olan ve her şeyimi borçlu olduğum annem Hatice DENİZ'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Öyle sanıyorum ki, çalışmamız bizden sonra bu alanda yapılacak yeni araştırmalar için rehber olacaktır.

Özlem DENİZ

Mayıs 2009 AFYONKARAHİSAR

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRÜ ONAYI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVRAT'IN SÖZÜNÜ ETTİĞİ COĞRAFYA	4
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR	16
-----------------	----

1. TEVRAT	16
-----------------	----

2. YENİ ASUR VE ASUR İMPARATORLUK DEVRİ VESİKALARI.....	18
--	----

3. BABİL VESİKALARI	19
---------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVRAT'TA ADLARI GEÇEN ANADOLU, MISIR, SURİYE-FİLİSTİN VE MEZOPOTAMYA ORJİNLKAVİMLER	20
---	----

1. HİTİTLER	20
-------------------	----

2. URARTULAR	25
--------------------	----

3. ELAM-MED-PERSLER.....	34
--------------------------	----

4. LEVİLİLER.....	36
-------------------	----

5. ARAPLAR.....	37
-----------------	----

6. AŞKENAZLAR (İSKİTLER).....	37
-------------------------------	----

7. GOMERLER (KİMMERLER).....	42
------------------------------	----

8. KENANLILAR (FENİKELİLER).....	44
----------------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVRAT'TA ZİKREDİLEN KAVİMLERDEN BAŞROL OYNAYAN VE ORTADOĞU TARİHİNİ ETKİLEYEN KAVİMLER	47
1. İSRAİLOĞULLARI	47
2. FİLİSTLER	67
3. ASURLULAR	83
4. BABİLLİLER	99
5. MISIRLILAR	109
6. AMURRULAR	115
7. ARAMİLER	117
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	130
EKLER	133

KISALTMALAR DİZİNİ

A. Ü: Ankara Üniversitesi

Bkz: Bakınız

C: Cilt

Çev: Çeviren

D. T. C. F: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Drl: Derleyen

Hzl: Hazırlayan

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

no: Numara

s: sayfa

S: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: Ve benzeri

vd: Ve devamı

GİRİŞ

Bilindiği gibi, tarihin konusu olaylardır ve yaşanan bu olaylar insanlar arasında cereyan eder. Böylece başlayan olaylar silsilesi günümüze değin sürüp gelir. Eskiçağ medeniyetleri günümüz dünya medeniyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bugün yenilik olarak gördüğümüz herhangi bir şeyin başlangıcını Eskiçağ'da bulmak kaçınılmazdır. Ayrıca bu sadece kültürel açıdan da böyle değildir. Yaşanılan siyasi gelişmelerde de durum aynıdır. Örneğin bugün kullandığımız yazı sisteminin başlangıcını Mezopotamyalı Sümerler atmıştır, yine günümüzde kullandığımız takvim ve geometri formüllerini ilk olarak Mısırlılar kullanmıştır. Buna benzer örnekleri sayfalarca sıralamak mümkündür.

MÖ. 3200'lerde yazının icadıyla birlikte başlayan Eskiçağ'ın bitişi olarak MÖ. 325, 375, 395, 476 gibi tarihler verilse de biz bu tarihlerin yanlış olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu tarihler Avrupalıların kendilerine göre belirledikleri tarihlerdir. Yukarıda saydığımız yılların Türk tarihi için hiç bir önemi yoktur. Nitekim Türk tarihi, Avrupa tarihi gibi belli bir alanda değil, aynı anda çok geniş bir alanda meydana gelmektedir. Bu nedenle de biz Eskiçağın bitişi konusunda yaşanan çelişkilerde Prof. Dr. Ekrem Memiş'in görüşüne katılıyoruz. Ona göre, Eskiçağ'ın bitişini 8. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmek gerekmektedir. Çünkü bir çağın kapanıp diğer bir çağın açılması öyle bir anda gerçekleşebilecek bir olay değildir. Kapanan çağın gelenek, görenekleri ve kurumları bir anda terk edilemez. Eskiçağında gelenek ve görenekleriyle kurumlarının Ortaçağ kurumlarıyla büyük ölçüde yer değiştirmesi 8. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.¹

Peki Eskiçağla ilgili bir araştırmayı gerçekleştirebilmek için ne tür kaynaklar kullanılmalıdır. Öncelikle konu hakkında yazılmış tüm yazılı belgeler gözden geçirilir daha sonra edinilen bilgiler arkeolojik belgelerle doğrulanmaya çalışılmalıdır. Bizde bu çalışmayı meydana getirirken konumuz ile ilgili yazılı eserlerin büyük bir bölümünü gözden geçirerek bir çatı altında toplamaya çalıştık.

---

¹ Ekrem Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Bursa 2006, s. 15.

Ayrıca yazılı vesikaların verdiği bilgileri, arkeolojik kazı sonuçları ile de mukayese ettik.

Çalışmamıza yöntem olarak seçtiğimiz “*Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır.*” M. Kemal ATATÜRK’ün sözünü amacımız doğrultusunda göz ardı etmedik. Amacımız, Eskiçağ’da dünyanın en önemli merkezlerinden biri olan Ortadoğu dünyasının bir dönemine ışık tutmaktır. Bu dönem MÖ. 1. Binyıldır. Çalışmamızın konusu olan Tevrat’ta anlatılan olayların yaşandığı zamanlar bu binyıla tarihlenmektedir. Bu dönemde yaşayan ve Ortadoğu ile ilişki kuran devletlerin tutmuş oldukları vesikaları bu nedenle taradık. Ancak burada birçok problemle karşılaştık. Çünkü Tevrat’ta yüzlerce kavim adı geçiyordu ve bunların hakkında tutulmuş herhangi bir belge bulunmamaktaydı. Aslında bunun nedeni Tevrat’ta kavim adı olarak geçen birçok ismin gerçekte bir aile adı olması ve bu ailelerin devletle ilişki kurabilecek kadar önem arzetmemesidir. Örneğin Benyamin oğulları, Nekoda oğulları, Henadad oğulları, Karmîler, Lehabîler gibi. Bu gibi nedenlerde bizi, Ortadoğu tarihinde önemli rol oynayan kavimleri belirlemeye yöneltti.

Toplam dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümüne “Tevrat’ın Sözü Ettiği Coğrafya” adını verdik. Çünkü coğrafi şartlar tarihi olayları mutlaka etkilemektedir. Bu nedenle, biz de öncelikli olarak Anadolu, Mısır, Suriye, Filistin ve Mezopotamya’nın coğrafi şartlarını gözler önüne sermeye çalıştık.

İkinci bölümde kaynaklara yer verildi. Başta Tevrat olmak üzere yazılı ve yazısız kaynaklar başlıklar altında ayrıntılarıyla incelendi.

“Tevrat’ta Adları Geçen Anadolu, Mısır, Suriye-Filistin ve Mezopotamya Orjinli Kavimler” başlığını verdiğimiz üçüncü bölümümüzde ise, MÖ. 1. Binyılda bu coğrafyalarda hüküm süren ve Tevrat’ta adlarına rastladığımız devletlerin tarihlerini incelemeye çalıştık.

Son bölümümüze ise “Tevrat’ta Zikredilen Kavimlerden Başrol Oynayan ve Ortadoğu Tarihini Etkileyen Kavimler” adını verdik ve bu bölümde İsrailoğulları, Filistler, Asurlular, Babilliler, Mısırlılar, Amurrular, Aramiler gibi Tevrat’ta başat olan devletleri inceledik. Ayrıca bu bölümde bir de Tevrat’ta sözü edilmiş ancak Ortadoğu tarihinde önemli rol oynamamış kavimlerin listesini verdik.

Çalışmamızın son kısmını ise, okuyucularımıza faydalı olacağı düşüncesiyle, seçilmiş bir bibliyografya listesi ile önemli gördüğümüz bazı harita ve resimleri koymayı da ihmal etmedik.

Çalışmamızın tarihe ilgi duyan kişilere rehberlik etmesi, bizi mutlu edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVRAT'IN SÖZÜNÜ ETTİĞİ COĞRAFYA

Tevrat'ın sözünü ettiği coğrafya bugünkü Ortadoğu coğrafyasıdır. Ortadoğu genel olarak Fırat ve Dicle nehir vadilerinin belirlemiş olduğu hattın batısında kalan Yakındoğu toprakları ile Seyhan-Burma hattı arasında kalan topraklara verilmiş bir coğrafi isimdir.

Tevrat'ta sözü edilen Ortadoğu coğrafyasının çekirdek sahasını Suriye, Filistin, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya toprakları oluşturmaktadır. Eskiçağ kavimleri için son derece önemli olan ve elde etmek için kıyasıya mücadele ettikleri bu coğrafyayı biraz daha yakından tanımamız icabetmektedir.

İlk olarak Anadolu'yu ele alacak olur isek, öncelikle şunu belirtmemizde yarar vardır; her ne kadar Türkiye'nin bugünkü sınırları dışında kalsa da Kuzey Suriye'yi de Anadolu coğrafyasına dâhil etmemiz gerekir. Çünkü bu bölge gerek jeomorfolojik şartlar, gerekse kültür birliği bakımından, Anadolu ile devamlı bir bütünlük arz etmiştir.²

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından çevrelenen Anadolu, aynı zamanda Asya ile Avrupa kıtalarını da birbirine bağlamaktadır. Bu konumu nedeniyle Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Akdeniz medeniyetleri ve Batı dünyaları ile devamlı irtibat halindedir. İşte bu yüzden Anadolu pek çok medeniyetin beşiği olma gibi önemli ve o kadar da sıkıntılı bir görev yüklenmiştir.

Anadolu, coğrafi olarak kuzey yarım kürenin orta kuşağında bulunduğundan, bu kuşağın genel bir özelliği olan ılıman iklimi yaşamaktadır. Bu sebeple de çok çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine ve insanların yaşamasına son derece müsaittir. İşte bu nedenle de, Anadolu, tarihin en eski çağlarından itibaren birçok kavmin istilasına maruz kalmıştır. Nitekim, daha MÖ. 3. Binyıldan itibaren değişik kökenli birçok kavmin bir arada yaşaması ve bu durumun asırlarca devam etmesi bunun en güzel örneğidir.

---

² E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 4. Basım, Konya 2002, s.3.

Anadolu, bazı istisnalar dışında dağlık ve yüksek bir yayladır. Bu yayla üzerinde dağlar genellikle doğu-batı istikametinde uzanırlar. Kuzey ve güney bölgelerine paralel olarak uzanan dağlar İç Anadolu'da yer alan yaylalara sadece birkaç merkezden geçit vermişlerdir. Batı Anadolu kısmında ise denize dik olarak uzanan dağlar sıralanmıştır. Teşekkülü bu şekilde olan dağ silsileleri Anadolu'ya kuzey ve güney yönlerinden yapılacak bir göçe geçit vermezken batı kısmından yapılacak istilaların iç bölgelere doğru yayılmasına imkân tanımıştır.

Kuzey Anadolu dağları doğuda Rize dağlarından başlamak üzere sıra halinde orta kısımdaki Canik dağlarında alçalmış batıdaki İsfendiyar dağlarında ise tekrar yükselmiştir. Kuzeyin Orta Anadolu ile bağlantısını Zigana ile Kop geçitleri sağlamaktadır.

Güney Anadolu'da ise, Toroslar sistemine rastlamaktayız. Toroslar batı, orta ve doğu olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Batı Toroslar, Elmalı dağlarından başlamak üzere Bey dağları, Geyik dağları, Sultan dağları, Orta Toroslar ise Bolkar, Aladağ, Tahtalı, Binboğa dağlarından oluşurken Orta Anadolu'yu Kilikya ovasına bağlayan tek geçit olan Gülek Boğazı da buradan geçmektedir. Orta Toroslar bu bölümden sonra kuzeydoğu'ya doğru yönelerek İskenderun körfezinden başlamak üzere Amanoslar ile çevrelenir. Ayrıca Hakkari ve Cilo dağları da bölümün diğer önemli dağlarıdır.

Diğer bir yandan bakacak olur isek, Anadolu'nun güneyinde Eskiçağ için son derece önem arzeden düzlükler de yer almaktadır. Bunlar: Batı Toroslar'daki Antalya düzlüğü, Orta Toroslar'daki Adana ovası ile Amanoslar'ın doğusunda yer alan Amik ovasıdır. Bol akarsuların yer aldığı bu ovalar en eskiçağlardan beri verimli topraklarıyla kavimlerin ilgisini çekmiştir. Yalnız Amik ovasında 178 höyüğün bulunması bu önemi açıklamakta yeterlidir.³

Güneydoğu Toroslar ile Kuzey Anadolu'nun birleştiği bir bölge olan Doğu Anadolu bölgesi ise, Anadolu'nun en yüksek bölgesidir. Bu bölgenin başlıca dağları Munzurdağ, Keşişdağ, Palandöken, Ağrı, Süphan, Tendürek, Nemrut ve Hakkari dağlarıdır. Bu dağlar arasında uzanan Kars, Muş, Malazgirt, Çapaçur ve Malatya ovaları önemli düzlüklerdir. Bu yüksek düzlüklerin Kalkolitik devirden beri yaşam alanı olarak kullanıldığı Van'daki Tikiltepe kazılarında anlaşıldığı gibi, Kars

---

³ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 3. Basım, Ankara 1998, s. 3.

dolaylarında yapılan araştırmalarla Erzurum'daki Karaz höyüğü sondajları da bu durumu teyit etmiştir. MÖ. 2. Binyılı halen tam olarak gün yüzüne çıkarılamamış olsa da MÖ. 1. Binyıl başlarından itibaren Doğu Anadolu bölgesi tarihi önem kazanır ve Urartu Medeniyeti bu yüksek dağlar arasında kurulur.⁴

MÖ. 3. ve 2. Binyıllarda yaşamış kavimlerin "Anadolu Medeniyeti"ni kurmuş oldukları bölge olan Orta Anadolu ise genel olarak, Kuzey Anadolu dağları ile güneydeki Toroslar arasında kalan topraklardır. Burada yüksek yaylalar bulunmaktadır. Bu yaylalarda Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya gibi nehirler vadiler oluşturmuşlardır. Bunlardan Kızılırmak ile Tuz gölü arasında kalan bölgede MÖ. 3. ve 2. Binyıllarda büyük bir iskân alanı olduğu yüzlerce höyüğe sahip olmasıyla açıklanabilmektedir.

Bu bölgede Erciyes gibi sönmüş bir yanardağ olan Melendiz dağı bulunmaktadır. Ayrıca sönmüş bir volkanın kraterinden meydana gelen Acı göl de Aksaray'ın 50 km kadar doğusunda yer almaktadır.

Orta Anadolu, Tuz gölü'nün kuzey ve güney yönlerinden dağlarla çevrili olması bakımından kapalı bir havza görünümündedir. İşte bu kapalı havza bir devlet için uygun bir ortam yaratmaktaydı. Bu nedenledir ki Orta Anadolu, Eskiçağda önemli bir iskân bölgesi olmuştur.

Dikkate şayandır ki, Anadolu yüksek yaylalara sahip olsa da, yerleşim merkezleri daha çok yüksek dağlar arasındaki sulak vadiler olmuştur. Örneğin, Hititler, Kızılırmak ve Yeşilırmak nehri civarını, Urartular, Van gölü civarını kendilerine yurt edinmişlerdir.

Anadolu'nun akarsu havzası kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan bir hattır. Bu hattın doğusunda kalan sular Basra körfezi ya da Hazar denizine dökülürken batısında kalanlar ise Akdeniz ya da Karadeniz'e dökülmektedir.

Doğu Anadolu'nun en uzun nehri Fırat'tır. Fırat nehrini iki büyük kol besler, daha sonra Suriye'yi geçer ve Şat al Arab mevkiinde Dicle nehri ile birleşerek Basra körfezine dökülür. Diğer önemli nehirleri de Aras, Kura ve Dicle dir. Aras nehri, Bingöl dağlarından başlamak üzere İğdır ovası ile Erzurum-Kars yaylasını geçtikten sonra Kura ırmağı ile birleşerek Hazar denizine dökülür.

---

⁴ F. Kınal, a.g.e., s. 3.

Karadeniz'e dökülen nehirler ise; Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak ve Sakarya'dır. Kızıldag'dan çıkan ve Anadolu'nun en uzun nehri olan Kızılırmak, Sivas ve Kayseri'yi geçtikten sonra Bafra deltasından Karadeniz'e dökülür. Bu nehrin Hitit tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ege denizine dökülen başlıca nehirler ise; Gediz, Küçük ve Büyük Menderes'tir. Akdeniz'e dökülen nehirler de Dalaman, Esen çayı, Aksu, Köprü, Göksu ile Seyhan ve Ceyhan nehirleridir.

Anadolu kavimlerinin yerleşim alanı olarak seçtikleri bu zengin akarsu kaynakları dışında insanları ekonomik ve sosyal alanda etkileyen bir de iklim faktörü bulunmaktadır. Akarsu bakımından zengin olan Anadolu coğrafyası iklim şartları bakımından da değişkenlik gösterir.

Bilindiği gibi Anadolu'da üç çeşit iklim görülür.

- 1- Akdeniz İklimi
- 2- Karadeniz İklimi
- 3- Karasal İklim

Akdeniz iklimi, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgelerinde görülmektedir. Bu iklimde yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlı geçer. Akdeniz ikliminin hakim olduğu Anadolu topraklarında her çeşit Akdeniz ürünü kolayca yetişebilmektedir.

Karadeniz iklimi genel olarak Kuzey Anadolu bölgelerinde görülmektedir. Bu iklimde her mevsim yağışlı geçmektedir. Karasal iklim ise, Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülmektedir. Bu iklimde yazlar çok sıcak ve kurak geçmekle birlikte, kışları da bir o kadar şiddetli soğuklar görülmektedir. Bununla birlikte yaz ile kış ve gece ile gündüz arasında yüksek derecede sıcaklık farkları görülmektedir.

Demek ki, bir ülkenin coğrafi şartları o ülke üzerinde yaşayan kavimlerin tarihlerini ve medeniyetlerini etkilemektedir. Bu nedendir ki, Anadolu'da yaşayan kavimler hayatlarını çoğunlukla tarıma dayandırmak zorunda kalmışlardır. Çünkü bu devirlerde, denizden yararlanma yolları henüz daha bilinmiyordu. Ancak, Anadolu'daki ziraat ekonomisini Mısır ve Mezopotamya ile bir tutamayız. Çünkü Anadolu'da bulunan nehirlerin hiçbirisi, Mısır'daki Nil gibi bir işlev görmemektedir. Anadolu çiftçileri yağmuru beklemek zorundadırlar. Ayrıca Mezopotamya'daki gibi

düz bir araziye sahip olmadığı için ne kanallar açılabilen ne de sulama yapabilmektedir. Bu nedenle, Anadolu çiftçisi havaların uygun olması sonucunda bol ürün alıyor, tersi bir durumda ise kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu.

Mezopotamya'nın tarihi coğrafyasını inceleyecek olursak; Mezopotamya, Antik düşünürlerin Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan ve aşağı yukarı günümüzdeki Irak topraklarına denk düşen verimli arazi tanımlamak için ürettikleri bir addır. Yunanca *mezos* (orta) ve *potamos* (ırmak) sözcüklerinden türetilmiş olup “iki nehir arası” anlamına gelmektedir.

Başlangıçta bu coğrafyanın tek bir adı yoktu; güney bölümüne önce Sümer daha sonra ise Babilonya, kuzey bölümüne ise, Asur ülkesi denilmekteydi. Ünlü coğrafyacı Strabon da (MÖ. 1.- MS. 1. yüzyıl), “*Geographika*” adlı eserinde Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bu toprakların kuzeyini Mezopotamya, güneyini ise Babil olarak adlandırmıştır. Tevrat'ın çevirisini yapan Yunanlılar da bu coğrafyayı İbrahim peygamberin yaşadığı Harran olarak düşünmüşlerdir. MS. 1. yüzyılda yaşayan Plinius, bu bölgeyi bugünkü Irak topraklarına denk gelecek şekilde genişletmiştir. Mezopotamya'nın sınırları zamanla üzerinde yaşayan kavimlerin meydana getirmiş oldukları medeniyetin yayılım alanının artmasıyla genişlemiştir. Günümüzde ise Mezopotamya adı, kuzeyde Toros dağları, güneyde Basra körfezi, doğuda Zağros dağları, batıda da Suriye çölü tarafından çevrelenen alan için kullanılmaktadır. Gerçekte Mezopotamya'nın kesin hatlarla belirlenmesi mümkün olmayan kültürel sınırları, batıda Suriye çölü'nü Fırat vadisi boyunca aşarak Filistin ve Lübnan dağlarına, güneyden de Elam ülkesi üzerinden doğuya doğru genişlemektedir. Mezopotamya aslında bir coğrafi terimdir ancak burada gelişen Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi uygarlıkların meydana getirmiş olduğu kültürlerden günümüze kadar ulaşan birleşik kültürel bir zenginliği de ifade etmektedir. Uzun tarihi süreçte birçok değişime uğramış olsa da etkileri günümüze kadar süren hatta Ortadoğu coğrafyasında yaşayan toplumları yönlendiren ve biçimlendiren bu medeniyet yazı, din, kentleşme ve devlet gibi modern yaşamımızın içindeki tüm alanları etkilemiştir.⁵

Mezopotamya haritaya bakıldığında da görülebileceği gibi, Asya kıtası için Akdeniz'e açılan bir kapı gibidir. En geniş sınırlarıyla Asya'nın batısından başlamak

---

⁵ Kemalettin Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 11-12.

üzere Akdeniz ile Basra körfezi arasında kalan toprakları kaplamaktadır. Bu alanı doğusundan İran, kuzeyinden ise Anadolu'daki Toros sıradağları bir hilal şeklinde çevrelemiştir. Bölge, güneyinden Suriye ve Arap çöllerine açılmaktadır.

Mezopotamya temel yaşam koşulları bakımından birbirinden farklı bölgelere ayrılmaktadır.

Güney Mezopotamya, dağ etekleri dışında kalmak koşuluyla genellikle çöl özellikleri göstermektedir. Yazları sıcaklık gölgede 50 dereceye ulaşırken kışları da Orta Asya ve İran'dan gelen sıcak hava akımları nedeniyle ılık geçmektedir. Örneğin ocak ayı ortalaması Musul'da 5, Basra'da 11 derecedir. 11 ay boyunca yağmur yağmaz. Bu bölüm nehir alanları dışında çöldür. Kuzeye doğru ilerledikçe çöl yerini bozkıra bırakır ve dağlara doğru yağış artar. Bu nedenle de kuzey bölgesi tarım alanı olarak daha elverişlidir. Nitekim Zağros dağı etekleri Paleolitik dönemden beri insan yerleşimine sahne olmuştur. Dicle ve onun kolları olan Büyük Zap, Küçük Zap, Adhem ve Diyala ırmaklarının sulamış olduğu bu alan tarım ve hayvancılığa elverişli bir bölge olmuştur. Kuzey Mezopotamya'da nehir yatakları fazla değişkenlik göstermez. Bu nedenle de Fırat üzerindeki Mari ve Dicle üzerindeki Asur, Ninive ve Kalhu gibi kentler uzun tarihleri boyunca konumlarında büyük değişiklik yaşamamışlardır. Orta Mezopotamya diye bilinen Fırat ve Dicle nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştıkları bölge yani Babil'in kuzeyi ise, az yağış alması ve nehirlerinin çok derin olması sebebiyle güneye ve kuzeye göre daha fazla zorlukları barındıran bir bölgedir. Burada tarım yapabilmek için derin sulama kanalları ve su bentlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda daha sonraları baraj ve sulama sisteminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Basra körfezi ile Babil arasında kalan Mezopotamya toprakları ise, Fırat ve Dicle'nin yüzlerce yıldır taşımış oldukları alüvyonlarla zenginlik kazanmış bereketli alanlardır. Nil ırmağının Mısır'a sağlamış olduğu hayatı Fırat ve Dicle nehirleri de Mezopotamya'ya sağlamışlardır. Başlangıçta nehrin kenarına kurulmuş olan İsin, Nippur, Umma ve Larsa gibi şehirler nehir yataklarının bu bölgede oldukça fazla değişken olması sebebiyle zaman içerisinde nehirde kilometrelerce içeride kalmışlardır. Fırat ve Dicle bu bölgede birleştikten sonra Basra körfezine dökülürler. Bu iki nehrin farklı akış rejimleri onlardan faydalanan insanları sürekli olarak ya su taşkınları ile ya da kuraklıklarla karşı karşıya bıraktığı için gelişmiş bir sulama sistemi oluşturulması zorunlu

olmuştur. Basra körfezi'nin günümüzdeki şeklini alması da bu bölgede yerleşik yaşamın sürdüğü dönemde gerçekleşmiş gözükür. Araştırmalar, günümüzden 16 bin yıl kadar önce körfezin seviyesinin bugünkünden 110 m. kadar daha derinde olduğunu ve Fırat ile Dicle'nin sularının Basra körfezi'nde denizle buluştuğunu göstermektedir. Yerkürenin yaşadığı son buzul sürecinin sona ermesi ve yüksek bölgelerde birikmiş kar ve buzulların erimesiyle deniz seviyesi yükselmiş ve MÖ. 4. ve 3. Binyıllarda bugünkü seviyesinden 1-2 m. yükselmiştir. Bu durum, güneydeki Ur ve Eridu gibi kentlerin başlangıçta kıyıda geliştiği anlamına gelir. Sonra sular tekrar alçalmış ancak Fırat ve Dicle'nin taşıdığı alüvyonlar nedeniyle kıyıdaki değişim sürmüştür.⁶

Kaynaklarını Doğu Anadolu dağlarından alan bu iki nehre, Mezopotamya'nın eski sakinleri "*Purattu*" ve "*İdiglat*" adlarını vermişlerdir. Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye sınırlarını terk ettikten 700 km sonra Basra körfezine dökülürler. Suriye çölünü 50 km paralel akarak geçen bu iki nehirden Dicle nehrine daha sonra Diyala, Büyük ve Küçük Zap nehirleri katılırlar. Fırat nehri ise Anadolu'dan Karasu ve Murat ırmaklarını kendisine kattıktan sonra süratle Suriye çölüne çıkar ve Balık ile Habur nehirlerini de içine alarak Mümbit Hilal bölgesini oluşturur. Kurna civarında birleştikten sonra bu iki nehir 160 km. yoluna devam eder ve Basra körfezine dökülür. Karun ve Elam dağlarından inen Kerha nehirleriyle de birleşince körfezin ağzında taşımış olukları millerle bir set meydana getirmişlerdir. Bu set, gelgit olayı sonucunda körfezin temizlenmesine engel teşkil etmiş ve milli çamurlar burada birikmiş ve bu durumda Fırat ile Dicle nehirlerinin denize ulaşamamalarına sebep olmuştur. Bu nedenle yayılma yaşayan bu iki nehir bölgede "*Deniz ili*" adı verilen adalarla dolu sığ ve bataklık bir araziye meydana getirmişlerdir. Bugün birbirlerinden 150 km uzakta akan bu iki nehrin aslında eski devirlerde birbirlerine yalnızca 80 km uzaklıkta oldukları bilinmektedir. Mezopotamya adı verilen bu bölgenin meydana gelmesinde en önemli faktör olan bu iki nehir, doğayla uyum sağlayarak, zamanla yataklarını değiştirmişlerdir.⁷

Üçüncü binyılın sonlarından itibaren ziftle sağlamlaştırılan sal ve teknelerin yardımıyla Mezopotamyalılar dış dünyaya açılmaya başlamışlardır. Ur ile Dilmun (Bahreyn) ve Umman (eski Magan ve Meluhha) gibi uzak ülkelerle bu yolla ilişki

---

⁶ K. Köroğlu, a.g.e., s. 14-16.

⁷ E. Memiş, a.g.e., s. 9-10.

kurulabilmektedir. Hatta Dilmun kanalı vasıtasıyla Uzakdoğu ve Mısır ile ticaret gerçekleştiriliyordu. Mezopotamya’da inşaatların temel maddesi olan kerpiç ve tarım ürünleri bol miktarda bulunurken, maden, kereste, sert taşlar bulunmamaktaydı. Büyüyen kentlerin bu ihtiyaçları ancak başka ülkelerden ithalatla giderilebilirdi. Her ülkeden ayrı bir ihtiyaç karşılanmaktaydı. Bu yüzden her ülkeden satın alınan ürünler farklı bir yol takip etmekteydiler. Örneğin, kesici aletlerin yapımında kullanılan obsidyen taşı, Fırat’ın kaynağı olan Van gölü çevresinden elde edilip Toroslara aşarak kuzey yolunu izliyorken, Mezopotamya’nın batısı ise aynı ihtiyacı Orta Anadolu’dan karşılamaktaydı. Yine günlük eşya üretiminde çok önemli bir maden olan bakır ise, Ergani’den, gümüş Toroslar’dan, kalay Afganistan’dan, sedir, servi, ardıç gibi kaliteli ağaçlar Lübnan ya da Amanoslar’dan getirilmekteydi. Daha ucuz kereste Zağros dağlarından, İran’dan ise değerli taşlar gelmekteydi. Şurası da bir gerçekti ki, bütün bu yollar sadece Mezopotamya halkının ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda Akkad, Guti, Hurri, Amurru, Kassit, Mitanni, Arami gibi kavimlerin göç yolları olarak da kullandıkları yollar olmuştur. Ayrıca Mezopotamya orduları da bu güzergâhtan faydalanmaktaydılar.⁸

Kışların çok kısa geçtiği Mezopotamya’da yazlar uzun ve bir o kadar da sıcak geçmektedir. İklim yerleşime oldukça müsaittir. Zaten insanların bu bölgeyi ilk yerleşim alanlarından biri olarak seçme nedenlerinin başında da bu özelliği gelmektedir. İlk olarak Kuzey Mezopotamya iskân edilmiştir. Kışların daha ılık yazların ise çok daha kavurucu sıcaklarla geçtiği Güney Mezopotamya ise ancak madenin keşfedilmesinden sonra yerleşime sahne olmuştur. Ancak bu devirlerde insanların soğuğa karşı savunmasız olmalarından dolayı insanlar sıcak ve sulak yerlerde yaşamayı seçiyorlardı. Bu da Mezopotamya’nın güneyini kuzeyine göre daha cazip kılmaktaydı.⁹

Eski Doğu denilince akla gelen önemli medeniyet merkezlerinden biri de Mısır’dır. Mısır, Afrika kıtasında olduğu halde Eski doğu’ya dahil edilmektedir. Çünkü bugün kanal halinde geliştirilmiş olan Süveyş berzahı vasıtasıyla Asya’ya, Ege adaları vasıtasıyla Avrupa’ya bağlanır. Böylece Eski doğu denilen bölgede üç kıta adeta birleşir. Başka bir tabirle Eski Doğu Antik dünyanın dört yol ağzıdır.

---

⁸ K. Köroğlu, a.g.e., s. 19-20.

⁹ E. Memiş, a.g.e., s. 10.

Tam merkezde Arabistan ve Suriye çölleri bulunmaktadır. Bu çölün doğusunda Fırat ve Dicle nehri vadilerinde meydana gelen Mezopotamya medeniyeti vardır. Çölün güneybatısında Nil vadisinde ortaya çıkan Eski Mısır medeniyeti yer alır. Mısır'ın kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Kızıldeniz, batısı ve güneyinde ise çöl vardır.

Mısır'ın üzerinde kurulduğu vadileri, ilk insanların yerleşmeleri için son derece elverişli şartlar arz ettiğinden erken dönemlerden itibaren yerleşime sahne olmuştur.

Mısır tarihinin asıl başladığı mevki 6500 km uzunluğa sahip Nil nehrinin ilk 1000 km sidir. Eski Mısırlılar siyah toprak anlamına gelen “*Kemi*” sözcüğünü yalnızca birinci şelaleye kadar tanımış oldukları memleketleri için kullanıyorlardı. Homeros devri Yunanlıları ise Mısır'a “*Aiqiptos*” adını vermişlerdir. Bizim kullandığımız Mısır adı ise Tevrat'tan alınmıştır.¹⁰

Bir taraftan Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Süveyş berzahının bulunması, öte yandan topraklarının son derece bereketli oluşu bu ülkenin en eski dönemlerden itibaren birçok istilaya uğramasına neden olmuştur.

Akdeniz kıyılarının arkasında kalan hemen bütün Kuzey Afrika muazzam bir çöldür. Zira Nil nehri her yıl haziran başlarında kabarmaya başlar, hemen ardından taşar. Eylül ayında tekrar yatağına çekildiğinde tarım ürünleri için son derece verimli bir çamur tabakasını gerisinde bırakır. Öyle ki Mısır'da 1/100 oranında ürün almak mümkündür. Ancak ekim yapılabilen topraklar nehrin hemen kenarında ancak birkaç km.lik kısıtlı bir alandır. Fakat eski Mısırlılar kanallar açıp, yapay göller meydana getirerek buna bir çare üretmeyi başarmışlardır.

Nil, Habeşistan (Etiyopya) memleketindeki dağlardan çıktıktan sonra 5 defa şelale oluşturarak Akdeniz'e doğru akar. Sahile 150 km kala 7 kola ayrılır. Bunlardan 2 kol diğerlerine göre daha kalındır ve aynı Yunancadaki “Δ” delta harfine benzediği için eski Yunanlılar buraya “Delta bölgesi” demişlerdir. Eski Mısır tarihinde Delta'dan birinci şelaleye kadar uzanan vadiye Aşağı Mısır (Kuzey Mısır), 1. ve 2. şelaleler arasında kalan bölgeye Yukarı Mısır (Güney Mısır) denilmekteydi. Daha aşağılarda ise dağlık Habeşistan (Kup), çöl Nubya (Sudan) memleketleri uzanmaktadır. Nil nehri bu bölgelerden geçerken toz halindeki altın cevherini

---

¹⁰ Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001, (Tekvin 39/1) s. 41.

bünyesine kattığı için Mısır her zaman altın memleketi olarak ün yapmıştır. Doğal olarak bu da komşu ülkelerin iştahını kabartmıştır.

Mısır, tıpkı Mezopotamya’da olduğu gibi MÖ. 4. Binyıl sonlarında tarihi devirlere girmiştir. Yani nasıl Mezopotamya’da Uruk IV devrinde (MÖ. 3200’ler) yazı kullanılmaya başlanmışsa, Mısır da hemen hemen aynı devirde tarihi devirlere girmiştir.

Tarihi devirlerde Mısır, “*Nom*” adı verilen 42 bölgeye ayrılmıştır. Tarihi çağların başlarında 1. sülalenin güçlü krallarından *Menes* bu nomları kendi yönetimi altında birleştirmeyi başarmıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Mısır denilince akla ilk gelen Nil nehridir. Çünkü Nil, Mısırlıların hayatlarına yön veren en önemli iki faktörden birincisidir. Diğer faktör ise güneştir.

Güneş unsurunu incelemeden önce Mısır’ın iklimine de kısaca değinmemiz yerinde olacaktır. Mısır’a hemen hemen hiç yağmur yağmaz. Geceleri bütün çöllerde olduğu gibi serin, gündüzleri ise parlak ve yakıcı bir güneşe sahiptir. Gökyüzü her daim açık ve mavidir.

Mısır ülkesinden yaz kış hiç eksik olmayan güneş, hem insanların hayatlarında hem de bitkilerin üremesinde son derece olumlu etkiler yapmaktadır. Eski Mısırlılar güneşi dünyanın kralı olarak görmüşler bu nedenle de eserleri üzerinde tasvir etmişlerdir. İnsanların maddi ve manevi tüm hayatlarına tesir eden güneş onlar için kâinatın hakimi, düzenin ve hakkın sembolüdür. Bu durum Mısır’ın edebiyatında ve dininde de kendini göstermiştir.¹¹

Yakındoğu’nun bir diğer önemli medeniyet merkezi de Suriye’dir. Suriye; kuzeyinden Anadolu, doğusundan Fırat mecrası, güneyinden Arap yarımadası, güneybatısından Süveyş berzahı, batısından ise Akdeniz ile çevrilmiştir. Arap yarımadasından kuzeye doğru ilerleyen çöl, Suriye’ye doğru girdikten sonra bir kavis çizer. Bu kavisin etrafındaki arazi bir hilal çizer.

Dördüncü jeolojik devirde Suriye’nin sahil kuşağının denizle örtülü olduğu anlaşılmıştır.

Anti Lübnan’ın eteklerini (Kuzeyinde Anadolu etekleri, güneyinde Arabistan çölü bulunan Lotanu’nun batı kesimi güneye doğru uzayan iki büyük

---

¹¹ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Bursa 2006, s. 74.

silsile ile yarılmıştır. Bunlardan batıdakine Lübnan, doğudakine de Anti Lübnan adı verilmektedir.) Şam vahası teşkil eder. Bunlardan sonra çöl başlamaktadır. Bu iki silsile arasındaki dar sahaya Çukur Suriye adı veriliyordu.

Son olarak ele alacağımız Yakındoğu tarihinde çok önemli bir yer işgal eden bölge ise Filistin coğrafyasıdır.

Tevrat'ın Yeşu adlı bölümünün XIII, 2. bapından öğrenildiğine göre, Filistin'in güney sınırını, bugünkü Vadi el- Ariş'ten geçerek Rhincolura'da denizle birleşen Shihor yani Mısır nehri oluşturmaktadır. Kuzey sınırında da Ekron şehri yer almaktaydı. Batısında Akdeniz, doğusunda ise Yuda dağlarının etekleri ile çevrelenmiştir. Ülkenin Akdeniz sahillerinde tipik bir Akdeniz iklimi egemenken iç kesimlerde daha çok çöl iklimi görülmektedir. Buna bağlı olarak da Akdeniz ikliminin görüldüğü yerlerde tarım ve balıkçılık geçim kaynağıdır. Meran, Ebal, Gerizm dağları ve Samariye ile Yuda tepeleri ülkenin en önemli yükseltilerini teşkil etmektedir. Kuzey ve güneydoğudaki tepelerde çam ve meşe ağaçları çoğunluktadır. Fakat en yaygın bitki örtüsü makidir. Erden ile Shihor nehirleri de en önemli iki akarsuyudur.

MÖ. 12. yüzyılın başlarında bölgeye gelen Filistler, denizci bir kavim oldukları için ilk olarak ülkenin güney kesimlerine yerleşmişlerdi. Geldiklerinde memleketin kuzey kesiminde ise onlarla akraba olduğu düşünülen Zakkala (Zakarlar) kavmi yaşamaktaydı. Zakarlar, Sami komşuları tarafından kısa sürede Samileştirilmişlerdir. Ancak Filistler böyle bir akıbete uğramamışlardır. Aksine onlar ülkenin kuzey sahilindeki şehirleri de ele geçirmişlerdir. Kuzeydeki bu hâkimiyetleri Davut döneminde (MÖ. 1000 yılları civarı) tekrar güneye çekilene kadar sürmüştür.¹²

Filistinlilerin Gaza, Askalon, Aşdot, Gat ve Ekron adlı 5 önemli şehirleri vardı. Bunlara daha sonra Gezer, Gerar, Lakiş, Joppa (Yafa) ve Ziglag şehirleri de eklenmiştir. Gaza, Aşdot ve Askalon, birer liman şehirleridir. Diğer şehirler ise ülkenin iç kesimlerinde yer almaktadır.

Mısır'a giden çöl yolunun köprübaşı ve Elath'dan İç Arabistan'a giden yolun limanı konumunda olan Gaza şehri bugünkü Gazze şehridir. Tevrat'tan bu şehrin bir

---

¹² E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor?, Bursa 2006, s. 3-4.

köle ticareti merkezi olduğunu öğrenmekteyiz. Bir dış saldırı tehlikesini önceden haber almak amacıyla gözetleme kuleleri bu şehirde kurulmuştur.

Tanrıça Aştoret'in kült merkezi olan Aşkalon da bir liman kentidir. Küçük gemiler genellikle bu şehirde barınmaktadır.

Aşkalon'un kuzeyinde yer alan Aşdot bugünkü Minet el-Kalah (Kale limanı) ile idantifiye edilmektedir. Aşdot, Elath vadisinin çıkışını kontrol altında tutmaktadır.

Bazı tarihçiler Gat şehrinin Filist şehirleri içerisinde en büyük ve en güçlüsü olduğunu söylemektedirler. Bu düşüncelerini de Filist yöneticisine "bey" anlamına gelen "seren" unvanının kullanılmasına dayandırmaktadırlar. Bize göre de bu doğru olabilir. Demek ki Gat şehrinin beyi "eşitler içerisinde birinci" olmalı idi Filist konfederasyonunun başkanı da o olmalıydı.

Ekron ise en kuzeydeki şehirdir ve bugünkü Akir köyü ile idantifiye edilir.

Filistin memleketi, jeopolitik açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü adı geçen bu 5 şehir de verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. Mısır'dan Babil'e giden ve Şam üzerinden devam eden büyük bir ticaret yolu Filistin'den geçmektedir. Sahil ticareti de Filistler'in elinde bulunmaktaydı.

İleriki bölümlerde ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz kavimlerin yaşadıkları bölgelerin bugün nerelere tekabül ettiğini bilmemiz, zannederiz ki, konunun anlaşılabilmesi için faydalı olacaktır. O halde bugünkü manada Ortadoğu bölgesinin siyasi sınırlarını belirleyecek olur isek; kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Arabistan Yarımadası ve Sudan, batıda Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti topraklarının uzandığını tespit edebiliriz.

En eski medeniyetler burada doğmuş, yaşamış, dünya medeniyetine katkıda bulunmuş ve nihayetinde çöküp gitmişlerdir. Bu eski medeniyetlerin bugünkü dünya medeniyetine öncülük ettiğine şüphe yoktur.

Çalışmamızda Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Suriye ve Filistin'in bu coğrafi şartlarını daima göz önünde tutacağız. Ancak, Tevrat'ta adlarına rastladığımız bu kavimlerin tarihlerini incelemeye başlamadan önce incelediğimiz döneme ışık tutan kaynakları gözden geçirmemiz gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR

Konumuz hakkında bilgi veren kaynaklar Tevrat başta olmak üzere MÖ. 1. Binyıla ait olan çivi yazılı Asur ve Babil vesikalarıdır.

1. TEVRAT

Kutsal kitapların en eskisi sayılan ve Musa peygambere indirildiği söylenen Tevrat, Eskiçağ tarihinin klasik kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Eski Ahit olarak da bilinen Tevrat'ın İbranice adı "*Torah*" tır.

Tevrat'ın yazıya geçirilme yılı ve düzenleyicileri kesin olarak bilinmemektedir. Tek bilinen Tevrat'ın sanıldığı gibi Musa'nın çağında değil aksine Musa'dan en az 4-5 yüzyıl sonra yazıya geçirildiğidir. Yapılan dil araştırmaları ve anlatılan olayları tarihleme çalışmalarından sonra bu açıkça ortaya konulmuştur.

Tevrat, aslında Yahudi kutsal kitabı olan Eski Ahit'in bu isimle adlandırılmış ilk bölümüdür. Ancak genel olarak bu kutsal kitaba Tevrat adı verilir. Genel olarak üç bölüme ayrılan Tevrat'ın bölümleri ve ihtiva ettiği konular şunlardır.

a) Tevrat (Tora yada Torah): Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye adlı bölümlerden oluşmaktadır. Bunların Musa'ya indirilen ilk beş kitap olduğuna inanılmaktadır. Bu sırayla sıralanmaları ise indiriliş sırasındır. Tevrat'a ismini veren bu bölümler şu konuları içermektedir:

Tekvin: Yunanca adı "Genesis" olan bu kitap adını başında yer alan iki yaratılış hikâyesinden almaktadır. Adem'in yaratılışı, Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşu, ilk cinayet, insan neslinin yeryüzünde çoğalması, Nuh Tufanı, İbrahim, İshak, Yakub ile Yusuf'un hikayeleri, İsrailoğullarının Mısır'a yerleşmesi gibi konuları içermektedir.

Çıkış: Yunanca "Exodus" ismini İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarından almaktadır. Bu bölümde İsrailoğullarının Mısır'daki kölelik hayatı, Musa'nın doğuşu, peygamberlikle görevlendirilmesi, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarması,

Sina'da vahiy gelmesi, On Emir'in verilmesi, Altın Buzağı'ya tapılması, Toplanma çadırı ve Ahit Sandığı'nın yapılması gibi konular anlatılmaktadır.

Levililer: Torah'ın üçüncü kitabını oluşturan Levililer'de şu konular yer almaktadır: mabette sunulacak kurbanlar, kefaret, yiyecek ve içeceklerde uyulması gereken kurallar, doğumdan sonra kadının durumu, evlenmesi helal ve haram olanlar, zina, bayramlar, Yom Kippur, ebebeyn ve komşulara karşı görevler, kölelik, cüzzam hastalığı, hahamlık ve hahamların görevleri üzerinde uzunca durulur. Yunanca "Leviticus"adını, diğer bir dini sınıf olan ve Tevrat'ta da isimlerinden sıklıkla bahsedilen Levi kavminden almaktadır.

Sayılar: İsrailoğullarının çöldeki hayatlarını anlatan bu kitaba Yunanca "Numeri" ismi verilmiş olup, bu isim de 1,2,3,4, ve 24. baplarda zikredilen nüfus sayımına dayanmaktadır. Konuları şunlardır: İsrailoğullarının nüfus sayımı, zina ile suçlanan kadın, nezir yemini, boyların Sina'dan ayrılış sırası ve düzeni, gökten Man inmesi, Allah'ın zafer kazandıracığına inanmadıklarından İsrailoğullarının Kenanlılara yenilmesi, Karun'un isyanı ve yere batırılması, Kırmızı İnek meselesi, Bal'am ve Bal'ak hikayesi, erkek kardeşin olmadığı durumlarda kızlara miras verilmesi ile ilgili vahyin gelmesi ve suçluların kaçıp sığınabileceği şehirlerin tespiti.

Tesniye: ilk dört kitabın özeti niteliğinde olan bu kitapta Musa, yaşananları kendisi kaleme almış gibi anlatmaktadır. Mısır'dan nasıl çıktıklarını, ne gibi zorluklarla karşılaştıklarını, hangi yerlerden geçtiklerini, nerelerde konakladıklarını anlatmaktadır. Yine İsrailoğullarının uymaları gereken kanunları, Musa'nın ölümü ve defni de bu bölümde anlatılmaktadır.

b) Peygamberler: Yeşu, Hakimler, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar, Yişaya, Yeremya, Ezekeil, Oniki Peygamber, Hoşea, Yo'el, Amos, Ovadyo, Yunus, Mikha, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya, Mal'aki.

C) Kitaplar: Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Eyub, Neşideler Neşidesi, Ruth, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra, Nehemyah, I. ve II. Tarihler

Tevrat'ın günümüzdeki biçimini alması konusunda yapılan geniş çaplı incelemeler sonucunda, dört dönemde düzenlenmiş olduğu anlaşılmıştır. MÖ. 1000 yıllarında başlayıp, MÖ. 300 yılları dolaylarında tamamlandığı sanılan bu düzenlemeler şöyle gerçekleşmiştir: *Yehovacılar* (MÖ. X.-IX. yüzyıllar);

Elohimciler (MÖ. VIII. yüzyıl); *Tesniyeciler* (MÖ. 620'ye doğru); *Din adamları* (MÖ. IV. yüzyıl). Tevrat yazıcılarının bu adlandırılışı, yine Tevrat'ta geçen tanrı adlarına göre yapılmıştır. Tanrıya “Yehova” adını verdiklerinden “Yehovacılar” diye anılan ilk Tevrat yazarları, İsrail devletinin sarsılmaya başladığı dönemde ortaya çıkmışlardır. Bu dönem, Musa'nın ortaya çıkışından aşağı yukarı dört yüz yıl sonraya rastlar. Yehovacıların anlattıkları öykülerin tek konulu, farklı biçimli oluşuna bakılırsa, epey kalabalık oldukları anlaşılır. Öykülere kendilerine göre biçim vermiş, anlatıp geçmişlerdir. Özellikle “ilk günah” sonucu cennetten kovulma, tufan, yaratılış, bu konuda niteleyici örneklerdir. Tanrı'ya “Elohim” adını vermelerinden dolayı “Elohimciler” diye anılan Tevrat yazarlarıysa, az da olsa insandan ayrı bir görünüşlü, başka nitelikte bir tanrı düşünmüşlerdir. Bu tanrı insanlara pek yakın değildir. Elohimcilerin işledikleri konular, Efraim ve Yusuf'a ilgili olayları içerir. İkileme anlamına gelen “Tensiye” sözcüğünden türetilmiş “Tesniyeciler” adı verilen Tevrat yazarları, daha sonraki dönemlerde yaşadıkları için, yazış biçimleri, kullandıkları söyleyiş türü farklıdır. Musa'nın ilk beş kitabını yeniden gözden geçirerek düzeltiltikleri, bazı çelişkili gördükleri bölümleri yeniden yazdıkları sanılmaktadır. (“ikilemeciler” anlamına gelen “Tesniyeciler” adı da, Tevrat'ın bazı bölümlerini yeniden düzenledikleri, ikinci kez yazdıkları için verilmiştir.). Ancak, en çok üstünde durdukları konu, kâhinler ile halkın, yöneticiler ile din adamlarının karşılıklı ilişkileridir. Din adamlarının elinden çıktığı söylenen son yazılışıyla Tevrat kesin biçimini almıştır. Dil, yazış biçimi, kullanılan kavramlar daha belirgin, daha kesindir. Bu farklı söyleyiş ve yazılış biçimleri göz önünde tutularak Tevrat konusunda yapılan araştırmalar ve incelemeler, bu kitabın din kitabı olduğu kadar bir İbraniler tarihi de olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Tevrat'ın iki ayrı açıdan incelenmesi gerekir.¹³

2. YENİ ASUR VE ASUR İMPARATORLUK DEVRİ VESİKALARI

Asur krallarından III. Adad-Nirari zamanına ait vesikalar arasında Nimrut'ta bulunan ve Rawlinson¹⁴ tarafından neşredilen bir taş blok ile E. Unger¹⁵ tarafından

¹³ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Eski Dinler/Şamanizm ve Musevilik, Cilt 1, 1999, s. 257-258.

¹⁴ Rawlinson, Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, London 1871, C 1.

¹⁵ E. Unger, Relief Stele Adadniraris III aus Saba' a und Semiramis, Publicationen der Kaiserlichen Osmanischen Museen, Konstantinopel 1916.

neşredilmiş Saba'a Steli vardır. Yine III. Tiglat-Pileser devrinden kalma eserler vardır. Örneğin yine Rawlinson¹⁶ tarafından neşredilmiş kralın Filistin üzerine yapmış olduğu seferler hakkında bilgi veren bir inşaat kitabesi vardır. II. Sargon'un annelerinden¹⁷ yararlanabiliriz. Ayrıca hemen ardından tahta çıkan Sanherib'in annelleri¹⁸ de unutulmamalıdır. Asarhaddon ve Asurbanipal dönemlerine ait bu konuyla ilgili çeşitli kaynaklarda incelenmiş vesikalar da mevcuttur.

3. BABİL VESİKALARI

Bu dönemde daha çok bilgi edinebileceğimiz kaynaklar, Yeni Babil Döneminin ikinci kralı olan II. Nabukadnezar dönemine ait vesikalardır.

Çalışmamız için önemli olan kaynakların içerisinde Grek yazarların eserlerini de incelememiz gerekmektedir. Şüphesiz bunların en önemlileri Homeros'un İlyada¹⁹ ve Odysseia'sı²⁰ dır. Ayrıca Herodotos'un Herodot Tarihi' de²¹ unutulmamalıdır.

---

¹⁶ Rawlinson, Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, London 1871, C 2.

¹⁷ Söz konusu annaller, A. G. Lie tarafından The Inscriptions of Sargon II, King of Assyria, Part I, The Annals, Paris 1929'da neşredilmiştir.

¹⁸ Bu annelerde D. D. Luckenbill tarafından The Annals of Sennacherib, Chicago 1924'te neşredilmiştir.

¹⁹ Homeros, İlyada, Çev: A. Kadir-A. Erhat, Can Yayınları, 21. Basım, İstanbul 2006.

²⁰ Homeros, Odysseia, Çev: A. Kadir-A. Erhat, Can Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2000.

²¹ Herodotos, Herodot Tarihi, Çev: Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVRAT'TA ADLARI GEÇEN ANADOLU, MISIR, SURIYE-FİLİSTİN VE MEZOPOTAMYA ORJİNLİ KAVİMLER

1. HİTİTLER

MÖ. 1950-1750 yılları arası Anadolu'da "Asur Ticaret Kolonileri Devri" ya da "Koloni Çağı" olarak adlandırılmaktadır. Asurlu tüccarların Anadolu'da kurmuş oldukları bu ticari egemenliğe Hititlerin atası olarak kabul edilen Kuşşara kralı Anitta son vermiştir. Hitit siyasi tarihi Eski Devlet, Orta Devlet ve Yeni Devlet (Hitit İmparatorluk Çağı) olmak üzere üç ana bölümde incelenmektedir.

MÖ. 1700'lerde kurulan bu büyük imparatorluk MÖ. 12. yüzyılın başlarında yaşanan Ege Göçleri neticesinde yıkılmıştır. Bu göç hareketinden sonra Anadolu'da Hititlerin yerini Frigler ve Urartular almıştır. Onların hakimiyet sahası arasında kalan Kayseri ve Malatya arasındaki bölge ile Kuzey Suriye'nin Halep ve Karkamış gibi büyük şehirlerinde de Hitit devletinin bakiyesi olarak kabul edilen "Geç Hitit Şehir Devletleri" kurulmuştur. Tevrat'ta Het oğulları olarak zikredilen Hititlerin, Geç Hitit Şehir Devletleri zamanında yaşayan Hititler olduğunu düşünüyoruz. İşte bu nedenledir ki biz daha çok bu dönemi inceleyeceğiz.

Ege Göçleri neticesinde Anadolu'da Hititler, Mezopotamya'da Kaslar (III. Babil), Kuzey Suriye'de Mitanni gibi Önasya'nın kaderini tayin eden büyük devletler yıkılmıştır. Bu büyük yıkıcı hareketten coğrafi uzaklığı sebebiyle zarara uğramadan çıkan Asur devleti ise, Anadolu içlerine kadar ilerleme fırsatını ele geçirmiştir. Hatta bu devlet Doğu Akdeniz ticaretini ele geçirme düşüncesini gütmektedir. Ancak bu dönemde Asur krallarının hesaba katmadıkları bir gelişme meydana gelmiştir. Bu gelişme Arami göçleri idi. Ege göçlerinden sonra meydana gelen kaos ortamından çok iyi faydalanan bu Sami ırk Anadolu içlerine sürekli olarak sızmışlardır. Bu dönemde Asur tahtında I. Tiglatpileser (MÖ. 1114-1074) vardır. Bu kral Asur'u Mezopotamya'nın en üstün gücü haline getirmiştir. Asur devleti tüm gücünü MÖ. 9. yüzyıla kadar Arami kabilelerini geri püskürtmek için harcadığından, Urartu devleti

bunu fırsat bilerek, II. Asurnasirpal devrinde (MÖ. 884-859) merkezi bir devlet haline gelmiştir. Ancak Urartu Devleti en güçlü olduğu dönemde bile ancak Malatya'ya kadar yayılabilmıştır. Çünkü bu devirde Orta Anadolu Frigler'in hâkimiyetindeydi.

Görülüyor ki, Ege göçlerinden sonra Önasya dünyasında siyasi tablo büyük değişimler geçirmiştir. Anadolu'da kurulan Hitit şehirleri Frig, Asur ve Urartular arasında el değiştirirken Kuzey Suriye'de kurulanlar ise Arami istilasına uğramamak için Asur krallarına sığınmaktaydılar.

Geç Hitit şehir devletlerinin etnik bakımdan yapıları oldukça farklılık arz etmekteydi. Hititler zamanında Anadolu'da Hatti, Hitit, Mitanni, Hurri, Luwi, Pala gibi kavimler yaşarken, Ege göçleri ve hemen arkasındanda Arami göçlerinin meydana gelmesiyle etnik yapı daha da farklılaşmıştır. Gerçekten, MÖ. 8. yüzyılda Danuna kralı Asitavanda'nın saray duvarlarındaki kitabelerin hem Hitit hem de Fenike dilinde yazılması bu şehirde tek bir kavmin yaşamadığını göstermektedir. Halbuki Asur vesikalarında bu bölgeye "*Hatti*", Urartu kaynaklarında "*Hate memleketi*" denilmekte, Tevrat'ta ise bu bölgede yaşayanlar "*Het oğulları*" adıyla anılmakta idiler. Değişik kaynaklarda "*Hatti*" olarak anılan bu toprakları yöneten kral isimlerini de gözden geçirdiğimiz zaman Hitit krallarının isimleriyle aynı olduklarını görmekteyiz. Örneğin; Gurgum (Maraş) kralı Muvatalis, Hatena (Hatay) kralı Saplulme ve Lubarna gibi. Bunların yanında Sami tanrı adlarını içeren şahıs isimleri ile Luwi, Mitanni, Hurri kökenli isimlere de rastlanmıştır. Tüm bu şahıs isimleri üzerinde yapılan filolojik incelemeler Geç Hitit şehir devletlerinde etnik bir birliğin mevcut olmadığını göstermektedir.²²

Bu krallıkların yayılışına bakacak olur isek, her ne kadar sınırları kesin olarak söylenemese de Hitit Hiyeroglifleri bu sınırların tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu döneme ait buluntular kuzeyde Darende, güneyde Restan, doğuda Malatya civarındaki Ağancık, batıda Sakarya nehri kenarında Beyköy'de ele geçirilmiştir. Ancak Arami şehirlerinde de Hitit hiyerogliflerinin kullanılmış olması sebebiyle bu buluntular Hitit krallıklarının sınırlarını göstermemektedir. Bu krallıkların yayılma alanlarının tespit edilmesini güçleştiren bir başka etken de, bu

---

²² E. Memiş Eskiçağ Türkiye Tarihi, s. 158-160.

şehirler hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren Asur vesikalarında geçen ülke ve şehir adlarının Hitit devleti zamanındakilerden tamamen farklı olmasıdır.

Şimdi, sırasıyla Anadolu’da kurulan Geç Hitit şehir devletlerini ele alalım.

a) Tabal Memleketi

Asur vesikalarının vermiş olduğu bilgilere göre, Tabal memleketinin doğusunda Melid (Malatya), güneyinde de Hilakku (Kilikya) memleketleri bulunmaktaydı. Anadolu’da kurulan Hitit şehir devletleri içerisinde en batıda yer alanı Tabal memleketidir. Sadece Kayseri ve Nevşehir arasında 11 tane Hitit Hiyeroglif yazısıyla yazılmış kitabenin bulunmuş olması, Asur vesikalarının vermiş olduğu bu bilgileri doğrulamaktadır. Geç Hitit şehir devletleri zamanına ait olan ve bu devrin en güzel sanat eseri olarak kabul edilen İvriz kaya anıtı bu memleket sınırları içerisinde ele geçirilmiştir.

b) Que Memleketi

Hititlerin coğrafi isimleri, Asur vesikalarında farklı isimlerle geçmektedir. Bu nedenle de aslında Asur vesikalarında Que adıyla bilinen memleket, Hititlerin Kilikya dedikleri bölgenin adıdır. Tabal’ın güneyinde ve Hilakku’nun batı kısımlarında kalan bu memleketin içerisinde birçok şehrin var olduğu bilinmektedir. Bu durum bize Que’nin konfederasyon şeklinde yönetildiğini göstermektedir. Bu konfederasyonun merkezinin ise Pahri (Karatepe) şehri olduğu zannedilmektedir. Bu konuyu aydınlatacak bilgiyi Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’in Eskiçağ Türkiye Tarihi adlı kitabında bulmaktayız. Yazar, III. Salmanassar’ın Que üzerine düzenlemiş olduğu bir seferde Que kralı Kate’yi Pahri şehrinde muhasara ettiğini belirtmiştir. Yine eserde, Adana/Karatepe’de ele geçirilen Hitit ve Fenike dillerine ait yazıtlarda kendisine “Danunalar kralı” diyen *Asitavanda*’nın varlığı bu bölgenin Danunalar tarafından yerleşim alanı olarak seçildiğini gösterir. Bu da Asurlular’ın Que diye adlandırdıkları bölgenin Hitit Hiyerogliflerindeki adının “Danunalar memleketi” olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yazıtları bırakan kral Asitavanda ve babası *Avarikus*’un isimlerinin Luwi kökenli olması Hitit İmparatorluğu devrinde Anadolu’nun güney sahillerindeki Luwilerin, Ege göçlerinden sonra da aynı bölgede yani Kilikya bölgesinde yaşadıklarını göstermektedir.²³

---

²³ E. Memiş, a.g.e., s. 163-164.

c) Melid (Malatya) Memleketi

Malatya şehrinin Asur, Urartu ve Frig devletlerinin sınırlarının kesişme noktasında bulunması şehrin tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Şehir asıl önemini Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra kazanmıştır. Halkının genellikle Hurri kökenli olduğu, bu bölgede ele geçirilen kitabelerin tetkiki ile anlaşılmıştır. Asur kralı III. Tiglatpileser'in (MÖ. 745-727) annallerinden öğrenildiğine göre bu krallık, onun devrinde Asur İmparatorluğuna bağlanmıştır.

d) Kumukh Memleketi

Klasik çağlardaki adı Kommagene (Adıyaman ve yöresi) olarak bilinen bu bölgenin adı, Asur vesikalarında Kutmukhi olarak geçmektedir. I. Tiglatpileser (MÖ. 1114-1074) devrinde bölge kralının adı *Kili-Teşup*, II. Aurnasirpal (MÖ. 884-858) devrinde de *Qatazili* olarak geçmektedir. Bu isimlerin Hurrice kökenli olması düşünürler arasında fikir ayrılıklarına yol açmıştır. Nitekim Prof. Dr. Füzuan Kınal, kral isimlerinin Hurrice olmasından dolayı, Ege göçlerinden sonra da bölgede Hurrilerin egemen olduğu görüşünü savunurken, Bilge Umar bu görüşe katılmayıp Hitit beylerinin de Hurrice adlar taşımış olabilecekleri görüşünü savunmaktadır.

e) Gurgum (Maraş) Memleketi

Günümüzde İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenen bir arslan heykelinin üzerindeki 7 satırdan öğrenildiğine göre, Gurgum beyi Halparunda Asur kralı III. Salmanassar (MÖ. 858-824) ile çağdaş olarak yaşamıştır. Geç Hitit devrinin önemli şehirlerinden biri olan Maraş'ta kazı yapılmamış, sadece yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bunlar neticesinde de ele geçirilmiş anıtlar vasıtasıyla burada hüküm süren kral sülalesinden beş nesil tespit edilebilmiştir.

f) Sam'al (Zincirli) Memleketi

Asur ve Sam'al krallarının bırakmış oldukları vesikaların tetkiki neticesinde eski adı *Ya'diya* olan bu kentin kralları, Asur kralı III. Salmanassar zamanında *Kilamuva*; III. Assurdan (MÖ. 772-754) zamanında *Panamuva*; III. Tiglatpileser zamanında da *Bar-Rekup* olarak tespit edilmiştir. Gaziantep İslahiye yakınlarındaki Fevzipaşa/Zincirli harabelerinde 1882-1902 yılları arasında Alman arkeolog Von Luschan tarafından yapılan kazılar neticesinde Hitit Hiyeroglifleri ve Arami dili ile yazılmış kitabeler, kabartma ve heykellerin yanı sıra şehir surları, şehir kapıları, saray ve mabet gibi önemli yapılar gün yüzüne çıkarılmıştır.

g) Sakçagözü

Geç Hitit Şehir devletleri zamanındaki adı kesin olarak bilinemeyen bu şehir krallığının, bugünkü Gaziantep Keferdiz köyü bitişiğinde olduğu zannedilmektedir. Günümüzde Ankara Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen o devre ait bir çok heykel ve kabartma Sakçagözü kazılarında ele geçirilmiştir.

h) Karkamış (Cerablus)

Mezopotamya, Anadolu ve Mısır arasında bir köprü görevi gören bu şehir büyük önem arz etmekteydi. Karkamış kazılarında şehrin MÖ. 2. Binyıl tarihini aydınlatacak bir vesika henüz ele geçirilemediği için, söz konusu dönemde meydana gelen hadiseleri ancak Boğazköy, Ugarit ve Mari vesikaları sayesinde öğrenebilmekteyiz.

Bu vesikalardan bir tanesi Mısır firavunu III. Ramses'in Ege Göçlerini anlattığı Medinet-Habu Zafer Kitabesidir ki, bu vesikada saldırıya uğramış olan şehirler içerisinde Karkamış'ın da adı zikredilmektedir. Ancak şehrin Ege Göçlerinden sonra önemini kaybetmemiş olduğunu, Asur kralı I. Tiglatpileser'in MÖ. 11. yüzyıl başlarında Karkamış şehrine izafeten "Büyük Hatti" demesinden ve bu şehrin Malatya şehrine kadar sınırlarını genişletmiş olmasından anlamaktayız. Yine MÖ. 9. yüzyılda II. Asurnasirpal ve halefi III. Salmanassar'ın annallerinde Karkamış şehrini haraca bağlamakla öğünmeleri bu şehrin halâ önemini koruduğuna işaret etmektedir.

I) Hattena

Bugünkü Türkiye- Suriye sınırına yakın bir yerde Hatay'ın doğusunda kurulmuş olan bu beyliğin MÖ. 9. yüzyıldaki kralı Lubarna'dır ve Asur'un vassalı konumundadır. Urartular ile savaşan Asur devletinin üzerine saldırıya geçen Meliddu ve Tabal krallıklarına katılmayı reddeden Hattena kralı *Lubarna*, bu krallıkların saldırısı sonucunda öldürülmüştür. Ancak kendisine karşı oluşturulan ittifaka girmeyi reddettiği için öldürülen Lubarna'nın soyu, Asur kralı III. Salmanassar tarafından tekrardan Hattena şehrinin başına geçirilmişlerdir.

2. URARTULAR

Kuzey Anadolu dağları ile Güneydoğu Toroslar arasında kalan topraklar Urartu ülkesini meydana getirir. Bugün bu bölge farklı devletler arasında dağılmıştır: Türkiye, Ermenistan, İran ve küçük bir bölümüyle Irak.

Devletin başkenti Doğu Anadolu'da Van Gölü kıyısındaki Tuşpa şehridir. Urartu yerleşim bölgesinin sınırlarını, batıda Karasu-Fırat, kuzeyde Kuzey Ermenistan dağları, doğuda Savalan Dağları, güneyde ise Zağros Dağları'yla birleşen Doğu Toroslar oluşturmaktadır.

Urartu ülkesinin en önemli dağları, Munzur, Keşiş, Palandöken ile büyük ve küçük Ağrı dağlarıdır. Sönmüş bir volkan olan büyük Ağrı, Urartu ülkesinin en yüksek dağıdır. (5156 m.) Arazisi oldukça yüksek ve engebeli olan bu ülkenin kışları da sert ve uzun geçmekteydi.

Bölgenin zengin maden yataklarına sahip olduğu, halkının hayvancılık, bağcılık ve meyve yetiştiriciliği ile uğraştığı hem Asur, hem de Urartu yazılı kaynaklarında anlatılmaktadır. Arkeolojik bulgular da yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgileri doğrulamaktadır.

Asur İmparatorluk devrinde, Batı Asya'nın siyasi tarihinde oldukça önemli bir rol oynayan bu devlet, hem Asur ile mücadele etmeyi başarmış hem de kuzeyde oturan kabilelerin güneye doğru olan akınlarını kontrol altına alabilmiştir. Asurluların Doğu Anadolu ve Toroslar'daki zengin madenlere sahip olmalarına da yine Urartular engel olmuşlardır.

Tevrat'ta "*Ararat*" şeklinde geçen bu krallığa Urartu denilmesinin sebebi Asur ve Babilliler'in vesikalarında bu isimle anılmış olmasıdır.

Yazılı vesikalardan öğrenildiğine göre Urartular, MÖ. 13. yüzyılın başları ile MÖ. 6. yüzyılın başları arasındaki dönemde yaşamışlardır.

MÖ. 2. Binyılda Kuzey Mezopotamya'ya hâkim olan Hurri-Mitanni siyasi teşekkülünün Hitit kralı I. Şuppiluliuma tarafından parçalanması sonucunda devlet bir takım beyliklere bölünmüştür. Nitekim bu federal yapıya kesin darbeyi Ege Göçleri vurmuş ve bu tampon bölge tamamen ortadan kalkmıştır. Bu gücün ortadan kalkması da en çok Asur Krallığı'nın işine yaramıştır. Çünkü Ege Göçleri sonrasında Önasya'nın mevcut siyasi tablosu değişmiş, göçlerin yıkıcı etkisinden coğrafi konumunun uzaklığı sebebiyle kurtulabilen Asur İmparatorluğu, Önasya'da yeni bir

güç olarak kendini göstermeye başlamıştır. Asur'un amacı sadece Doğu Akdeniz bölgesini ve bu bölgenin ticaretini ele geçirmek olmayıp, tüm Anadolu topraklarının zenginliklerini de elde etmektir. Bu cümleden olmak üzere yapılacak ilk iş, Doğu Anadolu'nun madenlerine sahip olmaktır. İşte bu büyük tehlikeye karşı bu tarihe kadar aralarında hiçbir siyasi birlik kuramamış olan bağımsız beylikler, güç birliği yapmak zorunda kalmışlar ve “*Uruatri*” daha sonra da “*Nairi*” konfederasyonlarını oluşturmuşlardır.

Urartu tarihi hakkındaki en eski bilgi, Asur kaynaklarına dayanmaktadır. Asur kralı I. Salmanassar (MÖ. 1274-1245) krallığının ilk yıllarındaki olayları anlatırken, Uruatri'ye karşı bir sefer yaptığını ve bu seferde 8 memleketi zaptederek 51 şehri tahrip ettiğini nakletmiştir. I. Salmanassar'dan sonra yerine oğlu I. Tukulti-Ninurta (MÖ. 1244-1208) geçmiştir. 15 yazıtında Nairi'den bahseden bu kral, Nairi ülkesini zapt edip Nairilerin 40 kralını mağlup ettiğini, askerlerin kanlarının sel gibi aktığını ve Van gölü sahillerindeki ülkeleri kendi hâkimiyeti altına aldığını bildirmektedir.²⁴ Ege Göçleri sebebiyle olsa gerek bu kraldan sonra, Asur kaynakları Uruatri ve Nairi konfederasyonları hakkında bilgi vermezler. Ancak I. Tiglat- Pileser'in (MÖ. 1114-1074) tahta geçmesiyle birlikte Asur kaynakları tekrar bu konfederasyonlar hakkında bilgi vermeye başlarlar. MÖ. 11. yüzyılın ortalarında başlayan Arami göçleri sebebiyle bu durum da fazla uzun sürmez ve konfederasyon hakkında bilgiler tekrar kesintiye uğrar. Muhtemelen Asur kralları başlarındaki Arami tehlikesi yüzünden Doğu Anadolu ile ilgilenmeye vakit bulamamış olsalar gerektir. Bu durum, Uruatri ve Nairi konfederasyonlarının güçlenmesi ve egemenlik sahalarını genişletmeleri için bulunmaz bir fırsatı oluşturmuştur.²⁵

Yukarı Fırat havzasından Rızaiye Gölü arasındaki saha ile Van Gölü çevresinde yaşamış olan Uruatri ve Nairi konfederasyonları, Hurrili idareciler tarafından yönetilmekteydiler. Urartular'ın Hurrilerle aynı kökenden gelmiş oldukları sanılmaktadır.

Nitekim Urartu dili üzerinde yapılan filolojik çalışmalar, Urartular'ın dilinin ne Sami ne de İndo-Avrupai bir dil olmayıp, Asyenik dillerden olduğunu ve Hurri dili ile morfolojik, fonolojik ve vokabuler açılarından benzerlikler gösterdiğini ortaya

---

²⁴ Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, 3. Baskı, Ankara 1992, s. 24-25.

²⁵ E. Memiş, a.g.e., s. 180.

çıkarmıştır. Uzaktan Gürcü diliyle de akraba olabileceği ifade edilen Urartu dilinin Mitanni ve Hitit dilleriyle de hiçbir ilişkisinin olmadığı belirtilmektedir.²⁶

Yukarıda adı geçen Uruatri ve Nairi feodal beyliklerinin güçlerini birleştirerek bir devlet haline gelebilmeleri ancak MÖ. 9. yüzyılın ortalarında gerçekleşebilmiştir. Asur kralı III. Salmanassar (MÖ. 858-824) birkaç kez Urartu kralı *Aramu*'ya karşı savaş açmıştır. Ancak dağlık ve şartları savaşmak için oldukça zor olan bu ülkeyi hakimiyet altında tutmak imkansızdı. Birleşik Urartu Devletini asıl kuran kral ise I. Sarduri (MÖ. 840-830) olmuştur. Bu devlete başkentlik yapan Tuşpa, yani bugünkü Van kalesi'nin de kurucusu yine bu kraldır. Tevrat'ta Ararat olarak geçen bu isim, Qumran metinlerinde Urarat olarak geçmektedir. Asur dilinde Urartu denilen bu halk kendisine *Biani*'li ya da *Viane*'li demiştir. Halkın kendisine vermiş olduğu bu isimlerden de günümüzdeki Van isminin çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Kral I. Sarduri, Tuşpa kalesinin kuzeybatı eteklerinde kendi adıyla anılan Sardur Burcu üzerinde yer alan kitabede (parag. I-II, satır 1 vd.): “*Büyük Kral Lutipri'nin oğlu, kudretli kral, kâinatın kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi olmayan kral, savaştan korkmayan dehşet verici çoban, kendine boyun eğmiyenleri mahveden kral Sarduri'nin kitabesi: (Ben)Lutipri'nin oğlu, krallar kralı, bütün krallardan vergi kabul eden Sarduri'yim...*” demektedir.²⁷ Sardur Burcu, 30 ton ağırlığında ve muntazam olarak kesilmiştir. MÖ. 9. yüzyılda Urartular'ın taş işçiliğinde ve anıtsal mimaride meydana getirmiş oldukları bu eserler onların mimaride erişmiş oldukları yüksek seviyeyi göstermektedir. Taş bloklar üzerine Yeni Asur çivi yazısı ve Asur dilinde yazılmış olan bu yazıtlar, Urartu tarihinin yerli yazılı kaynaklarını başlatmaktadır. Bu yazıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Urartular ilk devirlerde büyük düşmanları Asur ile barış zamanlarında kültürel ilişki kurabildiklerini, hatta onlara bağlı kaldıklarını yazmışlardır. Ancak MÖ. 820 tarihlerinde Urartu kralları kendi dillerinde yazıtlar meydana getirmeye başlamışlardır.

Urartular, çivi yazısını yaygın olarak kabul etmişlerdir. Bununla beraber geç Hitit Devletlerinin de etkisi altında kalarak kendilerinin geliştirdikleri bir çeşit hiyeroglif yazısını da gündelik hayatlarında kullanmışlardır.

Sardur Burcu'nda ismi zikredilen I. Sarduri'nin adı III. Salmanassar'ın (MÖ. 858-824) ünlü “*Siyah Obelisk*” inde de geçmektedir. Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'in

²⁶ E. Memiş, a.g.e., s. 177.

²⁷ E. Memiş, a.g.e., s. 180.

kitabından aynen aktardığımız bu obeliskte şunlar yazmaktadır: Satır 144-146: “... saltanatımın 27. yılında, arabalarımı ve birliklerimi bir araya topladım. Turtanu Daian-Aşşur’u, büyük ordularımın başkomutanı, ordularımın başında, Urartu’ya karşı gönderdim. Urartu’lu Seduri bunu öğrendi. Birliklerinin gücüne güvenerek, savaş yapmak için, bana karşı ilerledi. Onunla savaştım, onu mağlup etmeyi başardım. Geniş ovayı, savaşçıların cesetleri ile doldurdum...”²⁸

“Kurklı Monoliti” isimli III. Salmanassar’a ait yazılı bir belgede de Urartu kitabelerinde adına hiç rastlanılmayan *Arame* isimli bir kralın varlığından söz edilmektedir. III. Salmanassar bu vesikada şöyle demektedir: “... hükümdarlığımın başlangıcında, saltanatımın ilk yılında... Hubuşkia’dan hareket ettim. Sugunia’ya Urartulu *Arame*’nin krali şehrine yaklaştım. Şehre hücum ettim ve ele geçirdim. Savaşçıların çoğunu kılıçtan geçirdim. Ganimetleri topladım. Şehrinin önünde, kesilmiş başlardan bir sütun yaptım. Civardaki 14 şehri, ateşle yaktım. Sugunia’dan hareket ettim. Nairi ülkesinin Denizi’ne²⁹ ulaştım.”

Anladığımız kadarıyla, I. Sarduri’den önce, *Arame* ya da *Aramu* isimli bir kral MÖ. 858-844 yılları arasında Urartu Devletine hükmetmiştir. Sardur Burcu’ndaki kitabeden öğrendiğimize göre I. Sarduri, *Lutipri*’nin oğludur. O halde, *Arame* kimdi? Bu konuda Ekrem Memiş ve A. H. Sayce *Arame*’nin, I. Sarduri’nin babası olmadığına göre kuvvetle muhtemel olarak ondan sonra devleti yöneten sülalede bir değişiklik yaşandığı hususunda hem fikir olmuşlardır. A. H. Sayce bu konuda şunları söylemektedir: “*Salmanassar*’ın düşmanı olan *Arame*, “Ararat’ın Kralı” olup, onun başkenti, Van Gölü’nün kuzey sahilindeki *Arzaşkun* idi. O halde Sarduri’nin almış olduğu kralî ünvanlar ve onun yeni bir başkent seçmesi ve bu başkent bundan sonra krallığın merkezi olarak kalmış olması, onun, yeni bir sülalenin kurucusu, *Arame*’nin ise onun tabiiyeti altındaki krallardan biri olduğunu gösterir.”³⁰

I. Sarduri’ye oğlu *İşpuni* (MÖ. 824-815) halef olmuştur. *İşpuni*, kendi devrinde oğlu *Menua*’yı tahtına ortak etmiş ve onunla birlikte Asur devletinin III. Salmanassar ve halefleri devrindeki güçsüz durumundan faydalanarak kendi devletini güçlendirmeye çalışmışlardır. Baba-oğul ilk olarak Urartu devletini gerçek

²⁸ E.Memiş, a.g.e., s. 181.

²⁹ Nairi Ülkesinin Denizi=Van Gölü

³⁰ A. H. Sayce, D. Litt; “The Kingdom of Van (Urartu)”, CAH III, chp. VIII, Cambridge 1970, s. 173.

manada genişleme siyaseti izlemişlerdir. İlk defa olarak yine bu devride Urartular kendi dillerinde kitabeler yazdırmaya başlamışlardır.

Nüfuz sahalarını Ninive yakınlarına kadar genişleten Urartular'a karşı Asur kralı V. Şamşi-adad, MÖ. 818-816 yılları arasında Yukarı Dicle bölgesine seferler düzenlemiştir. İşpuini devletin doğu sınırlarını Rovanduz'a³¹ kadar genişlettiği için kendisini Asur kralı ile eşit görmeye başlamıştır. Baba-oğul bundan sonra MÖ. 9. yüzyılın sonlarına doğru Musasir (Urartuca adı Ardinis) şehrini ele geçirmişler ve burada Urartu baştanrısı *Haldi* ve eşi *Bagmaštu* adlarına bir tapınak yaptırmışlardır. Önemli bir kült merkezi olan bu şehir, MÖ. 714 yılında II. Sargon tarafından ele geçirilinceye kadar Urartulara hizmet etmiştir. Bu durum Urartular'ın uzun bir zaman Asur merkezi bölgesinin bitişiğinde tutunmuş olduklarını göstermektedir. Yine son zamanlarda ele geçirilen Kalatgah kitabesine göre, Usnaviye vadisinden geçen ve doğuda Urartu bölgesini Asur'a bağlayan ticari ve askeri yolun İşpuinuş devrinde Urartular'ın elinde olduğu anlaşılmaktadır.

İşpuini'nin ölümünden sonra tahtta tek başına kalan Menua'nın zamanında Urartu, iyi teşkilatlanmış, kudretli, geniş ve gelişmiş bir devlet haline gelmiştir. Rızaiye gölünün güneyindeki doğu komşuları Manna kavmi ile başarılı bir mücadele yapmışlardır. Daha sonra batıya doğru yönelen Menua, Geç Hitit şehir devletlerinden biri olan Malatya Krallığını vergiye bağlamıştır. Güneyde Büyük Zap'ın ortalarına kadar ilerlerken kuzeyde de Erzurum'a kadar gidilmiş ve Aras nehrinin kuzeyindeki *Etius* memleketi de himaye altına alınmıştır. Aras nehri ile Ararat dağı arasındaki bölge böylece egemenlik altına alınmıştır.

Yeni kazanılan topraklar devlette bir takım yeni düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla ülke vilayetlere bölünmüş ve her vilayetin başına bir vali tayin edilmiştir. İmar faaliyetlerine de başlayan Menua, stratejik merkezlere kaleler inşa etmiş ve bu kaleleri birbirine bağlayan yollar yaptırmıştır. Ülkenin kalkınması için her açıdan çaba sarfeden Menua, bugün bile Van şehrinin içme suyunu taşıyan ve "Şamran Suyu" olarak bilinen kanalı yaptırmıştır. 51 km. uzunluğundaki kanal, Urartu su mühendisliğinin bir şaheseri olarak halen varlığını devam ettirmektedir.

Menua'dan sonra yerine oğlu *I. Argiştı* (MÖ. 790-765) Urartu tahtına geçmiştir. Urartu'nun kudretini daha da artıran bu kral, batıda Malatya ve diğer Hitit

---

³¹ Bugünkü Irak sınırları içerisinde yer almaktadır.

şehirleri ile savaşmış, kuzeye de asker sevk etmiştir. Transkafkasya içlerine kadar ilerleyen kral, Manalarla da sürekli mücadele içerisinde bulunmuştur. Parsua ülkesine kadar ilerleyen I. Arğişti Asurlulara karşı kazandığı zaferleri kitabelerinde gururla dile getirmektedir. Her ne kadar bu başarılar Asur merkezinde değil de Asur devletine bağlı ülkelerde kazanılmış olsa da, bu durum bize bu devirde Asur devletinin kudretinin zayıflamış olduğunu göstermektedir. Urartular, Asurluları ve Geç Hititleri çok iyi tanıdıkları için, onlara zorunlu göç ettirme politikasını uygulamışlardır. Bu cümleden olmak üzere I. Arğişti'nin annelerinde Hititler ülkesinden ve Şupani'den göç ettirilen 6600 savaşçının Transkafkasya'da mecburi göç ettirme politikasına tabi tutulduklarını öğrenmekteyiz.

I. Arğişti'ye oğlu *II. Sarduri* (MÖ. 764-735) halef olmuştur. Urartu Devletini Önasya'nın süper gücü haline getiren bu kral, devleti en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Asur'un iç isyanlarla uğraşmasını fırsat bilen *II. Sarduri V. Adad-Nirari*'yi (MÖ. 754-745) yenmiş olmakla iftihar etmektedir. Hiçbir engelle karşılaşmadan Kuzey Suriye'de üstün bir güç haline gelen Urartu orduları, *Kommezene* kralı *Kuştaşpi*'yi hemen ardından da Malatya kralı *Hilarunda*'yı mağlup etmiş ve Halep'i zapt etmişlerdir. Ayrıca Asur'un vassallarından olan Suriye ve Anadolu'daki devletler de Urartularla ittifak kurmuşlardı. Böylece Urartu Devleti, Asur Devletini doğu'da Parsua bölgesinden Doğu Anadolu dağlarının güney kenarı boyunca Fırat'a, oradan da Akdeniz'e kadar bir çember içine almış ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'deki küçük prensliklerle birlikte Asur'a karşı siyasi bir koalisyona oluşturmuştu. Bu durum, Urartuların *II. Sarduri* devrindeki güçlerini açıkça ortaya koymaktadır. Babasının Doğu politikasının aksine *II. Sarduri*; en önemli girişimlerini Batı üzerine yapmıştır.

Bu esnada Asur'da bir sülale değişikliği yaşanmıştır ve *III. Tiglat-Pileser* isimli askeri bir diktatör (MÖ. 745-727) tahtı ele geçirmiştir. Yeni kral Doğuda kaybedilmiş toprakları geri kazanmayı kendisine ilk hedef olarak seçmiştir. Bunun için de ilk hamlesini Anadolu ile Asur arasındaki ticareti baltalamış olan Urartu'yu parçalamak amacıyla Asur ordusunu seferber etmekle gerçekleştirmiştir. *III. Tiglat-Pileser*, ilk savaşını Urartu ordusu ile müttefik güçlerinden meydana gelen koalisyona karşı vermiş ve bu ittifakı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu büyük

hezimetten sonra merkezleri olan Van şehrine kadar geri çekilen Urartu devleti, bundan sonra Asurluların önünde bir engel teşkil etmemiştir.

II. Sarduri devrinin son yılları hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu kralı, siyasi bakımdan olduğu kadar imar faaliyetleri, kültürel ve sanatsal açıdan da devlete altın çağını yaşatmıştır. Bu durumu gözler önüne seren en iyi örnek Çavuştepe (Sardurihinili) dir.

Çavuştepe’de yapılan kazılar neticesinde yalnızca Urartu askeri mimarisinin mükemmelliği gözler önüne serilmekle kalmamış, aynı zamanda en küçük bir eserden sarayına kadar tüm eserlerdeki işçilik ve sanat, Urartu medeniyetinin II. Sarduri devrinde eriştiği yüksek seviyeyi de göstermektedir. Bu da II. Sarduri’nin “Kudretli Kral” ya da “Büyük Kral” olduğunu kanıtlamaktadır.

Urartu tahtına II. Sarduri’den sonra oğlu *Uedipriş* geçmiştir. Asur metinlerindeki adı “*Ursa*” olarak geçen ve bizim *I. Rusa* (MÖ. 735-714) olarak tanıdığımız bu kral devrinde devlet, yeni bir teşkilatlanmaya girmiştir.

Günümüzde Irak topraklarında yer alan Topzava’da ele geçirilmiş olan iki dilde yazılmış bir kitabede (Bilingue), stratejik bakımdan önemli bir merkez olan ve prens *Urzana* tarafından idare edilen Muşşir’in, tekrar Urartu egemenliğine girdiği ve Asur’a karşı bir müstahkem mevki olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.

Babasının izlemiş olduğu dış politikadan ayrılmayan I. Rusa, Anadolu’daki Tabal kralı *Ambaris* ve Muşki kralı *Mita* ile ittifak yapmıştır. Hemen ardından Transkafkasya’da Gökçegöl çevresindeki bazı yerleri ele geçirmiş daha sonra da Mannalardan Urmiye Gölü’nün doğu sahilini alarak bugünkü Azerbaycan’ın tamamını Urartu egemenliği altına almıştır. Tüm bu kazanımlar, Asur tahtında bir değişiklik yaşanmasının yaratmış olduğu kaostan yararlanılarak gerçekleştirilmiş olsa da, henüz tam olarak Asur tehlikesi bertaraf edilememiştir. Nitekim MÖ. 722 yılında Asur tahtına geçen II. Sargon yeniden fütuhata başlayarak Asur hâkimiyetini Batıda Filistin’e, Doğuda da Zagros üzerinden İran yaylasına kadar genişletmiştir. Urartu kudretini tamamen kırmak amacıyla da I. Rusa’ya karşı büyük bir sefer tertiplemiştir.

MÖ. 714 yılında Urmiye Gölü’nün doğusundaki Sahend Dağı ile idantifiye edilen Uaus Dağı eteğinde verilen mücadeleyi II. Sargon kazanmıştır. Asur orduları, Urartular’ın başkentini ele geçirememiş olsalar da pek çok Urartu kentini yakıp yıkmışlardır. II. Sargon Asur’a dönerken Muşşir şehrini de zaptetmiş ve buradaki

krallık sarayı ile baştanrı Haldini'nin mabedini yağmalamıştır. Savaş sonunda Asur'un eline geçen ganimetin haddi hesabı yoktur. Musasir'in kaybedildiği haberini alan Urartu kralı I. Rusa, intihar etmiştir.

Urartu kralının kuvvetlerinin çoğunu Kimmerler üzerine göndermiş olması nedeniyle Asur'a karşı az bir kuvvetle karşı koyması sonucunda ağır bir yenilgi almış olduğunu düşünen Prof. Dr. Afif ARZEN bu durumu Urartu yenilgisinin asıl sebebi olarak görmektedir.³²

I. Rusa'ya oğlu *II. Argiști* (MÖ. 714-685) halef olmuştur. Onun devrinde devlet yeniden yükseliş dönemine girmiştir. Tevrat'ta "Gomerler" Asur vesikalarında da "Gimirrailer" olarak geçen Kimmerler'in akınlarını etkisiz hale getirebilmek için sınır boyları güçlendirilmiştir.

II. Argiști'den sonra tahta *II. Rusa* (MÖ. 685-645) çıkmıştır. Bu kral Urartu Medeniyetine kendi devrinde adeta Rönesans dönemini yaşatmıştır. Geniş çaplı imar faaliyetlerinin yanı sıra iktisadi ve idari alanda da yeni atılımlar gerçekleştirmiştir. Devlet, yarım yüzyıldan beri sürekli olarak mücadele ettiği Asur'un yanısıra bir de Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya göç eden Kimmer saldırılarıyla uğraşmak zorunda kalmış ve bu mücadeleler sonunda hem toprak hem de insan kaybına uğramıştır. Fakat tam bu esnada Asur üzerinde beliren İskit tehlikesi sebebiyle Urartu Devleti de rahat bir nefes alabilmişti. II. Sargon'un ölümü üzerine Asur devleti'nin yeni kralı daha çok Batı'ya yönelmeye başlamıştır. Bu durumu fırsat bilen II. Rusa, ülkesinin insan kaybını kapatmak için yeni bir iskân ve nüfus politikası uygulamıştır. Onun bu politikası aynı zamanda yeni ekonomik hamlelerin gerçekleştirebilmesi için gerekli olan boş toprakları işleyecek, ticari ve askeri üs yapacağı yeni şehirleri inşa edecek insan gücünü de oluşturmuş olacaktı. Bu durum yeni ve dinç toplumların oluşmasını zorunlu kılmıştır. Bu amaçla ilk olarak gerekli insan topluluklarını komşu ülke ve bölgelerden getirerek Urartu topraklarına yerleştirmiştir. Örneğin Manna bölgesinden kadınların, Halitu yöresinden erkeklerin, Muşki ve Hate ülkelerinden de yeni halk toplulukları Urartu topraklarına yerleştirilmiştir.

Yine aynı kral Aras'ın kuzey bölgelerinde ve doğu'da çok geniş imar faaliyetlerine girişmiştir. İran Azerbaycan'ındaki Bastam şehrini, Transkafkasya'daki

---

³² A. Erzen, a.g.e., s. 36.

Teişeba şehrini, Adilcevaz kalesini kurduğu gibi başkenti de yeni kurmuş olduğu Toprakkale'ye (Rusahinili) taşımıştır.

Bu sırada Urartu ülkesi İskit istilasına maruz kalmıştır. Bu tehlikeden ustaca sıyrılmamasını bilen II. Rusa, bu tehlikeli düşmanını Manna ülkesi üzerine göndermiştir. Ancak beklenmedik bir gelişme olmuştur ve İskitler ile Mannalar ittifak kurup Asur'a karşı birleşmişlerdir. Asur kralı Asarhaddon (MÖ. 680-668) ise bu beklenmedik durum karşısında ilk önce şaşırırsa da hemen ardından bu ittifak üzerine yürümüş ve bölgede çıkan ayaklanmayı MÖ. 679 yılında bastırmıştır. Asur kralı bu işlerle uğraşırken II. Rusa, imar faaliyetlerine daha çok hız vermiştir.

Bu sırada II. Rusa'nın hesaplamadığı bir gelişme yaşanmıştır. İskit kralı *Bartatua* ile Asur kralı Asarhaddon'un kızı evlenmiş ve tesis edilen bu akrabalık bağı II. Rusa'nın politik manevrasını başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Doğu'da da gittikçe kuvvetlenen Med tehlikesine karşı II. Rusa Asur kralı Asurbanipal'e (MÖ. 668-627) MÖ. 654 yılında elçilerini göndererek diplomatik ilişki kurmak istediğini bildirmiştir. Fakat bu isteğin nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz.

II. Rusa'nın ölümü üzerine Urartu tahtına *III. Sarduri* (MÖ. 645-635) çıkmıştır. O, babasının politikasını takip ederek Asur'a elçi göndermeye devam etmiştir. Hatta kendi arzusuyla Asur'a tabi olmayı da kabul etmiştir. Ancak Asurbanipal'in bu teklif karşısında nasıl bir tavır sergilediği kesin olarak bilinmemektedir. Bu olay, Urartu krallığının II. Rusa'nın ölümünden sonra Önasya tarihinde eski önemini büyük ölçüde kaybettiğini ortaya koymaktadır.

III. Sarduri'den sonra tahta oğlu *IV. Sarduri* geçmiştir. Onun dönemi ve Erimena Çağındaki siyasi olaylar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte "Erimena oğlu Rusa"nın, yani *III. Rusa*'nın Toprakkale'de ele geçirilen kalkanlarda adının geçmesi ve özellikle Amavir'de bulunan bir yazıtta kralın burada bir tahıl ambarı inşa ettirdiğini bildirmesi, Urartu krallığının MÖ. 7. yüzyılın sonlarında, kuzey sınır bölgesinde inşaat faaliyetlerine girişebilecek güçte olduğunu göstermektedir. Hatta Transkafkasya'daki Karmir-Blur'da ele geçirilen bir mühür üzerinde yer alan "*Rusa oğlu Rusa*"nın kral olduğu kabul edilirse, Urartu krallığı'nın MÖ. 7. yüzyılın sonlarında ya da 6. yüzyılın başlarında henüz varlığını koruduğunu söyleyebiliriz. Ancak Rusa'nın oğlu Rusa'nın IV. Rusa adıyla tahta

çıkılmış bir kral mı yoksa kral ailesinden bir prens mi olduğu sorusuna henüz kesin olarak cevap verilememiştir.³³

Anladığımız kadarıyla II. Rusa'nın ölümünden sonra Urartu krallığı bir süre daha yaşamakla birlikte eski önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Diğer taraftan, MÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Asur devleti de giderek eski gücünü kaybetmeye başlamış ve Med tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Daha önce müttefiki olan İskitler'in Medlerle ittifak yapması sonucunda bu koalisyon ilk olarak MÖ. 612'de Asur devletine, hemen ardından da MÖ. 609 yılında Urartu devletine kesin olarak son vermiştir.

3. ELAM – MED – PERS

İran medeniyetine dahil olan bu devletler, bugünkü İran, Afganistan ve Belucistan'da kurulmuştur. Oldukça yüksek dağlarla çevrilmiş bu alanın batısında Zağros dağları, kuzey batısında Doğu Anadolu ve Transkafkasya (Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan), kuzeyinde Hazar Denizi ve doğusunda da Türkmenistan yer almaktadır. Bu bölge genel olarak 4'e ayrılır.

- 1- Orta İran Çölü
- 2- Batı Bölgesi
  - a- Medye
  - b- Güney Batı Bölgesi
- 3- Doğu Bölgesi
- 4- Güney Bölgesi

Bu bölgeler arasında bizi ilgilendiren 2. bölgedir. Çünkü bu bölgeyi konumuz olan devletler yaşam alanı olarak kullanmışlardır. İran'ın en verimli ve yaşamaya en müsait bölgesi batı tarafıdır. Eskiçağ'da bu bölgenin kuzeyine *Medye* ve güneybatısına da *Elam* ya da *Anşan* adları verilmekteydi. Medye, İran Azerbaycanı ile Irak-ı Acemi kapsarken, tüm Mezopotamya'ya hakim olan Elam bölgesi ise, Dicle kıyılarına kadar uzanmaktadır.³⁴ Yine bu bölümün arkasında İran için önemli iki bölüm daha bulunmaktadır ki bunların isimleri Persia ve Faristandır.

MÖ. 3. Binyılla beraber güneybatı bölgesinde güçlenen ***Elamlılar***, MÖ. 2600'lerde *Susa* şehrini merkez yaparak bir devlet kurmuşlardır. Tüm

³³ A. Erzen, a.g.e., s. 39-40.

³⁴ M. Şemseddin Günaltay, İran Tarihi, sy. 3 – 4.

Mezopotamya'ya hakim bir bölgeye kurulan Elam devleti, kendisine özgü bir dile, yazıya ve kültüre sahiptir. Halkının Orta Asya'dan geldiği düşünülen bu devletin, Mezopotamya'daki sanat eserlerini tarihini etkileyecek birkaç olayın içerisinde aktif rol oynadığını görmekteyiz. Örneğin MÖ. 1960'larda III. Ur sülalesinin yıkılmasında Amurrular ile ittifak kurmuşlardır. Yine kralları *I. Şutruknahtunte* zamanında (MÖ. 1160'da) Kas devletine son vermişler ve Mezopotamya sanatını başkentlerine taşımışlardır.

Bu devlet en parlak çağını MÖ. 14. – 12. yüzyıllar arasında yaşamıştır. Asur devletinin güçlenmesi ile de Asurbanipal bu devlete son vermiştir. Ancak Pers dönemine kadar bazı beyliklerin varlıklarını dağlarda sürdürdükleri bilinmektedir.

İran medeniyetini temsil eden diğer bir halk grubu da *Medler'* dir. MÖ. 835 yılında *Ekbatana* (Hemedan) çevresinde görülen bu kavim, kültürel yönden Persler'le akrabadır. İsimlerine ilk kez III. Salmanassar'ın kitabelerinde (MÖ. 835'ler) rastlanılan Medler'in bir kısmı göçebe, bir kısmı da tahkimatlı yerleşim merkezlerinde yaşamaktadırlar. Kuzeybatılarında yaşayan Mannalar ve güçlenen Asurlular sebebiyle ancak MÖ. 8. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını kazanan bu devleti kuran kişi, Herodotos'a göre *Deiokes'* tir.³⁵ Ondan sonra yerine *Phraortes* (MÖ. 647 – 625) ondan sonra da oğlu *Kyaksares* (MÖ. 625 – 585) geçmiştir.

Bu kral İskit tehlikesini ortadan kaldırdığı gibi Babil ile ittifak kurarak büyük Asur Devletini de yıkmıştır. (MÖ. 612) Kyaksares yayılmaya devam ederek Urartu devletini ortadan kaldırmış ve daha sonra da batıda Anadolu'ya doğru ilerleyerek Kızılırmak'a ulaşmıştır. Burada Lidya kralı Alyattes ile karşılaşmıştır. Herodotos'un anlattığı güneş tutulması ile çatışmanın sona erdiğine inanılan olay bu esnada gerçekleşmiştir.³⁶ O, ordusunu İskit tarzına göre düzenlemiştir. Babil'in zayıfladığı bir dönemde tahta çıkan oğlu *Astyages* (MÖ. 585 – 550) ise sınırları daha da genişletmiştir. Ayrıca bu dönemde güçlenmekte olan Persler'i de egemenliğinde tutmayı başarmıştır. Ancak damadı Kyros (II. Kyros) onun egemenliğine başkaldıracak ve tüm Med alanını kendi egemenliği altına alacaktır. (MÖ. 550) Egemenliğin el değiştirmesinden sonra ülke "*Aryanam*" (Ari'lerin ülkesi, Farsça: İran) adını almıştır. Babil kaynaklarından ve Herodotos'tan edinilen bilgiye göre

---

³⁵ Herodotos, 1/93 vd.

³⁶ Herodotos I, Kitap, 74.

Med soyluları Astyages'in zalim bir kral olmasından dolayı damat Kyros'un tarafını tutmuşlardır.

Pers egemenliğine geçmeden önce, Medler hakkında fazla bilginiz olmadığını söylememiz faydalı olacaktır. Her ne kadar Asur'u bozguna uğratmış ve Pers imparatorluğunu kuruluşa hazırlamak gibi önemli roller üstlenmiş olsalar da haklarında çok az belge ele geçirilmiştir. Nitekim akademisyenler, daha Med olarak tanımlanabilecek bir şeyi henüz ele geçirememişlerdir. Belki de başkentleri Ekbatana günümüzdeki Hemedan'ın altında olduğundan kazılmamış bu yüzden de onlara ilişkin bilgiler ele geçirilememiştir. Ancak unutmamamız gereken bir nokta var ki, bu büyüklükte bir devletin bürokrasisinin olmaması mümkün değildir.

Tevrat'ta Elam ve Med isimlerine rastlarken *Pers* ismine rastlamadığımız için bu devleti genel olarak ele alcağız. Medlerin güçlenmeye başladıkları MÖ. 9. yüzyılda *Parsua* adı verilen Urmiye Gölü'nün batısında ortaya çıkmışlardır. MÖ. 6. yüzyıla kadar Medlerin egemenliğinde yaşamışlardır. Hint – Avrupa kökenli olan bu kavim, Med kralı Astyages'e başkaldırarak bağımsızlığını kazanmıştır. *Kyros*'un kurduğu bu devlet kısa süre içerisinde tüm Yakındoğu ve İndus vadisi'nden kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan güney Mısır'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. (MÖ. 559) İki yüzyıl ayakta kalan bu imparatorluk Büyük İskender tarafından MÖ. 330 yılında ele geçirilmiştir. İskender, Persler'in tesis ettikleri yönetim şekline dokunmamış aksine onlardan ilham almıştır. Bu da onların ne kadar büyük bir sistem meydana getirdiklerini açıklamaktadır.

4. LEVİLİLER

Aynı zamanda Tevrat'ın üçüncü kitabının adı olan *Levililer*, aslında İsrail'in (Hz. Yakup) 12 oğlundan birisidir. İsrail'in 12 oğlu, On iki İsrail kabilesini meydana getirmiş ve her kabile de atasının adını almıştır.

Tevrat'ın kendisine gönderildiğine inanılan Musa peygamber de Levili bir kadından doğmuştur. Öyleki İsrail kavminin Mısır'da hızla çoğaldığını gören firavun, İbrani kadınlarından doğacak tüm erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir.³⁷ Ancak bu emirden sonra Levili bir kadın bir erkek çocuk doğurur ve öldürülmesin diye bir sepetin içerisine koyarak oğlunu Nil nehrine bırakmıştır.

---

³⁷ Tevrat, Çıkış I, 16.

Oğlanı bulan firavunun kızı onu sarayda büyütmiştir. Bu çocuk, Hz. Musa'dır. Bundan sonraki Levili kabilesinin tüm icraatları İsrailoğullarıyla birlikte gerçekleşmiştir. Bu nedenle geri kalan tarihlerini İsrailoğulları kısmında anlatacağız.

5. ARAPLAR

Tevrat'ın Tekvin kitabının 10. bölümünde Arap kavimlerinden söz edildiğini görmekteyiz. Ancak burada açık olarak Arap kelimesine rastlamıyoruz. Arap adını ilk kez Asur imparatoru III. Salmanassar'ın MÖ. 853 tarihli kitabelerinde görmekteyiz. Küçük prensliklerin Asur'a karşı ayaklandığının anlatıldığı bu kitabede, bu prensliklerden birinin adının "Gindubu Arabi" olduğu kaydedilmiştir. Yine Babil vasikalarında da sık sık Aribi, Arabu ya da Urbi isimleri zikredilmiştir. Kitabelerdeki Aribiler Arabistan'ın kuzeyinde, muhtemelen Suriye çölünde yaşayan göçebe bir kavimdir.

Yine Tevrat'ın son kitaplarında bahsi geçen Aribi'lerin Araplar olduğu da kabul edilebilir.³⁸

Arabia yer adına ise ilk kez Yunan metinlerinde rastlamaktayız. Herodotos ve ondan sonra bir çok Yunan ve Latin yazarlar Arabia terimini yarımadanın tamamına ve Güney Arabistan hatta Mısır Çölü de dahil olmak üzere kıtanın bütün halkını Arap olarak adlandırırılar. Demek ki, Arabia, bu devirde Sami dilin konuşulduğu Yakın ve Ortadoğu'nun bütün çöl sahalarına yayıldığı görülür.

Arapların Sami kökenli oldukları kabul edilir. Çünkü antropolojik açıdan incelendiğinde, Arapların Sami kavimlerin bütün özelliklerine sahip oldukları görülmektedir.³⁹

6- AŞKENAZLAR (İSKİTLER)*

Tevrat'ta Aşkenaz adıyla bahsedilen bu kavimin *İskitler* olduğu kabul edilmiştir. Savaşçı ve atlı uluslardan biri olan İskitler, batıda Tuna nehrinden doğuda Çin'e kadar uzanan Avrasya steplerinde yaşamışlardır. Kendilerine yurt olarak seçtikleri sahayı coğrafi açıdan incelersek, karasal iklimin hakim olduğunu rahatlıkla

---

³⁸ Bernard Lewis, *Uygarlık Tarihinde Araplar*, sy. 14 – 15.

³⁹ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark*.

* İskitler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 2. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

görebiliriz. Bu iklim tipinde kış ayları oldukça soğuk geçerken yaz ayları da tam tarsine yakıcı bir sıcaklık yaşanmaktadır. İklimine paralel olarak bitki örtüsü de steptir. Göçebe hayat sürdükleri için arkeolojik kalıntıları oldukça azdır. Onlardan geriye kalanların büyük bir çoğunluğunu mezarları oluşturmaktadır. Yapılan tarihleme çalışmalarından sonra MÖ. 8. yüzyıldan MS. 2. yüzyıla kadar uzanan zaman dilimi içerisinde, yaklaşık bin yıl, tarih sahnesinde kaldıkları anlaşılmıştır. İskitler hakkındaki bilgileri, Asur ve Pers krallarının yazdırmış oldukları çivi yazılı vesikalardan ve Yunan müelliflerinin eserlerinden edinebilmekteyiz.

“İskitler’in kökeni hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Kimi tarihçiler onların Hun olduklarını ileri sürerken, Geza Nagy, Mins gibi bilginler de onların Türk ya da Moğol olduklarını ileri sürmüşlerdir. Muellenhaff, Tomaschek ve Rostovtzeff onların İran kökenli oldukları fikrini savunurken, Grigoriev, Zabelin ve Ilovaiskii gibi bilginler de Slav kökenli olabilecekleri fikrinde birleşmişlerdir. Herodotos’tan ise, onların Asya’dan gelmiş olduklarını öğrenmekteyiz. Kökenleri bakımından yaşanan bu ihtilaf aynı şekilde nereden gelmiş oldukları konusunda da yaşanmaktadır. Ancak Asur ve Pers kaynaklarıyla Grek, Yuhudi ve Ermeni kaynakları karşılaştırıldığında onların kuzeybatıdan hızla Kafkasya’ya giriş yaptıkları anlaşılmaktadır.”⁴⁰

Yazılı kaynaklarda verilen bilgilere göre İskitler’in Karadeniz’in kuzeyindeki stepleri istila etmelerinin ilk evresi, onların Aşağı Don Havzası ve Pre-Kafkasya bölgelerinde görünmesiyle bağlantılıdır. Kimmerler’i yaşadıkları topraklardan çıkaran İskitler, bu hareketle Karadeniz’in kuzeyindeki steplerde büyük bir yıkım ve değişime neden olmuşlardır. Bunun sonucunda MÖ. 8. yüzyıl içinde Karadeniz’in kuzeyindeki steplerde çok sayıda yerleşme tahrip edilmiş, bununla doğru orantılı olarak yerleşik hayat özellikleri ortadan kalkmaya başlamıştır. Büyük bir tahribatla yansıyan bu durum olasılıkla Kimmer-İskit çekişmesinin bir sonucu olarak belirmektedir. Bu durumun genel bir sonucu olarak söz konusu bölgede hem karma ekonomiden hayvancılığa geçiş olmuş, hem de Kimmerler’in Önasya’ya zorunlu göçleri gerçekleşmiştir. MÖ 8. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyindeki steplere yani Kimmerler’in ülkesine ayak basan İskitler, bir kısım Kimmerliyi kendi içine kabul etmiş, kısmen de mevcut Kimmerli ile bütünleşerek kendilerini yönetici zümre olarak kabul ettirmiş olabilirler. İskitler ve Kimmerler arasındaki kültür ve dillerindeki

⁴⁰ Şevket Dönmez; “İskitler’in Önasya’ya Gelişleri”, <http://turkinst.org/tr/dosyalar/iskit/index.htm>, 25.12.2008.

benzerlik asimilasyonu kolaylaştırmıştır. İskitler'in dışarıdaki yerleşik dünya ile ilişkilerinin çok kısıtlı olduğu bilinmektedir. Bununla doğru orantılı olarak dış dünyadan getiriler de çok az olmuştur. Bütün bunların sonucunda üretime dayalı bir ekonomisi bulunmayan İskitler çevre bölgelere ve özellikle Önasya'nın zengin ülkelerine yayılma ve saldırma eğilimi göstermişlerdir. Çünkü hareket halinde olan ve yağma ile geçinen göçebe ve savaşçı toplumlar için daima yeni bir hedef, yaşamlarını sürdürebilmek için yeni ganimetler ve yağmalar gerekmektedir. Yani, İskitler'in Önasya'ya akınlarının temelinde bölgedeki yerleşik toplumlardan kazanç ve çıkar elde etme isteğinin yattığı bilinmektedir. Binyılı aşkın bir süre tarih sahnesinde kalan İskitler'in siyasi tarihleri bu nedenle hareketli olmuştur.

İskitler, Herodotos'tan öğrenildiğine göre doğudan Kafkasları aşarak Hazar Denizi kıyısını izlemişler, Derbent geçidini kullanarak, Kimmerler'in ardından Önasya'ya girmişlerdir. Bu gruptan ayrı olarak bir grup İskitli'nin Transkafkasya Dağları'nı geçerek Önasya'ya giriş yaptığı zannedilmektedir. Bu durum İskitler'in tek bir liderin yönetiminde, belli bir amaca yönelik düzenli askeri ordular şeklinde değil, boylar halinde Önasya'ya girmiş olduklarını göstermektedir. Bu göçler sırasında Kuzeybatı İran'daki Urmiye Gölü civarına lokalize edilen Manna ülkesine gelmişlerdir. İskit adının Önasya'da ilk kez Urartu kralı I. Arğişti'nin yıllıklarında İşkigulu Ülkesi olarak geçtiği görülmüştür. Manna toprakları Assur ile Urartu arasında politik bir sorun olmuş ve zaman zaman bu iki büyük devletten birine bağlanmıştır. Assur kralı Asarhaddon'un yıllıklarına göre, Asarhaddon İskit kralı İşpakai'yi MÖ. 679 yılında Kuzeybatı İran'da mağlup etmiştir. Böylece İskitler Assur yazılı kaynaklarında ilk kez görülmektedir. Bazı yazılı belgelerde Urartu ile İskitler arasında diplomatik gelişmeler olduğuna işaret edilmektedir. Bu belgelerde, Urartu kralı II. Rusa ile İşkigulu kralı *Sagastara* arasında bir antlaşma yapılmış ve İskitler'in Urartu topraklarını sorunsuz geçerek Manna yerleşmelerine izin verilmiştir. Anlaşıldığına göre, Urartu kralı II. Rusa İskitler'le anlaşarak hem ülkesini istiladan kurtarmış, hem de kurduğu Manna-İskit ittifakı ile Manna toplumunu Assur egemenliğinden kurtarmayı amaçlamıştır. İskitler'in gelecekte Urartu Krallığı için önemli bir tehlike olabileceğini düşünen II. Rusa söz konusu bu politik girişimlere ek olarak, özellikle İskitler'in yoğunlaştığı bölge olan Kuzeybatı İran'da savunmaya yönelik inşa faaliyetlerine de girişmiştir. Urmiya Gölü civarında MÖ. 7. yüzyılda

inşa edilmiş olan Kız Kalesi, Danalu, Kaleoğlu ve Sangar gibi çok sayıda kale de bu inşa faaliyetinin birer göstergesidir.⁴¹

Urartular'dan başka, çevresindeki diğer devletlerle de İskitler ilişkilerini iyi tutmak istemişlerdir. Örneğin Manna yöneticileri Asurlulara karşı İskitler'i yanlarına çekmek istemişlerdir. Ancak kurulan bu ittifaka rağmen Mana ülkesinin büyük bir bölümü Asur İmparatorluğunun eline geçmiştir.

Mannaların müttefiki olan İskitler'in Asur topraklarına yaptıkları ve kayıtlara geçmiş ilk akınları MÖ. 676-675 yılında kral İşpakai liderliğinde meydana gelmiştir. Asur kralı Asarhaddon'un yazıtından öğrenildiğine göre Van Gölü'nün güneyinde yer alan Hubuskia üzerinden gerçekleşen bu akın sırasında İskit ve Manna kuvvetleri Asarhaddon tarafından mağlup edilmişlerdir. Bu savaş sonucunda İskit Ülkesi'nin kralı olarak Bartatua'nın adının geçmesi İşpakai'nin öldürüldüğünü göstermektedir. Gelişmelerden anlaşıldığına göre Bartatua, Assur kralı Asarhaddon'un kızı Sern'a-etert ile evlenmek isteyecek kadar güçlü bir kraldır. Asarhaddon bu evliliği onaylamak suretiyle Urartu, Manna, Kimmer ve Medler'e karşı kuvvetli bir müttefik kazanmıştır. Nitekim MÖ. 653-652'de Assur İmparatorluğu'nun Medler'e karşı kazandığı zaferde, İskitler Assur'a yardım etmiştir. Bartatua, MÖ. 7. yüzyılın ortalarında İskitler'e en güçlü oldukları dönemi yaşatmıştır.

Bu arada Urartu kralı II. Rusa, Urartu ile Assur arasındaki anlaşmazlık konusu olan Asur'un kuzeybatısındaki Supria bölgesine Kimmerler'le birlikte bir sefer düzenlemiştir. Bugünkü Diyarbakır'ın doğusunda olduğu düşünülen Supria bölgesi Assur ve Urartu arasında tampon bir bölge olmuştu. Buna karşılık Asur Kralı Asarhaddon da aynı bölgeye MÖ. 673'de İskitler'le beraber bir sefer düzenlemiş ve büyük bir zafer kazanarak burayı bir Asur eyaleti yapmıştır. MÖ. 645 yılında ölen Bartatua'nın yerine oğlu *Madyes* geçmiştir.

MÖ. 627'de Assur kralı Assurbanipal'in ölümüyle aynı dönemde Önasya'nın yeni gücü olarak beliren Medler'in başına Kyaksares geçmiştir. Kral Kyaksares liderliğinde güçlenen Medler MÖ. 617-616 yılında Assur egemenliğine karşı ayaklanmış ve Ninive'ye saldırmıştır. Ancak Madyes komutasındaki İskitler Kyaksares'in bu saldırısı karşısında Assur'a bir kez daha yardım etmişler ve Med saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Madyes'in Assurlular'a yardımı nedeniyle

⁴¹ Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", Türkler Ansiklopedisi, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 603-605.

saldırısı engellenen Med kralı Kyksares bunun üzerine İskitler'le anlaşma yoluna gitmiştir. İskitler ve Medler'e Babil kralı Nabopolassar da katılmış, birleşen bu kuvvetler MÖ. 612 yılında Assur başkenti Ninive'yi yakıp yıkmışlar ve Önasya'nın en büyük devletlerinden biri olan Assur İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmışlardır. Ninive'nin fethinden hemen sonra İskitler Babil'le beraber Medler'e cephe alarak Kyksares'e saldırmışlar ve Medler'in mağlubiyeti ile İskitler Önasya'ya egemen olmuşlardır. Bu mağlubiyeti Urartular'ın yıkılışı izlemiştir. Nitekim Assur İmparatorluğu'nun yıkılışını Urartu Krallığı'nın yıkılışı izlemiştir. Urartu Krallığı'nın İskitler tarafından yıkıldığını ya da bunda İskitler'in önemli bir rolü olduğunu Urartu yerleşim merkezlerindeki İskit buluntuları açıkça ortaya koymaktadır.

Urartular ve Asurlular dışında İskitler, Perslerle de önemli ilişkiler kurmuşlardır. Yunanistan'ı ele geçirmeyi arzulayan Darius, bu ülkenin buğday gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan İskitya'yı ele geçirerek işe başlamayı uygun görmüştü. MÖ. 512 yılında İskitler üzerine bir sefer düzenleyen Persler, İskitler'in bir türlü karşılıklarına çıkmaması nedeniyle onlarla savaşmamıştır. Bu durumun devam etmesi sonucu Darius, geri çekilmeye karar vermiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu seferden sonrada bir daha Kuzey Avrupa içlerine sefer düzenlememiştir. İskitler köken bakımından kendilerine çok benzeyen ve doğularında yaşayan Sarmatlarla da mücadele etmişlerdir. Topraklarına sahip olmak isteyen bu kavimle yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmışlardır. Yine MÖ. 346 yılında Sarmatlar tarafından tehdit edildikleri bir zamanda yerlerini değiştirmek zorunda kalan İskitler, Makedonya kralı II. Philip ile karşı karşıya gelmiştir. Dönemin İskit kralı Aertes'in ölümüyle sonuçlanan bu mücadele sonunda bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşma üç yıl yürürlükte kalmıştır. Çünkü Philip ölünce İskitler antlaşmayı tek taraflı olarak bozmuşlardı. Bu durum karşısında Makedonya'nın yeni kralı Büyük İskender Persler üzerine yürürken, bir valisini de İskitler üzerine göndermiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer İskitler'e güven vermiştir. Çok uzun sürmeyen bu dönemde MÖ. 248 yılında İskitya Keltler'in istilasına uğramıştır. Batıdan Keltler doğudan da Sarmatlar tarafından sıkıştırılan İskitler, MÖ. 2. yüzyılın başlarında ülkelerinin sadece orta kısımlarını ellerinde tutabilmişlerdi. Bu yüzyılın sonlarına doğru ise devleti eski gücüne ulaştıran Scylurus, Neopolis'i kendisine başkent yapmıştı.

İskitler MS. 2. yüzyılda Güney Avrupa'ya ilerleyen Gotlar tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır.

7- GOMERLER (KİMMERLER)

Tevrat'ta Gomerler adıyla zikredilen bu kavime Asurlular "*Gimirrai*", Urartular ise "*Kimmerler*" demişlerdir. Adlarına ilk kez MÖ. 8. yüzyılda Homerosta rastlamaktayız. Proto-Türkler olarak bilinen Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler, MÖ. II. Binyıl başlarından MÖ. 8. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyi, Avrasya bozkırları ve Kafkasya da yaşamışlardır. Bu devrenin başlarında doğudan batıya doğru Kafkasların kuzeyindeki bozkırlarda Donetz havzasına yayılmaları, özellikle Ukrayna bozkırlarında yaşayan Hint-Avrupa kökenli toplumların hareketlenmelerine neden olurlar. Nitekim MÖ. II. Binyılın başlarındaki Akaların Yunanistan'a inmeleri de bu olayın bir uzantısı olabilir. MÖ. 13. ve 8. yüzyıllar arasında Kafkasya ve Dinyeper arasındaki bölgede yayılan Kimmerler'in⁴² 13. yüzyılda batıya doğru hareketlenmeleri tıpkı II. Binyıl başlarında olduğu gibi Hint-Avrupa kökenli toplumların tekrardan hareketlenmelerine sebep olmuştur. Bu hareketlenme sonucunda MÖ. 1200'lerde Dorlar Yunanistan'a, Trak kökenli diğer toplumlarla birlikte Friglerde Anadolu'ya göç ederler. MÖ. 8. yüzyıla MÖ. 500 yılları arası doğudan gelen İskit istilasına maruz kalarak güneye ve batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu hareketli dönemde Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, kendilerine yeni bir yurt edinmek amacıyla öncelikle Urartu Devleti'nin kuzey sınırı olmak üzere Anadolu topraklarını istila etmeye başlamıştır. Nitekim Urartu krallarından I. Argişti ve II. Sarduri'ye ait bazı yazılı kaynaklarda bu konuyla ilgili bilgilere rastlanmıştır. Bir taraftan Asur saldırılarına maruz kalan Urartu Devleti diğer bir taraftanda Kimmer akınlarını önlemeye çalışırken ağır bir darbe almıştır. Ancak bu düşmandan yararlanmayı bilen II. Rusa akıllıca bir politika izleyerek istilacı Kimmerlere, Asur'a karşı müttefiklik teklif etmiştir. Kurulan bu ittifak sonucunda Kimmerler'i ülkesinde iskân ettirmiştir. Bu sırada Asur sınırlarında Kimmerlerle yapılan bir savaşta Asur'un ünlü kralı II. Sargon'u hayatını kaybetmiştir. Bu olaydan sonra müttefik Kimmerler, batıya doğru yönelmiş ve Frig devleti üzerine ilerlemeye başlamıştır. Bu olaydan sonra Konya/Ereğli civarındaki Hubuşna'da yapılan savaşta Kimmerler Teuşpa liderliğinde Asurlular ise

⁴² Taner Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi" VIII. Türk Tarih Kongresi, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 362.

Asarhaddon komutasında bir savaş yapmışlardır. Mücadelenden başarıyla ayrılan Assarhaddon olmuştur. Ancak bu yenilgiden Kimmerler fazlaca etkilenmemiş olacaklar ki MÖ. 7. yüzyılın başlarında Frig topraklarında hızlıca yayılmaya başlamışlardır. Başkent Gordion'u bile çok kısa bir sürede ele geçirebilen bu güç, en görkemli ve en güçlü çağında Frig devletinin ani bir şekilde yıkılmasına sebep olmuştur. Bu olay da bize, Kimmer göçünün ne çapta olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Batı yönünde ilerleyişini devam ettiren bir grup Kimmerler'in yeni hedefi Lidya Devleti olmuşken diğer bir grub ise, Orta Anadolu'dan kuzeye doğru hareket ederek Amasya yöresindeki Paplogonia bölgesinden kuzeye açılan tarihi yolu takip ederek Karadeniz sahiline ulaşmışlardır. Kimmerler Karadeniz bölgesinde, doğuda Trabzon, batıdaysa Karadeniz Ereğlisine kadar yayılmışlardır. Buralarda yaşayan bazı küçük gruplar bu yerleşimden etkilenerek dağlık bölgelere çekilmek zorunda kalmıştır.

Lidya'ya yönelen ilk Kimmer akınları *Giges* döneminde olmuştur. Hatta adı geçen Lidya kralı saldırılarla başedebilmek için Asur kralı Asurbanipal'den yardım istemiştir. Bu yardım ile MÖ. 660/657 yılları dolaylarındaki ilk Kimmer akınlarını başarıyla durdurabilmiştir. Bu zaferden sonra ona kendini güçlü hissettirmiş olması Asur ile olan bağlantısını kesmiştir. Ancak yaptığı bu hata kendisinin canına mal olacaktır. Ülkesine ikinci kez saldıran Kimmerler, MÖ. 652 yılında başkent Sardes dahil olmak üzere tüm ülkesiyi ele geçirmiş ve kral *Giges*'i de öldürmüştür. *Giges*'ten sonra tahta çıkan *Ardis*'te babası gibi Kimmer saldırılarına maruz kalmıştır. Babası gibi o da ilk olarak Asur kralından yardım istemiştir. Bu yardımı alabildi mi kesin olarak bilmiyoruz ama takriben MÖ. 645 dolaylarında başkent Sardes tekrar kuşatılmıştır. Bundan sonra İyonya üzerine yürüyen Kimmerler, Efes şehri başta olmak üzere Magnesia, Priene ve Didyma gibi ünlü şehirleri yağmalamıştır. Hatta Grekler için kutsal olan Artemis Tapınağı bile yakılmıştır. Bu akınlar İyon şehirlerini ekonomik olarak geriletmiş olsalarda tehlikenin ortadan kalkmasıyla beraber eski güçlerini geri kazanmayı bilmişlerdir. Çünkü Kimmerler'in bölgedeki akınları sadece ganimet elde etme amaçlı olmuştur. Bilinen son güçlü akınlarını Çukurova bölgesine yapan Kimmerler, MÖ. 630 dolaylarında Tarsus'a kadar ilerlemişlerdir. Ancak Kilikya kralı *Syennesis* Kimmer lideri *Dugdamme*'yi öldürünce Kimmerler arasında büyük bir kargaşa yaşanmaya başlamıştır. Yenik

düşen Kimmerler'in başına *Sandaksatru* geçmiştir. Bundan sonra Lidya kralı Alyattes'te onları Kızılırmak ötesine sürmüştür. Bu sırada Medlerde Kızılırmak'a dayanmıştır. Bu iki güç arasında kalan Kimmer boyları Anadolu'daki etkinliklerini yitirerek tarih sahnesinden çekilmişlerdir.⁴³

8- KENANLILAR (FENİKELİLER)

Fenike, Suriye'nin sahil kesimine verilen isimdir. Doğusu Lübnan dağ zinciri batısı ise Akdeniz tarafından çevrelenmiştir. Deniz ticaretinin son derece önemli olması sebebiyle MÖ. 4. Binyıldan beri yerleşime sahne olmuştur. Bölgenin sahil kesimi dışında kalan iç bölümü dağlarla deniz arasında sıkışıp kaldığı için yaşayan halkta birlik bilinci çok geç oluşmuştur. Bu nedenle bölgede daha çok kent devletleri hakimiyet kazanmıştır. 2. Binyılda da sahil kesimi ile arkasındaki Suriye bölgesinde tıpkı 4. Binyılda olduğu gibi çeşitli etnik gruplar yaşamaya devam etmişlerdir. Bunu siyasi ve ticari amaçlarla bölgeye kervanlar, gemiler ve ordular göndermiş olan Sümer ve Mısır krallarının yazıtlarından öğrenmekteyiz. Ancak hemen belirtelim ki, onlar burada yaşayan halka *Amurrular* ya da *Amular* diyorlardı. Çok daha sonraları Yunan kaynaklarında bu halka bizimde kullandığımız *Fenikeliler* adının verildiğini görmekteyiz. Bu adı ilk olarak kullananda Homeros olmuştur. Yine Amarna mektuplarında da onlara *Kinnahhi* ya da *Kinahhu* yani *Kenanlılar* adının verildiğini görüyoruz. Aslında Kenan, Fenike toprakları için kullanılan yerel bir terimdir. Kenan adı Fenikelilerin kendilerini tanımlamak için kullandıkları sözcük olsa bile, kullandıkları tek ad olmadığı kesindir ve belki de en önemli ad bile değildir. Örneğin onlar oturdukları şehirlere göre kendilerine *Sidonlular* (*Saydalılar*) ya da *Tirliler* gibi adlar vermişlerdir. Hatta Sidonlu adının Tevrat'ta sık sık Fenikeli yerinde kullanıldığını da görmekteyiz.⁴⁴ Genel olarak bakıldığında, Fenikelileri bir birlik içinde tanımlayan adların en azından Fenikeliler söz konusu olduğunda ender olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da bölünmüşlüğü ve kent bilincinin ulusal

---

⁴³ Kimmerler hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz: Taner Tarhan; "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", Türkler Ansiklopedisi, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 597-610.

⁴⁴ Tekvin 10, 15.

bilince üstünlüğünü açıkca ortaya koymaktadır. Bölgede birlik bilinci ancak MÖ. 2. Binyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır.⁴⁵

Sahile yerleşen Kenanlılar arasında biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki koy'da kurulan şehirler çok daha önemli birer ticaret merkezi olmuşlardır. Bunlardan kuzeydeki adı Sidon (Sayda) karşısındaki adı ise Tir (Sur)' dur. Bu iki şehir kadar önde olmasalarda Arvad, Biblos, Beyrut ve Akka şehirlerinin de önemleri yadsınamaz. Bu şehirlerin tek geçim kaynağı bölgenin coğrafi şartlarının izin verdiği gemicilik ve ticaretten başkasının olması mümkün değildir. Aynı zamanda onlar, kuruldukları bölge itibarıyla erken dönemlerden itibaren yüksek kültürlerle temas içerisinde olmuşlardır.

MÖ. 2. Binyılda Ugarit'ten Karmen'e kadar olan sahilde yer yer site devletleri kurmuşlardır. Bu devletlerin her biri bağımsız olmakla beraber kanun ve tüzükleri de ayrı ayrıydı. Bazen krallar bazende halk tarafından seçilen reisler tarafından yönetilmekteydiler. Bu şehir devletleri arasında bazen kanlı mücadeleler bile yaşanmıştır. Fenike tarihinde bazı şehirler bazı zamanlarda daha çok güçlenerek ön planda yer almışlardır. Bunlar da üç devreye ayrılır:

1- Sayda Devri (Sidon)

2- Sur Devri (Tir)

3- Kartaca Devri' dir. Şimdi bu devirleri kısaca gözden geçirelim.

Mısır'ın gücünü arkasına alan Sayda devri MÖ. 1500-1200 yılları arasına rastlamaktadır. Firavunun kendilerine sağladığı her türlü imkanı değerlendiren bu şehir, son derece parlak bir devir yaşamıştır. Kıbrıs'ı ele geçirip burada şehirler kuran bu şehir kralları çok geçmeden bu üstün yararlanarak Anadolu sahillerine de ulaşmışlardır. Buradan Ege denizindeki adaların bazılarını ele geçirmişler hatta boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'e kadar ilerleyebilmişlerdir. Yunanlılar ile ticaret yapan Saydalılar, gün geçtikçe zenginleştiler ve bu durumda komşu kavimlerin Sayda şehrini ele geçirme isteklerini artırdı. Nitekim MÖ. 6. yüzyılda Filistinliler tarafından zapt edilmeleri şehri tamamen bitirmemesine karşın bir daha toparlanmasına mani oldu. Geçmişteki parlak dönemlerini özleyen bazı Saydalılarda gelişmekte olan Sur şehrine göç ettiler. Böylece Sur, önder şehir rolünü Sayda'dan almış oldu. MÖ. 5. yüzyıla kadar süren bu devirde Sur kenti, bütün Doğu'nun ve

⁴⁵ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Bursa 2006, s. 181-182; Sabatino Moscati, Fenikeliler, Çev: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara2004, s. 27-28.

Akdeniz dünyasının en büyük ticaret merkezi haline geldi. Onlar Saydalılar gibi Doğu Akdeniz'e değil daha çok Batı Akdeniz, Kuzey Afrika ve İspanya kıyıları ile ticaret yapmışlardır. Gittikçe kuvvetlenen bu şehir Asur'a karşı isyan başlattı. Bu durum karşısında şehirden kaçan bazı aristokratlarda Kuzey Afrika'da Kartaca şehrini kurdular. Gerçek bir deniz imparatorluğu haline dönüşen bu şehir MÖ. 2. yüzyılda Romalılar tarafından yıkılana kadar Yunanlılar ve Etrüsklerle yoğun ticari rekabet içerisinde bulunmuştur.⁴⁶

---

⁴⁶ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, s. 185-187.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEVRAT'TA ZİKREDİLEN KAVİMLERDEN BAŞROL OYNAYAN VE ORTADOĞU TARİHİNİ ETKİLEYEN KAVİMLER

1) İSRAİLOĞULLARI

Tarihte sık sık “İbraniler” ya da “Habirular”⁴⁷ olarak anılan İsrailoğulları, tarih sahnesine ilk kez MÖ. 1750’lerde çıkmışlardır. İsrailoğulları’nın ataları olarak kabul edilen Hz. İbrahim, Tevrat’ta adı *Amrafel* olarak geçen kralla aynı dönemde yaşamıştır. Bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda Amrafel’in Babil kralı *Hammurabi* ile aynı kişi olduğu kabul edilmiştir. Kısa kronolojiye göre de, Hammurabi devri MÖ. 1750’lere tarihlenmektedir.

Harran bölgesinde göçebe olarak hayatlarını sürdürmekte olan İbraniler, koyun yetiştiriciliği yapmaktadırlar. Tevrat’tan öğrenildiğine göre, bir gün, Yahve adını verdikleri Tanrı’dan İbrahim’e Kenan diyarına gitmesini ve orada soyunun çoğalıp büyük bir millet yapılacağı emri gelmiştir. Emri alan İbrahim peygamber, karısı *Sara* ile yeğeni *Lût*’u da yanına alarak uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Fırat’ın batısında bulunan Kenan diyarına göçmüştür. Bölgenin yerlileri olan *Kenanlılar* ise, bu durumu hiçte hoş karşılamamışlar ve yeni gelen göçebelere saldırarak onların verimsiz, kurak bölgelere yerleşmelerine neden olmuşlardır. Bu verimsiz arazide baş gösteren kıtlık sebebiyle İbraniler burada da fazla oturamamışlar ve açlıktan ölmek için Mısır’a göçmek zorunda kalmışlardır.

Karısı *Sara*’nın çok güzel olması İbrahim’i korkuttuğu için Mısır’a geldiklerinde karısını başlarına herhangi bir şey gelmemesi için kız kardeşi olarak tanıtmak zorunda kalmıştır. Nitekim bu güzellik *Sara*’nın kısa bir süre içerisinde firavunun sarayına girebilmesinde etkili olmuştu. Onun hatırına da İbrahim’e iyi davranılmış ve kendisine koyunlar, sığırlar, eşekler, develer, köleler ile cariyeler

---

⁴⁷ Etimoloji itibarıyla İbrani, Hibri’den gelmektedir. Hibri öte taraf adamları anlamına gelmektedir. Bu isim; İsrailoğullarına Fırat ve Erden nehirlerinin öbür sahilllerinden gelmiş oldukları manası yüklemek için verilmiştir. (Prof. Şemsettin Günaltay, İbraniler, Türk Tarihinin Anahatları Müsveddeleri, Seri III, no: 6, Akşam Matbaası, İstanbul.)

verilmiştir. Ancak bu yalan uzun süre devam etmemiş ve bir gün Sara'nın İbrahim'in karısı olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu olay sonucunda firavun karısını İbrahim'e geri vermiş, bir an önce Mısır'ı terk etmelerini emretmiştir. Bunun üzerine Mısır'da kalamayacaklarını anlayan İbrahim ailesini de alarak Kenan'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Kenan'a yerleştikten sonra İbrahim'in 86 yaşındayken odalığı *Hacer*'den *İsmail* adında bir oğlu olur.

İbrahim 99 yaşına geldiğinde Tanrı ona sünnet olmasını ve bundan sonra da soyundan gelen tüm erkeklerin sünnet olmasını emreder. 100 yaşına geldiğinde karısı Sara'dan *İshak* adında bir oğul sahibi daha olur. Karısı Sara'nın ölümünden sonra *Ketura* adında başka bir kadınla daha evlenen İbrahim'in bu eşinden de *Zimran*, *Yokşan*, *Medan*, *Midyan*, *Yişbak* ve *Şuah* isimlerinde 6 oğlu olur.

Tevrat'a göre 175 yaşında ölen İbrahim'den sonra Tanrı İbraniler'in başına onun Sara'dan olma oğlu İshak'ı görevlendirilir. İshak'ın *Esav* ve *Yakup* isimlerinde iki oğlu olur. Onun ölümünden sonra da yerine Yakup mübarek kılınır.

Tevrat'ın vermiş olduğu bilgilere göre Tanrı Yakup'un ismini *İsrail* olarak değiştirmiştir. İsrail'in on iki İsrail kabilesinin ataları olarak kabul edilen 12 oğlu olmuştur. Bunlar:

1- <i>Ruben</i>	5- <i>İssakar</i>	9- <i>Dan</i>
2- <i>Şimeon</i>	6- <i>Zebulun</i>	10- <i>Naftali</i>
3- <i>Levi</i>	7- <i>Yusuf</i>	11- <i>Gad</i>
4- <i>Yahuda</i>	8- <i>Benyamin</i>	12- <i>Aşer</i>

Kenan memleketinde oğullarıyla beraber hayatını devam ettiren İsrail (Yakup), oğullarından en çok Yusuf'u sevmektedir ve bunu bilen diğer kardeşleri de Yusuf'a karşı kin beslemektedirler. Beslenen bu kin sonucunda kardeşleri Yusuf'u öldürmek için bir kuyuya atarlar ancak onu Medyan'lı tüccarlar kurtarırlar ve yanlarında Mısır'a götürürler. Mısır'da Yusuf'u firavun'un muhafız askerlerinin reisi olan *Potifar*'a satarlar. Kısa zamanda Potifar'ın güvenini kazanan Yusuf'a Potifar'ın karısı *Züleyha* aşık olur. Ancak *Züleyha* aşkına karşılık bulamayınca bu duruma çok sinirlenir ve Yusuf'a iftira atar. Böyle bir iftirada onun zindana atılmasına yol açar. Zindanda da kısa sürede kendisini sevdiren Yusuf, firavunun eski yardımcılarının rüyalarını isabetli bir şekilde tabir eder. Olayın anlatımını Prof. Dr. Ekrem

MEMİŞ'in eserinden⁴⁸ aynen aktarmakta fayda görüyoruz; Firavun'un baş sakisi rüyasını Yusuf'a şöyle özetler: *"Önümde asma ve asmada üç çubuk vardı; ve tomurcuklanır gibi idi ve çiçekleri çıkıp salkımları olgun üzümler verdiler. Firavunun kasesi elimde idi. Üzümleri alıp onları firavunun kasesi içine sıktım. Ve kaseyi firavuna verdim."* Yusuf baş sakinin rüyasını şöyle yorumlar: *"üç çubuk üç gündür, artık üç güne kadar firavun senin başını yükseltecek ve yine seni memuriyetine döndürecek ve onun sakisi bulunduğu vakitte olduğu gibi, evvelki usule göre, firavunun kasesini onun eline vereceksin. Fakat sana iyilik olduğu zaman, beni hatırına getir, rica ederim, bana lûtfet ve beni firavuna söyle, ve beni bu evden çıkar; çünkü gerçekte ben İbraniler diyarından çalındım, ve burada dahi zindana konulacak bir şey yapmadım."* (Tekvin XL, 9-15) Baş ekmekçinin rüyası ise şöyledir: *"Başımın üstünde üç sepet beyaz ekmek vardı. En üstteki sepette firavunun yiyeceklerinin her çeşitinden ekmekçi işleri vardı; ve kuşlar başımın üzerindeki sepette onları yiyorlardı."* Yusuf bu rüyayı da şöyle yorumlar: *"Üç sepet üç gündür; artık üç güne kadar firavun senin başını senden kaldıracak ve seni ağaca asacak ve kuşlar senin etini yiyecekler."* (Tekvin XL, 16-19)

Gerçekten de böyle olur ve rüyalar Yusuf'un yorumladığı gibi çıkar. Baş saki görevinin başına dönerken, firavun baş ekmekçisini asar. Ancak baş saki Yusuf'un dediklerini kurtulduktan sonra unuttur. Yusuf'un tabirlerinin üzerinden iki yıl geçmiştir ki, bu sefer firavun bir rüya görür ve bu rüyayı yorumlatmak için Mısır'ın bütün sihirbazları ve kâhinleri saraya davet edilir. Ancak hiçbiri rüyaları doğru bir şekilde tabir edemezler. Baş saki tam bu sırada zindanda kendi rüyasını yorumlayan Yusuf'u hatırlar ve onu firavuna anlatır. Bunun üzerine saraya getirilen Yusuf rüyaları tabir etmekle görevlendirilir. Firavun'un gördüğü rüya Tevrat'tan öğrendiğimize göre şöyledir: *"İrmağın kenarında duran firavun, önce ırmaktan yedi tane semiz ve görünüşü güzel daha sonra da yedi tane cılız ve çirkin görünüşlü inek çıktığını görür. Çirkin olan ineklerin semiz olanları yediklerini gören firavun henüz bu rüyanın etkisinden kurtulamamışken ertesi gece bir rüya daha görür. Bu seferki rüyasında da sapta yedi semiz ve iyi başak çıkar. Ardından da yedi cılız ve şark rüzgârlarından yanmış başak çıkar. Cılız başaklar yedi semiz başağı yutarlar."* Rüyaları dinleyen Yusuf'un yorumu şöyle olur: *"Yedi semiz inek ve yedi iyi başak*

---

⁴⁸ Ekrem Memiş, İsrail Nereye Koşuyor?, Bursa 2006, s. 62-63.

yedi yıldır ve bunlardan sonra çıkan yedi çirkin inek ve yedi cılız başakta yedi yıldır. Bütün Mısır diyarı önce yedi yıl bolluk yaşayacak ardından da yedi yıl kıtlık yaşayacaktır. Kıtlık yıllarında bolluk yıllarında toplanan mallar ile Mısır idare edecektir.” (Tekvin XLL, 26-32.) diye yorum yapmıştır.

Yusuf'un rüyalarına yapmış olduğu yorumları çok beğenen firavun, Yusuf'u kendisine vezir olarak atamıştır. Yaptığı tabirlere istinaden de Yusuf, meydana gelebilecek bir kıtlık hadisesi için ambarları buğdayla doldurmuş ve kıtlık yıllarında da halka buradan buğday dağıtmıştır. Ancak kıtlık sadece Mısır'ı değil Yusuf'un geldiği Kenan diyarını da etkilemeye de başlamıştır. Mısır'da fazlasıyla buğday olduğunu duyan Yusuf'un kardeşleri de Mısır'a babaları tarafından buğday almak için gönderildiklerinde kardeşleri Yusuf'un ölmediğini aksine firavunun veziri olduğunu görürler ve ondan af dilerler. Kardeşlerini affeden Yusuf, babasını da ülkeye davet eder ve onları *Goşen* vilayetine yerleştirir. Bundan sonra İsrailoğulları Mısır'da hızla çoğalmaya başlarlar. Bir süre sonra Tanrı Yahwe, Hz. Musa'ya kavmini Mısır'dan çıkarma emrini verir. Ancak tam bu noktada ilim adamlarının görüşleri birbirleriyle çelişmektedir. Çünkü Hz. Musa'nın kavmini ne zaman ve hangi firavun zamanında Mısır'dan çıkarmış olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Bu görüşleri inceleyecek olur isek;

H. R. Hall'a göre, İsrailoğulları Mısır'dan Amarna Çağ'ında (MÖ. 1400-1350) çıkmış olmalıdırlar. Ancak Hall bir şeyi gözden kaçırmış olmalıdır ki sözü edilen çağda Mısır, Önasya dünyasının kontrolünü elinde tutan 18. sülale firavunlarından *III. ve IV. Amenofis*'ler tarafından yönetilmektedir. Kabul etmek lâzımdır ki, böyle bir dönemde İsrail kavminin Mısır'dan çıkması imkansız gibidir. Adolp Lods ve O. Eissfeldt ise, Mısır'dan çıkış hadisesinin *Merneptah* devrinde (MÖ.1236-1223) gerçekleşmiş olduğunu düşünmektedirler. David Daiches ise, bu olayın *II. Ramses* zamanında (MÖ. 1301-1236) hatta MÖ. 1280-1250 yılları arasında gerçekleşmiş olabileceği görüşünü savunmaktadır.

Ancak Prof. Dr. Ekrem Memiş, yukarıdaki görüşlerin hiç birine katılmaz. Ona göre, Tevrat'ta, İsrailoğulları'nın Pitom ve Ramses şehirlerinin inşasında çalıştırıldıkları belirtilmektedir. Şehirlerden birisi Ramses adını taşıdığına göre bu firavun *II. Ramses* olmalıdır. Çünkü *II. Ramses*, Hitit kralı *III. Hattuşili* ile eşit şartlara dayalı barış antlaşması imzalamış ve ülkesinde sükuneti hakim kılmış bir

kraldı. Böyle bir ortamda da rahatlıkla imar faaliyetleri gerçekleştirebilirdi. Prof. Dr. Ekrem Memiş, çıkış hadisesinin Ege Göçleri'ne⁴⁹ karşı mücadele veren III. Ramses zamanında vukubulmuş olması gerektiği kanaatindedir.

Bize göre de, Ekrem Memiş'in görüşü akla uygun gelmektedir. Çünkü firavun II. Ramses, Goşen vilayetine yerleşen İsrail kabilesinin hızla çoğalmasını Mısır'ın ve kendi geleceği için tehlike olarak görmüş ve İbranili kadınlardan doğacak tüm erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir. Rivayete göre firavun, rüyasında o yıl doğacak erkek çocuklardan birinin kendi yönetimine son verip ülkede yeni bir din kuracağını görür ve bu rüya üzerine emri vermiştir.

Ancak bu emre rağmen Levili bir kadın erkek bir çocuk dünyaya getirir ve onu saklamayı başarır. Artık saklanamayacak kadar büyüyünce de onu bir sepetin içerisine koyarak, Nil nehrinin kenarındaki sazlıklara bırakır. Irmakta yıkanan kadınlar tarafından bulunan bu çocuğu bazı kaynaklara göre firavunun kızına bazılarına göre de karısına verirler. Çocuğa da “*sudan çıkan*” anlamında “*Musa*” adı verilir.

Firavunun sarayında büyüyen Musa, delikanlılık çağına gelince firavunun kavmine yapmış olduğu baskıları görür. Hatta bir gün, Yahudi bir işçinin Mısırlı işçi başı tarafından kırbaçlandığını görür ve olaya kayıtsız kalamayarak Mısırlıyı öldürüp cesedini de kuma gömer. Olayın firavun tarafından duyulup cezalandırılacağından korkan Musa, Medyan memleketine kaçar ve orada bir kâhine sığınır. Musa'nın özünün doğruluğunu gören kâhin kızlarından Tisippora ile onu evlendirir.

Efsanelerle örülmüş olan bu olay, aslında bazı toplum gerçeklerini de içinde barındırmaktadır. Bu olaylar dizisinin yaşanmış olduğu çağ hakkında da farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklar, Musa'nın firavun Tutankamon çağında yaşadığını ileri sürse de biz yine Prof. Dr. Ekrem Memiş'in eserinde bahsettiği görüşe katılıyoruz. Ona göre; Musa, bir yumrukta Mısırlı bir adamı öldürebildiğine göre 20 yaşlarında güçlü bir delikanlı olmalıdır. Zaten Musa Medyan'a kaçtıktan sonra da II. Ramses ölür ve yerine Merneptah geçer. II. Ramses'in MÖ. 1236'da öldüğünü göz önüne alarak, Musa'nın da kavmini Mısır'dan çıkarmak için görevlendirildiğinde 80

---

⁴⁹ Deniz Kavimleri Göç'ü ya da diğer bir adıyla Ege Göçleri, MÖ. 13. yüzyılın sonları ile MÖ. 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki seferde meydana gelmiştir. Bu göçler, MÖ. 2. binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve Kas (III. Babil) krallıklarının yıkılmasına neden olmuş büyük bir kavimler hareketidir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 4. Baskı, Konya 2002, s. 145-155.

yaşında olduğunu Tevrat'tan öğrendiğimize göre, basit mantık gereği olayın üzerinden aşağı yukarı 60 yıl geçmiş olmalıdır. Bu da bizi II. Ramses'in ölüm tarihinden bu süreyi çıkarınca (1236-60)=MÖ.1176 senesine ulaştırmaktadır. Bu tarihte de Mısır tahtında firavun III. Ramses olduğuna göre, demek ki İsrail kavminin Mısır'dan çıkışı sırasında Mısır'ın, III. Ramses tarafından yönetildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Zaten Kızıldeniz kenarında yapılan kazılar da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Kazılarla ortaya çıkarılan ceset, Kızıldeniz'de Musa'yı takip ederken boğulan ve secde eder vaziyette ele geçirilen firavuna ait olmalıdır ki, bu firavun, yukarıda ifade ettiğimiz gibi III. Ramses olabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in Yunus suresinin 90-92. ayetlerinde de bu hadise şöyle anlatılmaktadır: “ *Ve İsrailoğullarını denizden geçirdi. Firavun ve ordusu azgınlık ve düşmanlıkla onları izlemekteydi. Nihayet boğulma ümüğüne çökünce şöyle dedi: “İman ettim. İsrailoğullarının inanmış olduğu dışında ilah yok. Ben de ona teslim olanlardanım.”* “ *Şimdi mi? Daha önce isyan etmiş, bozgunculardan olmuştun” bugün senin bedenini kurtaracağız ki, arkandan gelenlere bir ibret olasın. Ama insanların çoğu bizim ayetlerimizden gerçekten habersiz bulunuyor.*”⁵⁰ Bu ceset, günümüzde Londra'da ki British Museum'da bir fanusun içinde teşhir edilmektedir.

Tevrat'tan anlaşıldığı kadarıyla Musa, peygamberlik görevini aldıktan sonra İbraniler'i çevresinde toplayıp, tanrısal buyrukları aldığını, tanrının elçisi olarak görevlendirildiğini, firavuna karşı ayaklanıp, özgürlükleri uğruna savaşmaları gerektiğini bildirmiştir. Peygamberlik konusunda kendisine inanmayanları ikna etmek için firavunun bütün büyücülerini “mucizeler” gösterip bastırmıştır. Kendisinin doğru, onların ise yanlış yol tuttuklarını söylemesi üzerine firavun, tehlikenin boyutlarını fark etmiş ve adamlarına Musa'yı yakalamaları emrini vermiştir. Bunun üzerine de Musa, bütün halkıyla ayaklanıp, Mısır'dan ayrılmıştır. Tevrat'tan öğrendiğimize göre, İsrail kavmi Mısır'dan ayrıldığında on iki kabileden ve toplam 603.550 kişiden oluşmaktaydı. Bu kabileler ve sayıları şunlardır:

Kenan diyarına gelinceye kadar 42 yerde konaklayan İsrailoğullarının konakladıkları yerler Tevrat'ın Sayılar kitabının XXIII bapında, 3-49 arasında şöyle sıralanmaktadır:

---

⁵⁰ E. Memiş, a.g.e., s. 86; Kur'an-ı Kerim, Yunus Suresi 90-92. ayetlerinde de firavunun boğulma olayından bahsedilmektedir.

1- Ruben Kabilesi	46.500 kişi
2- Şimeon Kabilesi	59.300 kişi
3- Gad Kabilesi	46.650 kişi
4- Yahuda Kabilesi	74.600 kişi
5- İssakar Kabilesi	54.400 kişi
6- Zebulun Kabilesi	57. 400 kişi
7- Efraim Kabilesi	40.500 kişi
8- Manasse Kabilesi	32.200 kişi
9- Benyamin Kabilesi	35.400 kişi
10- Dan Kabilesi	62.700 kişi
11- Ağer Kabilesi	41.500 kişi
12- Naftali Kabilesi	53.400 kişi

Kenan diyarına gelinceye kadar 42 yerde konaklayan İsrailoğullarının konakladıkları yerler Tevrat'ın Sayılar kitabının XXIII bapında , 3-49 arasında Şöyle sıralanmaktadır:

1- Raamses (çıkış noktaları)	22- Harada
2- Sukkot	23- Makhelot
3- Etam	24- Tahet
4- Pi-hahirota	25- Terah
5- Migdol	26- Mitka
6- Mara	27- Haşmona
7- Elim	28- Moserot
8- Kızıldeniz yanı	29- Bene-yaakan
9- Sin çölu	30- Hor-haggidgat
10- Dofka	31- Yotbata
11- Aluş	32- Etsyon-geber
12- Refidim	33- Tsin çölu (Kadeş)
13- Sina çölu	34- Edom diyarının
14- Kibrot-hattava	kenarındaki Hor dağı
15- Hatserot	35- Tsalmona

16- Ritma	36- Punon
17- Rimmon-parets	37- Obat
18- Limna	38- Moab sınırında Iye-abarim
19- Rissa	39- Didon-gad
20- Kehelata	40-Almon-diblataim
21- Şefer dağı dağları	41-Neba karşısında Abarim
	42- Moab ovaları

İsrailoğullarının bu uzun ve yorucu geri dönüşleri toplam 40 yıl sürmüştür. III. Ramses'in ölüm tarihi olan MÖ. 1167 'den 40'ı çıkarırsak MÖ. 1127 tarihine ulaşırız ki, bu tarih, Musa'nın kavmini vaadedilen topraklara ulaştırdığı tarihtir. Musa bu önemli görevi başarıyla tamamladıktan sonra ölmüş ve yerine *Yeşu* geçmiştir.

İbraniler'in, Kenan diyarına girdikleri zamandan İbrani hükümetini kurdukları tarihe kadar geçen zamana "*Hakimler Devri*" denilir. Bu tarih için tek kaynak Tevrat'ın Hakimler kitabıdır. Bu kitapta, bu zaman zarfı İsrailoğullarının kahramanlık devri olarak yazılmıştır. İsrailoğulları bu dönemde *Moabîler*, *Amonîler*, *Amelikler*, *Kenanîler*, *Amorîler*, *Edomîler*, *Midyanîler* gibi bir takım kavimlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca İsrailoğulları, Filistin sahilindeki şehirler tamamıyla Filistinlilerin elinde olduğu için iç kesimlerdeki verimsiz topraklara yerleşmek zorunda kalmışlardır. Gerçekten, sahil şeridinin Filistinlilerin, hemen arkasındaki geniş toprakların da Edomit, Moabit, Amonit ve Amelikalar gibi Samî kavimlerin elinde olması İsrailoğullarının ortada sıkışıp kalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle de sahildeki verimli ve güzel topraklara yerleşebilmek amacıyla Filistinlilerle sürekli bir mücadeleye başlamışlardır.

Filistinlilerin demir silahlara ve harp arabalarına sahip olmaları sebebiyle Tevrat'ta Filistin halkının beş önemli şehri olarak geçen Gaza, Askalon, Aşdot, Gat ve Ekron şehirleri İsraililer tarafından fethedilemeyen bölge olarak zikredilmiştir. Askeri yönden kendilerinden oldukça güçlü olan Filistinlilerin üstünlüklerini kabul etmiş gibi görünseler de her buldukları fırsatta İsrailoğulları ayaklanmaktan geri kalmamışlardır.

Gerçekten Tevrat'ın Hakimler kitabının III. bap'ının 31. kısmında Anath oğlu *Şamgar*'ın bir öküz üğendiresi ile 600 tane Filistinliyi öldürdüğünden bahsedilmektedir. Ayrıca yine güney sahilinde oturan ve demirden silahları ile harp arabaları olan *Sisera* isimli bir kraldan da bahsedilmektedir ki, bu kralın isminin –sera ile bitmesi onun Filist dilinde Filist beyleri için kullanıldığı kesin olarak bilinen “seren” kökünden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Yine Hakimler kitabının X. Bap'ının 6-7,11. kısımlarında da Filist zulmünden bahsedilmektedir. Filistler'in kayda değer bir şekilde ortaya çıkmaları ise Hakimler XVI. bap'ının 1-31. kısmında göze çarpmaktadır. Burada bahsedilen *Samson*'un hikayesinden anlaşıldığına göre, Gaza kentinde yaşayan *Dalila* isimli bir kadını seven İbrani Samson üstün güçleri ile tanınmaktadır. Onun bu üstün gücünün kaynağının nereden geldiğini öğrenmek isteyen Filist beyleri Dalila'yı sıkıştırarak ondan bu gücün kaynağını öğrenmesini isterler. Dalila da Samson'un bu gücünün saçlarını hiç kestirmemesinden ileri geldiğini öğrenir ve bunu beylerine iletir. Bunun üzerine Dalila, dizlerinde uyuttuğu sevgilisinin saçlarını keser. Filist beyleri böylelikle uyanınca gücünü kaybettiğini anlayan Samson'u rahatlıkla yakalar ve onu zincirleyerek Gaza kentine götürürler. Güçlü bir düşmanı alt etmenin vermiş olduğu hazla Filist beyleri yapılan şenliklerde kendilerini eğlendirmesi için Samson'u da hapisten çıkarırlar. Ancak Samson getirildiği evin sütunlarını çekerek binayı alaşağı eder ve kendisi de dahil olmak üzere orada bulunan herkes bina yıkıntısının altında kalarak ölür. Bu hikayede dikkatimizi çeken önemli bazı noktalar vardır. Örneğin Filist hakimiyeti mutlak ve İbraniler bu dönemde onların hakimiyetlerine itiraz etmeden rıza göstermektedir. Nitekim Hakimler kitabının XIV. Bap'ının 4. kısmında da “*O vakitler Filistler İsrail hakimdiler*” diye bahsedilmektedir. Diğer bir husus, on iki İsrail kabilesinin birbirleriyle geçinememeleri hatta rahatlıkla birbirlerine savaş açabildikleri gözlemlenebilmektedir. Tüm bunlar, Filistler'in İsraililer üzerinde kesin hakimiyet kurmalarını sağlamıştır.⁵¹,

Filist hakimiyeti, MÖ. 1127-1000 yılları arasında yüz yılı aşkın bir süre devam eder. Samson'un ölümünden sonra *Eli* isimli rahip başa geçmiştir. Ondan sonra da görevi *Samuel* devralmıştır. Samuel güçlü bir din adamıdır. Onun zamanında Filistlerle birçok savaş yapılmıştır. Samuel'in ilk zamanlarında İsrail

---

⁵¹ E. Memiş, a.g.e., s. 72-73.

kavminde belli bir kıpırdanma görülse de, zafere ulaşanlar hep Filistler olmuştur. Bunun nedeni Samuel'in dini bir lider olması ve Filistler'in üstün savaş araç-gereçlerine sahip olmaları olsa gerektir.

Yüzyılı aşkın bir süre Filist egemenliğinde yaşayan İsrail kavmi, bu esareten ancak MÖ. 1000 yıllarında kral *Davut* zamanında kurtulabilmiştir. Davut'un İsrailoğulları başında kral olarak bulunduğu dönem Yahudi Devletinin en güçlü olduğu dönemlerden biridir. Davut, bir peygamber ve kral olarak İsrailoğullarını 30 yıl yönetmiştir. Bu süre içinde devletin gücünü komşu ülkelere kabul ettirmiş ve Kudüs'ü ele geçirerek başkent yapmıştır. İbranilerin kutsal saydıkları "Ahit Sandığı"nı Kudüs'e getiren de yine o'dur. Kısaca özetlediğimiz Hz. Davut devrinde İsrailoğullarının faaliyetlerini ayrıntılarıyla ele almamız daha yerinde olacaktır.

İsrail kavminin Filistleri yenebilmesi için, çok daha güçlü bir krala ihtiyacı vardı. Bunun için Rab, kendisini tam manasıyla dine adanmış olan Samuel'i, seçtiği yeni kralı mesh etmesi için görevlendirir. Bu kral: Beyt-lehemli Yesse'nin en küçük oğlu Davut'tur.

Davut, kızıl saçlı, cesur bir yiğit, cenk eri, sözünde akıllı ve yakışıklı biriydi. Babası Yesse'ye koyun gütmeye yardım ederdi.

Davut kral seçilmeden önce İsrailoğullarının kralı Saul idi. Saul, Rabbin ruhu kendisinden ayrıldığı için zor günler geçirmekteydi.

Bu sırada Filistiler de yeni bir savaş hazırlığına girişmişlerdir. Soko şehrinde toplanan Filistiler Soko ile Azeka arasında, Efes-dammim de ordugâhlarını kurmuşlardır. İsraililer ise, Ela deresinde toplanmışlardır. Efes-dammim muharebesi adı verilen bu savaşta Davut ile Filist kahramanı Golyat, teke tek çarpışırlar. Golyat'ın boyu 6 arşın, 1 karış, başında tunçtan bir miğfer ve üzerinde de 5000 şekel ağırlığında pullu bir zırh, baldırlarında tunçtan bir zırh, mızrağının sapı dokuma tezgâhı sırtığı gibi, mızrağının başının da demirden olduğu tüm ayrıntılarıyla Tevrat'ta anlatılmaktadır. Davut'un elinde ise yalnızca taş atmaya yarayan bir sapan vardır. Buna rağmen mücadeleyi Davut kazanmıştır. Bu zafer Davut'a ün kazandırmıştır. Bütün İsrail şehirlerindeki kadınlar, "Saul vurdu binlerini, Davut'ta on binlerini" diye zafer türküleri söylüyorlardı. Davut bundan böyle Saul'ün meclisine katılmıştır. Fakat bu zafer naraları bile Saul'ün Davut'u kıskanmasına yetmiştir. Çünkü halk onu kendisinden daha üstün tutmaya başlamıştır.

Davut'u ortadan kaldırmak için her türlü çareye başvuran Saul, kızı Mikal'i Davut ile evlendirmek ister. Ancak buna karşılık olarak Davut'un 100 tane Filistli erkeği öldürmesini ve erkeklik organlarını kendisine getirmesini ister. Kendisine verilen bu zorlu görevi de başarıyla tamamlayan Davut'a o günden sonra Saul, daha da çok düşmanca davranmaya başlamıştır. Saul'ün oğlu Yonatan babasının yapacaklarından kendisini korumasını söylemiştir Davut'a ve o da çareyi Samuel'in yanına Rama'ya gitmekte bulmuştur. Saul'ün onu burada da rahat bırakmaması üzerine çareyi, Gat kralı Akiş'e sığınmakta bulmuştur. Ancak Akiş'in Davut'u yanında istememesi üzerine Adullam mağarasına sığınmıştır. Sıkıntı içinde olan 400 kadar kişi de Davut'un geldiğini duyunca onun yanına gitmişlerdir.

Allah'ın kendisine ne yapacağını anlayınca kadar anne ve babasını Moab kralına teslim eden Davut, Yahuda diyarına gitme emrini alır ve bunun üzerine Heret ormanına gider.

Tüm bunları duyan Saul, adamlarını Davut'a karşı kışkırtmaktadır. Edomi Doeg isimli adamından işittiğine göre Davut'a Ahimelek isimli bir kahinin yardım ettiğini öğrenince, onu öldürttüğü gibi kahinlerin şehri olan Nabu'ya da saldırı düzenler ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana kadar, hayvanlarda dahil öldürtür.

Ancak Ahimelek'in oğlu Abiatar kurtulup tüm bu olanları Keila'da Filistilerle cenk etmekte olan Davut'a bildirir. Davut'un Keila'da olduğunu öğrenen Saul, adamlarını cenk için çağırır ama Davut rabbinden yenileceğini öğrendiği için Keila'yı 600 adamıyla birlikte terk eder. Davut'u kovalamaya başlayan Saul, şehrine akın eden Filistiler'in haberini alınca takibi bırakır. İşte bu yere Sela-hammahlekot (ayrılışlar kayası) adı verilir.

Filistilerle işi biten Saul, Davut'un peşine tekrardan düşer ve İsrail'den seçtiği 3000 askeriyle birlikte Davutla bir mağarada karşılaşır. İçeride Davut'un olduğunu bilmeyen Saul uykuya dalınca Davut onun cüppesinden bir parça kumaş keser ama ona hiçbir kötülük etmez. Mağaradan Saul çıkıncaya kadar ona gözükmez. Saul'ün çıktığını görünce arkasından Efendim, Kral! Diye bağırır. Çünkü Davut ona karşı elini uzatamayacağını, onun Allah tarafından meshedildiğini söyler. Bu sözleri duyan Saul, ben sana karşı kötülük yaptım, sen benden daha s alihsin diyerek ağlar. Bundan sonra Davut, Saul'e and eder.

Bu sırada Samuel ölmüştü. Bundan sonra Davut kendisine Abigail ve Ahinoam isimli iki eş almıştır.

Hakila tepesinde konaklayan Davut'un peşine Saul tekrardan düşmüştür. Hakila tepesinde, yol kenarında Saul'ün ordugâh kurduğunu duyan Davut, onu ziyaret etmek için yanına gider ve Saul uyurken aldığı mızrağını ve matarasını da göstererek sana bir kötülük yapmam, niçin beni takip ediyorsun diye sorar. Bundan sonra Saul de ona bir kötülük yapmayacağına dair söz verir.

Verdiği söze rağmen Saul'e inanmayan Davut, eşleriyle beraber Gat kralı Akiş'e gider ve onun yanına oturur. Akiş, Davut'a kendi şehirlerinden biri olan Ziglag'ı verir. Burada 1 yıl 4 ay oturan Davut, Geşuriler'e, Girziler'e ve Amalekiler'e akın eder.

Filistiler'in Şunem'de ordugâh kurduklarını ve çok kalabalık olduklarını öğrenen Saul, bütün İsrail'i toplamış Gilboa'da ordugâh kurmuştur. Rabden kazanıp kazanamayacağına dair sorduğu soruların hiçbirine cevap alamayınca çareyi cinci bir kadından yardım istemede bulur. Kadın Samuel'i geri çağırılmış ve Saul'le konuşmasını sağlamıştı. Ancak Samuel, ona hiçte iyi haberler vermemişti. Rabbin kendisinden ayrıldığını İsrail'e yeni kral olarak Davut'u seçtiğini söylemiştir.

Bu sırada Akiş, Filisti beyleriyle toplanır ve onların Davut'un kendi yanlarında savaşa girmesini istemediklerini öğrenince Davut'u ve adamlarını Ziglag'a geri gönderir. Onun boşluğundan yararlanan Amelekiler, Ziglag'a akın etmişler ve tüm kadınları da esir almışlardı. Onları kovalamaya başlayan Davut'a yolda bir Mısırlı Amelekiler'i bulmasına yardım eder. Tüm esirleri kurtaran Davut, Ziglag'a geri döner.

Filistilerle cenk eden Saul yenilmiş ve üç oğlu da öldürülmüştü. Bunun üzerine tüm savaş Saul'ün üzerine dönmüştü. Ancak bir Filisti tarafından öldürülmek istemeyen Saul, silahtarından kendisini öldürmesini söyler. Bunu yapmak istemeyen silahtarını görünce de onun kılıcının üstüne kendisini atar ve ölür. Saul'ün ve oğullarının cesetlerinin Beyt-Şanın duvarına asıldığını duyan halkı onun cesedini oradan alırlar ve Yabeş'te olan Ilgın ağacı altına gömüp, yedi gün oruç tutarlar.

Saul aslında düştükten sonra hemen ölmemişti, onu asıl öldüren daha doğrusu ölmesine yardım eden İsrail ordugâhından kaçan bir Ameliki'dir. Bu adam Saul'ün

tacını ve bileziğini alıp Davut'a getirmiştir. O günü Davut oruç tutarak geçirir ve bu firariyi de Rabbin mesihini öldürttüğü için vurdurtur.

Davut bundan sonra Hebron'a gider ve orada Yahuda adamları tarafından meshedilir. Bu sırada Saul'un ordusunun başbuğu olan Abner de, Saul'un oğlu İşboşet'i Mahanaime'ye geçirmiş ve İsrail üzerine kral yapmıştı. Ancak Yahuda evi Davut'un tarafını tutmuştu ve Davut 7 yıl 6 ay krallık yapmıştı.

Gibeo'da karşılaşan Davut ile İşboşet, Abner'in isteğiyle taraflarından 12 kişi çıkartarak dövüştürdüler. 24 askerin de öldüğü mücadelenin gerçekleştiği bu yere Helkathaturim (Bıçaklar tarlası) adı verildi. O gün cengi Davut kazandı.

Hebron'da Davut'un oğulları olmuştu. İlk oğlu Yizreelli Ahinoamdan olan Ammon idi. İkinci oğlu Karmelli Nabal'ın karısı Abigail'den olan Kileab ve üçüncü oğlu Geşur kralı Tamlayın kızı Maakanın oğlu Abşalom, dördüncü oğlu Haggitin oğlu Adoniya, beşinci oğlu ağabeytalın oğlu Şefatya, altıncı oğlu Egladan olan İtreamdır.

Saul'un oğlu İşboşet, Abner ile aralarında doğan husumet yüzünden Davut'a bir ulak gönderir ve onunla barış yapmak istediğini söyler. Davut, karısı ve Saul'un kızı olan Mikal'i geri verirse barış yapacağını söyler ve Abner Mikal'i geri gönderir.

Bunun üzerine Abner, İsrail ihtiyarları ile toplanır ve Davut'un yanına Hebron'a gelir ve gayet güzel karşılanır. Bunu duyan, cenkten yeni dönmüş Yoab, geri dönüş yolunda olan Abner'i Davut'tan gizlice tekrar Hebron'a getirtir ve onu orada öldürür.

Saul'un oğlu İşboşet'in iki adamı vardı. Adları Rekab ve Baana idi. Bu iki adam, dinlenmekte olan İşboşet'i öldürüp başını da Davut'a getirmişlerdi. Ancak Davut tıpkı Saul'un ölüm haberini kendisine getiren adam gibi bu iki adamı da oracıkta öldürtür.

İşboşet'in ölümü üzerine, İsrail'in bütün sıptlar'ı Davut'a gelirler ve bir barış yaparlar. Artık Davut tüm İsrail üzerine kral olarak mesholunmuştur. Kral olduğunda 30 yaşındaydı ve 40 yıl krallık yapmıştır. (Hebron'da Yahuda üzerinde 7 yıl 6 ay, Yeruşalimde bütün İsraille Yahuda üzerine 33 yıl)

Yeruşalim'de de çocukları olur. Bunların isimleri: Şammua, Şobab, Naton, Süleyman, İbrahim, Elişua, Nefeg, Yafia, Elişama, Elyada ve Elifelettir.

Bu sırada Filistiler de Davut'un tüm İsrail üzerine kral olduğunu duyunca yola çıkarlar. Davut da bu durumu işitip hisara iner ve Filistiler ile Baal-Peratsim'de karşılaşır. Davut bu muharebeden de zaferle ayrılır ve Filistiler putlarını bile bırakarak kaçarlar.

Filistiler bir kere daha yola çıkarlar ve Refaim deresine yayılırlar. Tanrı Yahwe'ye ne yapması gerektiğini soran Davut, dut ağaçlarının karşısından saldırması gerektiğini öğrenir ve öyle de yapar. Geba'dan Gezer'e kadar Filistiler'i vurur.

Bundan sonra Davut, Rabbi tarafından kavminin kurtarıldığını, İsrail'i kendisine ebediyen kavm olarak sabit kıldığını ve kendi tahtının da ebediyen sabit kalacağını öğrenir.

Bundan sonra Davut, Tsoba kralı Rehob oğlu Hadadzeri ve ona yardıma gelen Şam Suriyelilerini de vurur ve Şam Suriyesini kendine tabi yapar.

Saul'un oğlu Yonatan'ın tüm oğulları ölmüştü ama ayakları sakat bir oğlu daha vardı. Saul'a Yonatan'ın ölüm haberi geldiği zaman 5 yaşındaydı ve dadısı onu alıp kaçarken aceleyle çocuğu düşürüp total bırakmıştı. İşte Davut şimdi adı Mofiboşet olan bu oğul'u yanına çağırır ve ona Saul'un bütün evinin malını teslim eder.

İsrailoğullar'ı bundan sonra Ammonoğullar'ı ve onların tuttukları Beyt-rehob Suriyelileri, Tsoba Suriyelileri, Maka kralı ve Tob ahalisi ile savaşır. İsrailoğullarının lideri Yoab idi. Ammanoğullar'ı Suriyeliler'in kaçıms olduğunu görünce Yoab da Yerusalıme dönmüştü.

Yoab'ın önünden kaçan Suriyeliler Heloma'da birleşirler ve Davud'a karşı cenge girişirler. Yapılan savaşı Davut kazanır ve Suriyeliler'in başbuğu Şobak'ı vurur.

Bir akşam Davut sarayının damında gezerken bir kadın görür ve onun yanına getirtilmesini emreder. Bu kadın Hitti Uriyanın karısı Eliam'ın kızı Bat-Şeba idi ve Davut'tan gebe kalmıştır. Bu durumu Davut işitince kızın babasını sarayına çağırır. Ancak Uriya bir türlü geri şehrine dönmüyor sarayda kalmaya devam ediyordu. Buna çok kızan Davut, onu Yoab şehri muhasarasına gönderir ve ön saflara koydurarak ölmesine sebep olur. Bundan sonra Davut, Uriyanın karısını da kendisine eş olarak alır ve ondan bir de oğul sahibi olur. Ancak Rabbi Davut'u Uriya'yı öldürdüğü ve

onun eşini kendisine eş yaptığı için cezalandırır ve doğan bu çocuğu hastalandırıp öldürür.

Davut'un karısı Bat-Şeba'dan bir oğlu olur ve adını Süleyman koyar. Rabbi bu çocuğu sever ve ona Yedidya (Rabbin sevgilisi) adını verir. Bundan sonra Davut, Rabba şehrini alır.

Davut'un oğlu Amnon kız kardeşi Tamardı'ya aşık olur ve bir yolunu bularak ona zorla sahip olur. Tamardı'nın ağabeyi Abşalom bu olay üzerine Amnon'a çok sinirlenir ve adamlarına onu öldürtür. Abşalom da kaçıp Geşur kralı Ammihurun oğlu Talmay'ın yanına sığınır. Bundan sonra Davut oğlunu sarayına çağırır ancak ona yüzünü göstermez. İki yıl sonra Yoab'ın, Davut'un oğlunu affetmesini sağlamasına kadar hiç görüşmezler.

Abşalom, İsraili adamların bazılarını kendi tarafına çekti ve babasına Gilodayken yanına dönebilmek için adak adadığını şimdi onu ödemek istediği gibi bir bahane sunarak Hebron'a gider. Yanındaki 200 adamı onun ne yapacağından habersizlerdir. Abşalom orada kral olur ve kavmi git gide çoğalır.

İsrail adamlarının gönlünün Abşalom ile olduğunu öğrenen Davut, kendi şehrinin kılıçtan geçirilmesini önlemek için Abşalom'un önünden kaçır. Ardı sıra bütün kavmi de çıkar ve Beyt-merhakta dururlar. Yanında Keretiler, Peletiler ve Gatlılar da vardır.

Abşalom ile Ahitofel Yeruşalime girdiler. Davut dostu ve kendisine oğlunun neler yaptığını aktaracak olan Huşay'ı şehre gönderir. Ahitofel iki bin kişi seçer ve Davut'un ardınca gideceğini, Davut'u öldürüp tüm kavmi geri getireceğini söyler. Ancak Huşay buna karşılık Abşalom'a, babasının kavimle bir gecelemeyeceğini söyleyerek ona farklı bir yol sunar. Abşalom'a göre Huşay'ın fikri daha mantıklıydı ve o uygulanmalıydı. Tabi Huşay, herkesten evvel Davut'a bu gece çölde konaklamamasını, tüm çölü geçmesi gerektiği haberini iletmişti. Ahitofel de kendi fikri uygulanmadığı için içerlemiş ve intihar etmiştir.

Davut Mahonaim'e gelir. Abşalom da Yoab yerine ordunun başına Amasayı geçirir ve ordusunu Gilead diyarında konaklatır. Davut adamlarını Yoab, Abişay ve İttaya'nın emirlerinde üç'e ayırdı ve onlara Abşalom'a iyi davranmalarını öğütler. Mücadele Efraim ormanında meydana gelmiştir. Yirmi bin kişinin öldüğü bu savaş

Davut'un komutanları kazanır. Bir meşe ağacında asılı kalan Abşalom'u da Yoab'ın emriyle on silahları öldürürler.

Oğlunun ölümüne son derece üzülen Davut, kavmiyle beraber Erdene gider. Oradan da Yerusalim'e döner. Abişayı yanına çağırır ve Bikrinin oğlu Şeba'nın peşine düşülmesini ister. Yoab bu yolculukta Amasay'ı öldürür. Beyt-Maakanın Abel şehrinde Şebayla karşılaşırlar. Şeba şehrin büyük duvarlarının arkasına saklanmıştı. Şehrin içinden bir kadın Yoab'ı çağırır ve bütün şehre kötülük yapmamasını istedikleri Şeba ise onun başını kesip ona vereceğini söyler ve öyle de olur. Yoab, Yerusalime kralın yanına döner.

Davut'un krallığında üç yıl arka arkaya kıtlık olur. Rabbine sorunca tüm bunların Saul'ün ve onun kanlı evinin yüzünden olduğunu öğrenir. (Çünkü onlar Gibeonluları öldürmüşlerdir.) Davut da bunun üzerine Gibeonluları çağırır ve onlar için ne yapabileceğini sorar. Gibeonlular da Saul'ün yedi oğlunun kendilerine verilmesini isterler. Davut Ayya'nın kızı Ritspa'nın Saul'e doğurduğu iki oğlunu, Armoni'yi ve Mofiboşet'i (bu ayakları sakat olan Mofiboşet değildir.), Saul'ün kızı Mikal'in Meholalı Borzillay oğlu Adrielle doğurmuş olduğu beş oğlunu alır ve Gibeonlular'a verir. Yedi oğul dağda asılırlar.

Yine Filistiler ile İsraililer'in bir cenkleri daha olmuştur. Davut'un yorgun düştüğü bir anda Rafa oğullarından İşbu-benob onu vurmak ister. Ancak Tseruya'nın oğlu ağabeyşay Davut'u kurtarır ve bu Filistiyi de öldürür. Filistilerle bundan sonra Gobda ve Gat'da da savaşlar olmuştur.

Davut'un yiğitlerinin adları şunlardır: Üçlerin başı Tahkemonlu Yoşebbaşet, Dodayın oğlu Eleazar ve Hararlı Agenin oğlu Şammadır.

Filistiler Refaim deresinde toplandılar. Yoab'ın kardeşi, Tseruyanin oğlu Abişay, üçlerin başı idi. Üç yiğitlerin başı olur ama birinci üçlere erişemez. Yehoyadanın oğlu Benaya, muhafızların başı olur ama o da birinci üçlere erişemez.

İsrail'e karşı yine öfkelenen Rab, Davut'a kavmini saymasını söyler. Davut da bu görevi ordusunun başbuğı olan Yoab'a verir. Dan'dan Bear-Şeba'ya kadar İsrail'in bütün sıptlarını sayarlar. Toplam 9 ay 20 gün süren bu sayımda, İsrail'de sekiz yüz bin yiğit, Yahuda'da da beş yüz bin kişi olduğunu belirtirler.

Bundan sonra Gad peygamber aracılığıyla Rab, Davut'a şunları söyler: *"Senin önüne üç şey koyuyorum; kendin için onlardan birini seç de sana onu*

yapayım. Sana memleketinde yedi kıtlık yılı mı gelsin? Yoksa düşmanların seni kovalarken onların önünden üç ay mı kaçarsın? Yoksa memleketinde üç gün veba mı olsun? Bu suallerin karşılığında Davut şu cevabı verir: Çok sıkılıyorum; şimdi Rabbin eline düşelim; çünkü onun rahmetleri çoktur ve insan eline düşmeyelim” der.

Üç gün süren vebadan sonra Dan’dan Beer-şebaya kadar kavmden yetmiş bin kişi ölmüştür. Veba salgınının sonunda ise Gad, Davut’a tekrar gelir ve Yebusi Aravnanın harman yerinde Rabbe bir mezbah kurmasını söyler. Davut, harman yerini ve öküzleri 50 şekel gümüşe satın alır ve bir mezbah yapar. Rab yapılan duaları kabul eder ve İsrail üzerinden vebayı kaldırır.

Artık Davut yaşlanmıştı. Çevresindekiler ona bakması için genç bir kız aramaya başlarlar. Sonunda Şunemli Abişağı bulurlar ve onu krala getirirler.

Bu sırada Haggitin oğlu Adoniya, kral olmak için harekete geçer ve kendisine araba, at ve önünde koşmak için 50 kişi hazırlar. Kendisine Yoab ve kâhin Abiatar da yardım etmektedir. Bütün Yahuda adamlarını da yanına çağırır. Fakat peygamber Natani, Benayayı ve Süleymanı yanına çağırmaz. Natan da Süleyman’ın anası Bat-şebayı durumdan haberdar eder ve Davut’a gidip olanları anlatmasını ister.

Bat-şeba’yı dinleyen Davut, kendisinden sonra Süleyman’ın kral olacağını söyler. Daha sonra yanına kâhin Tsadoku, peygamber Natani ve Benayayı çağırır ve onlara, oğlu Süleyman’ı kendi katırına bindirip Gihon’a götürmelerini söyler.

Tüm bunları duyan Adoniya da kral Süleyman’dan korkar ve kendisinin öldürülmemesi hususunda ondan söz aldıktan sonra krallık sevdasından vazgeçer.

Davut öleceği günlerin yaklaştığını anlayınca oğlu Süleyman’ı yanına çağırır ve ona öğütlerde bulunur. 40 yıl krallık yapan Davut, şehrinde gömülür. Süleyman babasının yerine tahta çıkar.

12 yaşında kral olan Süleyman’ın (MÖ. 975-935) gençliği, harp meydanlarında çarpışmaktan ziyade saray salonlarında eğlence ile geçirmiştir. Babasının aldığı memleketin sınırlarını dahi muhafaza edememiştir. Süleyman’ın ölümünden sonra İsrail kavmi ikiye ayrılmıştır. Bu iki devletten biri “Yuda Devleti” diğeri de “İsrail Devleti” adını almıştır. Fakat biz yine de Süleyman dönemini biraz daha yakından tanımak istiyoruz.

Süleyman kral olur olmaz, Abiatar'ı Rabbin kâhinliğinden attığı gibi yerine Tsadoku geçirir. Yoab ve Şimei'yi de öldürtür. Böylece krallık onun elinde pekişir. Süleyman Mısır kralının kızını eş olarak alır ve firavunla hısım olur.

Süleyman'ın yardımcıları şunlardı: Tsadok'un oğlu Azarya kâhin, Ahiludun oğlu Yehoşofat vakanüvis, Şişa'nın oğulları Elihorof ve Ahiya katip, Yehoyada'nın oğlu Benaya ordunun başında, Tsadokla Abiatar kahin, Natan'ın oğlu Azarya kahyaların başı, Natan'ın oğlu Zebud vezir, Ahişar ev halkının başında ve Abdanın oğlu Adoniramda angaryacıların başında idi.

Süleyman, ırmaktan Filistiler diyarına ve Mısır sınırına kadar hüküm sürdü ve vergiler topladı. Cenk arabaları için kırk bin atlısı vardı. Çevresindekilerle barışık yaşadı ve halkı da mutlu bir hayat sürdü. Süleyman'ın hikmetini dinlemek için bütün kavimlerden ve bütün dünya krallarından ziyaretine gelirlerdi.

Bir gün Sur kralı Hiram kullarını Süleyman'a gönderir. Süleyman da Hiram'dan Rabbine ve krallığına bir ev yapmak için erz ağacı kerestesi ister. Krallığının dördüncü yılının ikinci ayında yapılmaya başlanılan bu evin uzunluğu 60 arşın, yüksekliği ise 30 arşındır. Krallığının on birinci yılının sekizinci ayında ev bütün şeklini almıştır. Süleyman, babasının bütün tahsis ettiği şeyleri, gümüşü, altını ve takımları Rabbin evinin hazineleri içine koyar.

İsrailoğulları Mısır diyarından çıktıkları zaman Rabbin onlara ahdedtiği Horeb dağında sandığın içine Musa'nın koymuş olduğu iki taş levhadan başka hiçbir şeyin olmadığı ahit sandığını da bu evin içine yerleştirmiştir.

Rab, evin bitiminde İsrail cemaatini mübarek kılmıştır. Süleyman da Rabbine kavmi için yalvarmıştır. Daha sonra Süleyman ve bütün kavmi Rabbinin önünde kurbanlar keserler. Süleyman bugün 22 bin öküz ve 22 bin koyun kurban etmiştir. Hamat'tan Mısır'a kadar büyük bir cemaat 7 gün 7 gece bayram yaparlar. Sekizinci gün herkes evine döner.

Rab, tüm bunlardan sonra Süleyman'a ikinci kez görünür.

Süleyman bir de Lübnan ormanında kendisi için bir kral evi yapmıştır. Uzunluğu 100 arşın olan bu evi toplam on üç yılda tamamlayabilmiştir.

Süleyman, iki evin inşasında kendisine yardımcı olan Hiram'a, Galile diyarında 20 şehir verir. Ancak Hiram bu şehirleri beğenmemiştir.

Mısır kralı Firavun, Gezer'i ateşe vermiş, şehirdeki Kenanalılar'ı vurmıştır ve kızına, Süleyman'ın karısına da ağırlık olarak bu şehri vermiştir.

Süleyman Edom diyarında, Kızıl deniz'in kıyısında Elot'un yanında olan Etsyan-geber' de gemiler yaptırır ve Hiram'ın adamlarıyla beraber kendi adamlarını Ofire'ye gönderir. Buradan 420 talent altını kendisine götürürler.

Bu sırada, Süleyman'ın şöhretini duyan Saba kraliçesi Belkis Yeruşalim'e gelir. Kadının tüm sorularına içtenlikle cevap veren Süleyman, kraliçeyi çok güzel ağırlamıştır ve kraliçe ülkesine dönerken kendisine söylenenlerin az bile olduğunu söyleyerek gayet mutlu bir şekilde dönmüştür.

Kral Süleyman gün geçtikçe zenginleşir ve hikmeti de dünyanın bütün krallarından daha büyük olur. Öyle ki, kral gümüşü Yeruşalim'de taş değerine düşürmüştür.

Kral Süleyman Firavunun kızından başka Moabiler, Ammoniler, Edomiler, Saydalılar ve Hittilerden de birçok ecnebi kadın sever. Toplam yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi olmuştur.

Süleyman ihtiyarladığında karıları onun yüreğini başka ilahların ardınca saptırırlar. Süleyman Saydalıların Astarte'sine ve Amonilerin Milkemine inanmaya başlar. Ayrıca Moab şeyhi Kemoş ve Ammonoğullarının şeyhi Molek için de Yeruşalim de mabetler yaptırır.

Tüm bunların üstüne Rab Süleyman'a çok öfkelenir ve krallığı onun elinden alacağını, onun bir kuluna vereceğini söyler.

Edomlu Hadat'ı da Süleyman'a karşı düşman yapar. Hadat, Firavunun kızı ile evliydi ve Yoab, Edomu vururken o Mısır'a sığınmıştı. Oğlu Genubatı da bu Mısırlı prenesten olmuştu.

Aynı zamanda Rab, Süleyman'a karşı Elyadanın oğlu Rezonu ve Tseredalı Efraimi, Nebatın oğlu Yeroboamı da düşman etmiştir.

Rab krallık için, *Yeroboamı* seçmiştir. Ona Süleyman'ın elinden aldığı on sıptı vereceğini söylemiştir. Bunları işiten Süleyman, Yeroboamı öldürmek ister fakat Yeroboam Mısır kralı *Şişak*'ın yanına kaçır ve Süleyman ölene kadar burada kalır.

Süleyman'ın, Yeruşalim'de bütün İsrail üzerinde krallık ettiği günler 40 yıldır. Öldüğünde babası Davut'un şehrine gömülür ve yerine Rehoboam kral olur.

Süleyman MÖ. 935 yılında ölünce, devlet eskiden olduğu gibi, Yuda ve İsrail olmak üzere tekrardan iki krallığa bölündü. Bunlardan Yuda Devleti'nin başkenti Yerusalem (Kudüs) ve Süleyman'ın oğullarından *Rehoboam* da bu devletin kralı olmuştur. İsrail Devleti'nin başkenti ise Samariyedir. Süleyman'ın Mısırlı eşinden olan oğlu *Yeroboam* da bu devletin başına kral olmuştur.

Bu iki krallık arasında başlayan ve tüm 10. yüzyıl boyunca devam eden mücadele Filistin topraklarına sefaletten başka bir şey vermemiştir.

Yirmi ikinci sülale firavunlarından *I. Şoşenk*, Filistin'i istila edip, Kudüs'ü de zapt edince İsraililer Mısır egemenliği altına girmişlerdir. Bunun en önemli sonuçlarından birisi dini yönden olmuştur. Nitekim "On Emir" Kudüs'teki mabetlerde kaldığı için, halkı Musa'nın dinini unutmaya başlamış, Akdeniz kıyılarına kadar yayılmış olan Babil dinine meylenmeye başlamışlardı. Dinî ve siyasi mücadeleler içinde bocalayan İsrail krallığının tahtına kumandanlar el koymaya başlamışlardı.

Dokuzuncu asırda İsrail krallığı, Asur imparatoru *Salmanasar* ile karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaşta krallık 14 bin asker kaybederek mağlup olmuştur. Bu durumdan istifade eden Amoniler kralı *Mesa* bağımsızlığını ilan etmiştir. Asur tehlikesi karşısında ikiye ayrılan devleti birbirine yaklaştırmıştır. Bundan kuvvet alarak da *Aramîler*le çarpışmaya başlamışlarsa da büyük bir hezimete uğramışlardır.

Bundan sonra Yeni Babil Devletinin himayesi altına giren İsrailoğulları, *II. Nabukadnezar*'ın (MÖ. 605-562) 19. idare yılında (MÖ. 586) Babil'e sürgün edilmişlerdir. Pers kralı *Kiros*'un Yeni Babil Devletine son verip Yahudileri serbest bırakmasına kadar Yahudilerin Babil esareti, MÖ. 539'a kadar devam etmiştir.

Bundan sonra uzunca bir süre (MÖ. 539-332) Persler'in himayesinde yaşayan İsrail kavmi, MÖ. 332-63 yılları arasında Suriyeli *Selevkoslar*, MÖ. 63 - MS. 135 yılları arasında da Roma'nın egemenliği altında yaşamıştır. Bu egemenlik yıllarında onları tekrardan kötü günler beklemekteydi. Nitekim Romalılarla Yahudiler arasında din, inanç ve ibadet yönlerinden ortak bir nokta yok denecek kadar azdı. Bu durumda Romalılar'ın sürekli olarak Yahudiler'i hor görmelerini ve her fırsatta onları yok etmek için ellerinden gelenleri yaptıklarını açıklamaktadır. Romalılar'a göre mağlup ve esir hayatı yaşayan bir milletin inandığı tanrı "en büyük ve tek tanrı" olamazdı. Yahudiler dinlerinin sürekli olarak hor görülmesine dayanamamışlar MS.

67 yılında isyan etmişlerdir. Ancak Romalı general *Titus*, Yahudi halkının bir kısmını esir almış geri kalanını da kılıçtan geçirdiği gibi Kudüs'teki mabetleri de yıkmıştır.

İlk isyandan sonra sular yine durulmamış Yahudiler Romalılar'a ikinci büyük isyanlarını da MS. 132-135 yılları arasında yapmışlardır. Başlangıçta Yahudiler, Kudüs'ü tekrar ele geçirip Yahuda Krallığını yeniden ilan etmiş olsalar da Romalılar bu isyanı da kanlı bir şekilde bastırmışlar ve Yahudiler'i sürgüne göndermişlerdir. Filistin'e dönmelerini de yasaklamışlardır. Bundan sonra Filistin'de sadece fakir Yahudiler kalırken sürgün edilenler dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Böylece Yahudi tarihinde "Dağılma Devri" ya da "İkinci Sürgün Hayatı" başlamıştır.

2) FİLİSTLER

Tevrat'tan öğrenildiği üzere, Filistin'in güney sınırı günümüzdeki Vadi el-Ariş'ten geçerek Rhincolura'da denize dökülen Shihor nehri (Mısır nehri), kuzey sınırını da Yuda dağının etekleri oluşturmaktadır. İklim açısından farklılıklar arzeden Filistin memleketinin Akdeniz sahillerinde tipik bir Akdeniz iklimi, iç kesimlerde de çöl iklimi görülmektedir.

Ülkenin en önemli yükselteleri, kuzeyde Meron dağı (1208 m.), Samariye tepesi (610 m.), Ebal dağı, Gerizim dağı ile Gat şehrinin kuzeydoğusundaki Yuda tepeleridir. Kuzey ile güneydoğudaki tepelerin çam ve meşe ağaçları ile kaplı olmasına rağmen ülkenin genel bit örtüsü makidir.

Ülkede iki önemli akarsu vardır. Bunlar; Erden ve Shihor nehirleridir. Kaynağını Dan civarından alan Erden nehri, güneye doğru yoluna devam eder ve Taberiye gölüne dökülür. Buradan da Lût gölüne devam eder. Shihor nehri ise Lakiş'in güneyinden doğar ve batı istikametinde ilerleyip Gaza'da Akdeniz'e ulaşır.

Denizci bir kavim olan Filistler, MÖ. 12. yüzyılın başlarında Filistin'e geldiklerinde geçim kaynakları gereği güneye, hatta daha çok sahil şeritlerine yerleşmişlerdir. Firavun XII. Ramses dönemine (MÖ. 1100 civarı) tarihlenen Wen-Amon Destanında anlatılanlara göre bu devirde Filistin memleketinin kuzeyinde Sami komşuları tarafından kısa bir sürede Samileştirilen Zakkala (Zakarlar) kavmi oturmakta idi. Güneye yerleşen Filistler ise etnik bağımsızlıklarını uzun süre devam ettirebilmişlerdir. Ülkenin kuzeyini de ellerine geçiren Filistler'in yükselişleri

İsrailoğullarının başına kral Davut'un geçişine kadar devam etmiştir. Çünkü Davut, (MÖ. 1000 yılları civarı) İsrail kabileleri arasında birliği tekrardan sağlamış ve Filistler'i de bu birlikten kuvvet alarak güneye itmeğe muvaffak olmuştur. Filistler uzun süre geleneklerini muhafaza ederek Samilerin etkisi altına girmemek için direnmiş olsa da Asur vesikalarında geçen Filist kral isimlerinden anladığımız kadarıyla hızla Samileşmişlerdir. Nitekim II. Sargon zamanına (MÖ. 722-705) ait olan annallerde geçen Ekron kralı Padi, Asarhaddon zamanına (MÖ. 680-668) ait bir vesika olan "Rassam Silindiri"nde geçen Gaza kralı Zilbel'in isimleri bunu destekler niteliktedir.⁵²

Gaza, Askalon, Aşdot, Gat ve Ekron en önemli Filistin şehirleridir. Bu şehirlerden Gaza, Askalon ve Aşdot birer liman kenti iken Gat ve Ekron ise daha iç kesimlerde yer almaktadırlar. Bugünkü adı Gazze olan Gaza şehri, Mısır'a ulaşan çöl 76yolu ile Elath'dan Arabistan içlerine giden yolun limanı idi. Bu şehir Amos I, 6'dan öğrendiğimize göre bir köle ticareti merkezidir. Etrafı surlarla çevrilmiş olan bu şehir aynı zamanda Filist panteonunun baştanrısı olan *Dagon*'un da kült merkezidir.

Gemilerin barınak noktalarından biri olan Askalon, tanrıça *Aştoret*'in kült merkezidir. Elath vadisinin çıkışını kontrol eden Aşdot şehri ise, Askalon'un kuzeyinde kurulmuştur. İbrani peygamber Nehemya zamanına (MÖ. 5. yüzyıl) kadar "Aşdot dili" varlığını sürdürmüştür. Filistler'in milli geleneklerini en uzun süre korudukları bu şehir, Filist kentleri içinde özel bir öneme sahiptir. Aşdot limanı, bugünkü Minet el-Kalah (Kale Limanı) ile idantifiye edilmektedir.

İç kesimlerdeki şehirlerin başında Gat şehri gelir. Gat, Elath vadisinin ağzındaki Tell es Safi tepesi ile idantifiye edilir ve Filist şehirleri içerisinde çok önemli yere sahiptir. Çünkü, Filist beyleri için "seren" unvanı kullanılırken Gat kralı *Akiş* için "melek" yani "kral" unvanı kullanılmıştır. Bu da bize Gat beyinin diğer Filist beyleri içerisindeki yerini göstermektedir ki, Gat beyi "eşitler içerisinde birinci" dir. Demek ki bu bilgiye göre en güçlü şehrin Gat şehri olduğuna işaret edilmektedir. Bugünkü Akir köyü ile idantifiye edilen Ekron şehri de, en kuzeyde yer alan şehirdir. Tanrı *Baal-Zebub*'un kült merkezidir.

---

⁵² E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor?, Bursa 2006, s. 3-5.

Filistin çok küçük olmasına rağmen çeşitlilikleri bünyesinde barındıran bir ülkedir. Jeopolitik bakımdan da önemli bir yere sahiptir. Sürekli akan nehirlerle sahip değilse bile, toprakları oldukça verimlidir. Ayrıca Mısır'dan Şam yoluyla Babil'e ulaşan ticaret yolu Filistin'den geçmektedir. Demek oluyor ki Filistler sahil şeridini ellerinde tutuyorlardı. Bu durum, İbraniler başta olmak üzere pek çok kavmin Filist topraklarına göz dikmelerine sebep olmuştur. Filistin halkının bu amansız mücadelesine geçmeden önce bölgeyle ilgili yazılı ve yazısız kaynakları gözden geçirmemiz faydalı olacaktır.

Gerçekleştirilen yoğun araştırmalar, incelemeler ve kazılar sonucunda, Filistin bölgesinin zannedildiğinden çok daha eski bir dönemde yerleşik hayata geçtiği anlaşılmıştır. Filistler hakkında bilgi veren yazılı ve yazısız kaynaklar şunlardır:

III. Ramses'in *Medinet-Habu Mabeti*'nin duvarları üzerine yazdırdığı *Zafer Kitabesi*, Mısır'ın XX. sülalesinin 2. kralı olan III. Ramses'in (MÖ. 1198-1167) 8. idare yılında Deniz Kavimlerine karşı kazanmış olduğu zaferden bahseder. Yine III. Ramses zamanına ait olan *Büyük Harris Papirüsü*'nde *Purasatiler* (Filistler), *Danaiunalar* (Danunalar), *Zakkalar* (Zakarlar), *Şerdanalar* (Sardunyalılar) ve *Waşhaşlar*'dan bahsedilmektedir. Bu vesika ilk defa S. Birch tarafından Facsimile of Egyptian Hieratic Papyrus of Reign of Ramses III, London 1876'da neşredilmiştir.

Mısır'ın XXI. sülalesi zamanına ait olan MÖ. 11. yüzyıla tarihlenen Wen-Amon Destanı da Mısır'ın buhranlı bir dönemine ışık tutar. Bu vesika, ilk defa W. Golenischeff tarafından Recueil de Travauk XXI, 1899, s. 74-102'de neşredilmiştir.

Elbette ki unutmamamız gereken en önemli yazılı kaynağımız Tevrat'tır. Tevrat'ın Filistlerden bahseden bölümleri şunlardır:

TEKVİN (GENESİS)

X,4

XXI, 32-34

XXVI, 1-23

ÇIKIŞ (EXODUS)

XXIII, 31

TESNİYE (DEUTROUNOMİUM)

II, 23

YEŞU (JOSHUA)

XIII, 2-3

HAKİMLER

I, 18-19

III, 3, 31

IV, 2-3

X, 6-7, 11

XIII, 1, 5

XIV, 2-4

XVI, 2, 5, 19-20, 21, 23-30

1. SAMUEL

IV, 2-11

V, 1-5

VI, 1, 16-18

VII, 10-11, 13-14

XIII, 3-5, 11, 16-23

XVII, 23-24, 26, 32-35, 36-50, 54

XIX, 8, 9-12

XXIII, 5, 27-28

XXVII, 1-11

XXX, 14

XXXI, 4-7

2. SAMUEL

I, 20

V, 17-21, 22-25

VIII, 1-18

XV, 18-19

XVII, 2

XIX, 9

XX, 23

XXI, 12, 15, 18-20

XXIII, 8-16

1. KRALLAR

I, 34, 38

II, 39-40

IV, 21, 27

2. KRALLAR

I, 2

VII, 2

XI, 4, 9

XVIII, 8

1. TARİHLER

I, 12

X, 1-12

XI, 15-18

XII, 19

XIV, 8-17

XVIII, 11-17

XX, 4-9

2. TARİHLER

IX, 26

XVII, 11

XXVI, 6-7

XXVIII, 18

EZRA

II, 53

NEHEMYA

IV. 7

VII, 55

XIII, 23

MEZMURLAR

LX, 8

LXXXIII, 7-9

LXXXVII, 4

CVIII, 9

İŞAYA

II, 6

IX, 12

XIV, 29, 31

XX, 1

YEREMYA (JEREMİAH)

II, 6

IX, 12

XIV, 29, 31

HEZEKİEL (EZEKİEL)

XVI, 27

XXV, 16

XLIV, 7

YOEL

III, 4

AMOS

I, 6-8

III, 9

VI, 2

IX, 7

MİKA (MİKAH)

I, 10

TSEFANYA (ZEPHANİAH)

I, 8

II, 45

ZEKARYA (ZEKERİYA)

IX, 5-7

Yeni Asur ve Asur İmparatorluk devri vesikalarında da Filistlerin adına rastlanılmaktadır. Bunlardan en eskisi Asur kralı III. Adad-Nirari zamanından (MÖ. 810-783) kalma taş bir blok üzerine yazılmış bir kitabedir. Kalah (Nimrut)'ta

ele geçirilen bu kitabe, Rawlinson tarafından Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, London 1871, Cilt 1, Tablo 35, No. 1’de neşredilmiştir.

Filistin’e karşı yapılmış bir seferden bahsedilen *Saba Steli* de E. Unger tarafından Relief Stele Adadnaris III aus Saba’a und Semiramis, Publicationen der Kaiserlichen Osmanischen Museen, No. 12 Konstantinopel 1916’da neşredilmiştir.

Rawlinson tarafından Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, London 1871, Cilt II, Tablo 67’de neşredilen III. Tiglat-Pileser devrinden (MÖ. 745-727) kalma bir inşaat kitabesi de kralın Suriye ve Filistin’e karşı yapmış olduğu seferlerden bahsetmektedir.

Asur kralı II. Sargon’un (MÖ. 722-705) annalleri ve bu annallerin paralelleri olan Korsabad (Dur-Şarrukin) sarayının duvarlarında yazılı olan “*Tezyin Kitabeleri*”de önemlidir. Söz konusu annaller, A. G. Lie tarafından The Inscriptions of Sargon II, King of Assyria, Part I, The Annals, Paris 1926’da, Tezyin Kitabeleri’ni ise H. Winckler Die Keilschrifttexte Sargons, Leipzig 1889, I, s. 147 vd; II, s. 38’de neşretmişlerdir.

Yine aynı krala ait olan *PRİZMA (A)*’da da Filistin memleketinden bahsedilmektedir. Bu vesika H. Winckler tarafından Die Keilschrifttexte Sargons, Leipzig 1889, I, s. 186-189; II, s. 44’de neşredilmiştir.

Asur kralı Sanherib’e ait (MÖ. 705-680) annallerden de Filist şehirleri hakkında bilgi alınmaktadır. Bu annaller, D. D. Luckenbill tarafından The Annals of Sannacherib adı altında OIP II, Chicago 1924’te neşredilmiştir.

Asarhaddon (MÖ. 680-668) devrine ait *(B)PRİZMASI*’nda Filist şehirlerinden bahsedilmektedir. Bu vesika, R. Campbell Thompson tarafından The Prisms of Esarhaddon and Ashurbanipal, London 1931’de neşredilmiştir.

Sargonitler Devrinin son kralı olan Asurbanipal zamanına (MÖ. 668-626) ait olan *Rassam Silindiri*’nde kralın Mısır, Suriye ve Filistin’e yapmış olduğu seferler anlatılır. M. Streck tarafından Asurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergang, VAB VII, Leipzig 1916, cilt II, s. 2 vd’da tercüme edilmiştir.

Yeni Babil Devleti zamanında da Filistler hakkında vesikalar bırakılmıştır. Bunlardan II. Nabukadnezar’a (MÖ. 605-562) ait olan ve bugün İstanbul’da bulunan vesika Yahudilerin Babil esaret günleri için önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu

vesika, E. Unger tarafından In Babylon Heilige Stadt, Berlin-Leipzig 1931, s. 283-294, Levha 52-56'da neşredilmiştir.

Doğu dünyasının vesikalarında ayrıntılarıyla bilgi edinebildiğimiz Filistler acaba Grek yazarlarınca nasıl kayda geçirilmişlerdi? Bu sorunun yanıtını almadan önce Batı dünyasında onların "*Pelasglar*" olarak tanındıklarını belirtmemiz gerekmektedir. Homeros destanlarından İlyada'da II 840-843, II, 681 vd., X 429 ve Odysseia XIX 170-180'de onlardan söz edilmektedir. Bu destanları inceleyen bilim adamları, önceleri onların Yunanistan'daki Argos kentinde oturduklarını daha sonraları ise Girit adasına göçtüklerini söylemektedirler. Nitekim, Tevrat'ta da Filistinliler'in *Kaftor* (Girit) adasından geldikleri söylenmektedir.

"Tarihin babası" olarak adlandırılan Herodotos, II. Kitap 50-52'de Pelasglar'ın, MÖ. 12. yüzyılın başlarında Mısır kapılarına dayanan Filistler'le (Peletler) aynı kavim olması gerektiğini söylemektedir.

Yazılı kaynakları inceledikten sonra Filistin'in antik kentlerinde yapılan arkeolojik kazı sonuçlarını da gözden geçirmemiz faydalı olacaktır.

Bugünkü Tell el Jazarî ile idantifiye edilen Gezer'de İngiliz R. A. S. Macalister tarafından 1902-1905, 1907 ve 1909 tarihleri arasında yapılan kazılar, şehrin Sâmilerden önce iskan edildiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Gezer'de 11 yapı katı tespit eden Macalister, Filistin'e Filistler'in 3. Sâmi devrinin ikinci yarısından itibaren (MÖ. 1200'lerden sonra) gelmiş olabileceklerini düşünmektedir.

Gaza vadisinde yer alan Tell Fara'da 1928-1929 yıllarında Sir William Filinders Petrie tarafından kazılar yapılmıştır.

Petrie Tel Fara'da, karakteristik Filist potterisi bulunan 5 ayrı mezar açmıştır. Bu mezarlar, demir devrinin 1-b safhasında Güney Filistin'in, Filistler tarafından iskan edildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu devirdeki iskan, Tevrat tarafından da doğrulanmaktadır. Dikkate değer bir başka noktada şudur ki, bu mezarlarda çıkarılan potteriler Minos (yani Kaftor/Girit) kökenli olmayıp Myken kökenlidirler. Furumark'a göre bu kaplar tam manasıyla Geç Myken III C 1 potterisine aittirler. Aynı bilgin, bu irtibatın Myken (Aka) nüfuzunun son devri ile bağlantılı olduğunu ve Filistler'in ortaya çıkışı ile Myken gücünün dağılışı arasında bir bağlantı olduğu görüşündedir. Çünkü Myken potterileri üzerinde de bu kapların üzerinde olan kuğu

kuşu motifleri bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında Prof. Dr. Ekrem Memiş'in hükmü ise, Filistler'in en azından Mykenlerle akraba olabileceği hususundadır.⁵³

1928'de Flinders Petrie tarafından kazılan Gerar'da ise, MÖ. 1150-1100 yılları arasına tarihlenen tabakada demir devrine ait Filist potterisine rastlanmıştır.

Prof. Elihu Grant tarafından 1937'de yapılan Beyt-Şemeş kazılarında pek çok Filist objesi çıkarılmıştır.

Filist sitelerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Filistler'e özgü kuğu kuşu motifi, Malta haçları ve spirallerle süslü boyalı seramikler ortaya çıkarılmıştır. MÖ. 11. yüzyıldan itibaren kullanılmış olan demir objelere rastlanılmıştır. Mimarileri hakkında bilgi edinebileceğimiz çok sayıda delil ele geçirilememiş olsa da umumiyetle binalarını "megaron" tarzında inşa etmişlerdir. Bunu Tevrat'ın Hakimler kitabının XVI. bölümünde anlatılan Samson'un hikayesinde tasvir edilen Gaza kentindeki Filist sarayından da rahatlıkla görebilmekteyiz. Mezarları ve ölü gömme adetleri hakkında yerli halkla çelişmedikleri söylenilebilmektedir.⁵⁴

Arkeolojik ve yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz Filistler'i Ege Göçleri esnasında da görmekteyiz. Ege Göçleri; MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Tamamen ekonomik sebeplerle Yunanistan'dan başlayan bu hareketin ilk aşamasında (MÖ. 1225'lerde) Mısır kapılarına dayanan *Ekweşler* (Akalar), *Turşalar* (Etrüskler), *Rukkular* (Likyalılar), *Şerdanalar* (Sardunyalılar), *Şekeleşler* (Sicilyalılar) Merneptah tarafından mağlup edilmişlerdir. Görüyoruz ki Filistler, Ege Göçlerinin birinci aşamasında yoktur. Ancak III. Ramses'e karşı savaşan ve Ege Göçlerinin ikinci aşamasına iştirak eden kavimler içerisinde Filistlere rastlamaktayız. Bu kavimler şunlardır: *Şerdanalar* (Sardunyalılar), *Danunalar* (Adanalılar), *Pelestler* (Filistler), *Şekeleşler* (Sicilyalılar), *Zakkalalar*, *Wavaşlar*, *Turşalar* (Etrüskler) dir. Buradan anladığımız kadarıyla Filistler, ilk defa olarak, III. Ramses'in 8. idare senesinde (MÖ. 1190) tarih sahnesine çıkmışlardır.

III. Ramses'in Medinet-Habu Zafer Kitabesi'nin yanbaşındaki kabartmalarda tasvir edilen Filistler, traşlı temiz bir sakala ve kendilerine özgü bir şapkaya sahiptirler. Bu başlıkların tepelerine deriden yapılmış şerit ya da tüy takılır ve çene altından bir kayış ile bağlanırdı. Ayrıca püsküllerle süslenmiş boyu dizlere kadar

⁵³ E. Memiş, a.g.e., s. 34-35.

⁵⁴ E. Memiş, a.g.e., s. 38.

inen bir etek de giyerlerdi. Silah olarak mızrak yahut uzun bir kılıç ile kulplu yuvarlak kalkan kullanırlardı. İkisi muharip biri sürücü olmak üzere savaş arabalarında üç asker bulunurdu. Kadın ve çocuklar öküzlerle çekilen kağrı arabaları içerisinde bu savaş arabalarını takip ederlerdi. Filistleri, en küçük ayrıntısına kadar tasvir eden bu kaynaktan başka, III. Ramses devrine ait olan Büyük Haris Papirüsünde de, Ege Göçlerinin ikinci aşaması hakkında bilgiye rastlanılmaktadır. Bu vesikada Danunalar, Purasati ve Zakkalaların ismi geçerken Şerdana ve Şekeleşler'in de sınır boylarındaki kalelere yerleştirildiği ve firavunun bu kavimlerden vergi olarak kumaş ve hububat aldığı anlatılmaktadır.

Bu belgeden de anladığımız gibi, Mısırlılar MÖ. 12. yüzyılın başlarında Egeli kavimler üzerinde hissedilir bir hakimiyet kurmuşlardır. Ancak III. Ramses MÖ. 1167'de ölünce yerine geçenler zayıf karakterli firavunlar olduğu için bu durumdan Egeli kavimler de yararlanmayı bilip Mısır'a kafa tutmaya başlamışlardır. Daha sonra ise tamamen bağımsız olmuşlardır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Ege göçlerinden sonra Filistler Filistin'in güneyine, Zakkalar da kuzeyine yerleşmişlerdir.

Akdenizden geldikleri kabul edilen Filistler'in kökenleri hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şimdi bunları ayrıntılarıyla incelemeye çalışacağız.

Tevrat'ın Amos bölümünün IX. Bapının 7. bahsinde şu ibare geçmektedir: *“İsrail'i Mısır memleketinden ve Filistler'i Kaftor'dan, Suriyeliler'i de Kir'den çıkarmadım mı?”* bu ifadeye göre Filistler'in *“Kaftor”* denilen bir yerden geldikleri söylenmektedir. Tevrat'ta geçen ve bu görüşü destekleyen başka kısımlar da vardır. Örneğin Yeremya bölümünün XLVII bapının 4 kısmında Filistler, *“ Kaftor adalarının bakiyesi”* olarak anılmaktadırlar. Yine Tensiye bölümünün II. Bapının 23. kısmında da *“ Kaftor'dan çıktıkları için”* diye bahsedilmektedir. Gaza'ya hudut köylerde yaşayan *Avlar*'ı yerlerinden edip buralara yerleştikleri söylenen Kaftorlular'ın coğrafi belirtileri göz önüne alınırsa Filislerle idantifiye edilmeleri doğaldır. Ancak bu konu hakkında halâ şüpheler vardır. Bunun temel sebebi de Tevrat'ta *“Keretiler”* adının geçmesidir. I. Samuel XXX. bap'ın 14. faslında *“Biz Keretiler'in güneyine ve Yuda'nın mülküne ve Kaleb'in güneyine akın ettik. Ziglag'ı ateşle yaktık.”* denilirken, Hezekiel XXV. bap'ın 16. kısmında da *Filistler* ile *“deniz sahilinin bakiyesi”* olan *Keretiler*'in ortak bir suça iştirak ettikleri söylenmektedir. Tesefanya II, 5 'de ise bu suçlama yinelenmiştir. Bu ifadelerde dikkat edilmesi

gereken bir nokta var ki, o da, her ikisinde de “Keretiler” kelimesinin “Giritliler” olarak tercüme edilmiş olmasıdır. Bazı yerlerde de Keretiler’in İbrani krallarının hassa askerleri olduğunu ve onlara “Peletiler” adı verildiği söylenmektedir. Bu ismin muhtemelen “Filist” ismi için yapılan alelade bir harf değişikliği olmasıdır. S harfi, iki ismin arasında bir ses benzerliği sağlamak amacıyla ihmal edilmiş olmalıdır. Mısır vesikalarında da “Kaftor”a benzer “Keftiu” isimli bir bölgeden söz edilmektedir. *K-f-t-y-w* şeklinde de yazılabilen *K-f-tiw* ismi ilk kez 18. sülale zamanında (MÖ. 1570-1340) karşımıza çıkmaktadır. Mısırca olan bu kelimenin anlamı H. R. Hall’a göre “geride, arkada” anlamındadır. Bu görüşü göz önüne alırsak; demek ki Keftiu’yu Mısır’dan uzaklarda aramamız gerekmektedir. Ancak bu kesin bilgiye ulaşmamız için yeterli değildir. “Keftiu” isminden ilk kez III. Tutmosis devrinde (MÖ. 15. yüzyıl) hem bir yer hem de kavim adı olarak bahsedilmektedir. Kahire Müzesinde saklanan bir stel III. Tutmosis’in icraatlarını anlatmaktadır. Bu icraatlar içerisinde bizim dikkatimizi çeken ise, kralın “*Ben geldim ve senin, Batı memleketini vurmanı sağladım. Keftiu ve Asi memleketi korkutulmuştur.*” şeklindeki ifadesidir. Yine Karnak Mabedi’nin duvarları üzerinde bulunan bir kitabede bu konudan bahsedilmektedir: “*Kralın limanları Keftiu, Byblos ve Sektu’nun gemileri ile dolduruldu. Lübnan gemileri direkler ve meşe palamutları ile yüklüdür.*” ibaresi Keftiu isminin denizle ilgili olduğunu göstermektedir. Yine III. Tutmosis’e verilen vergilerden bir tanesinin “*Keftiu işi gümüştür bir tekne*” olduğu da bilinmektedir. Keftiu hakkında bilgi veren önemli kaynaklardan biri de III. Tutmosis’in veziri *Rekhmara*’nın mezarındaki duvar resimleridir. Bu resimlerde, içinde Keftiu’nun da bulunduğu birkaç yerden firavuna haraç getiren elçiler tasvir edilmiştir. Bu elçilerin getirmiş olduğu hediyelerin Girit kökenli olduğu Girit’te yapılmış olan son araştırmalarla aydınlığa kavuşmuştur. Prof. Dr. Ekrem Memiş’e göre, Mısır vesikalarında KEFTİU olarak geçen kavmin Tevrat’taki adı *KAFTOR*’dur. Günümüzdeki adı ise GİRİT olmalıdır. Tevrat’ta Kaftor’dan geldikleri için Kaftoriler adını alan Filistler, Yine Tevrat’ın değişik bölümlerinde “*Keretiler*” ya da “*Peletiler*” şeklinde zikredilmektedir. Peki, bu fark nerden kaynaklanmış olabilir? Bu konuya da Prof. Dr. E. Memiş şöyle bir açıklama getirmiştir: “Keretiler (Giritliler) ve Peletiler (Filistler) Kaftor adasında (Girit) oturan iki farklı kavim olmalıydılar. Filistler’in arkeolojik belgeleri, özellikle seramiklerinin, Geç Myken III

C 1 kökenli olduğunu daha önce belirtmiştik. O halde onlar, kesinlikle Girit adasının yerlileri olamazlar. Fakat Mykenlerle (Akalar) akraba olabilirler. Filistler'in, MÖ. 1400'lerde Knossos'u tahrip ederek Girit'e hakim olan Mykenai Akaları ile birlikte geldikleri doğru kabul edilirse, Keretiler'in Girit adasının yerlileri olduklarını, Filistler'in ve Mykenler'in ise adaya sonradan geldiklerini ve adanın hem siyasi hem de ticari hakimiyetini ele geçirdiklerini ileri sürmemiz kolaylaştırıcaktır. Bu durum, bazı bilim adamlarının ileri sürdükleri Filist=Pelasg eşitliğini de doğrulamaktadır. Çünkü Pelasglar hakkında bilgi veren Homeros, İlyada II 681'de, Pelasglar'ın Yunanistan'daki Argos'ta oturduklarını belirtmekte, Odysseia XIX, 170-180'de ise Akalar'la tanrısal Pelasglar'ın Girit adasında bir arada oturduklarından söz etmektedir. Demek ki, Filistler'le Mykenler, Yunanistan'dan Girit adasına birlikte göç etmiş olmalıdırlar. O halde Mykenler ve Filistler yaklaşık iki asır birlikte yaşadıktan sonra, Ege Göçleri karşısında tutunamayarak Girit'i terk etmek zorunda kalmışlardır. Kendilerine yeni bir yurt bulmak amacıyla da yine kendilerini yurtlarından eden bu göçe iştirak etmişlerdir. Bunu Ege Göçlerine iştirak eden Ekweşler'in Akalar ile idantifiye edilmesinden anlamaktayız.”⁵⁵

İsrailoğullarının tarihlerini incelerken Eli, Samuel, Davut, Süleyman ve İşıya devirlerinde Filistinlilerle yapılan mücadeleleri ayrıntılı olarak ele aldığımız için, o konuları burada tekrar etmeyeceğiz.

Mısır'ın gücünü kaybedip, İsrail ve Yuda krallıklarının birbirlerini yedikleri MÖ. 8. yüzyılda, milli birlik ve bütünlüğünü sağlam temellere dayandırmış, güçlü bir orduya sahip bulunan Asur kralları gittikçe kuvvetleniyor ve Önasya dünyasının hakim gücü haline gelmeye başlıyorlardı. Böyle bir ortamda Filistler de, Asurluların hücumlarına maruz kalacaklardı. Bu nedenle, Filistler'in bundan sonraki tarihlerini, Asur krallarının annellerinden izlemek zorundayız.

Filistin (Palaştu) memleketine sefer yapan ilk Asur kralı III. Adad-Nirari (MÖ. 810-783)dir. Ancak hangi Filistin şehirlerini zaptettiği hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir. MÖ. 745-727 tarihleri arasında Asur tahtında oturan III. Tiglat-Pileser'i de MÖ. 743 yılında Filistin'de görmekteyiz. Suriyeli *Rezon* ve Samariyeli *Pekah* bir ittifak yapmışlardır. Yerusalemlili *Ahaz* ise bu ittifaka girmeyip Asurlular'a sadık kalmıştır. Filistlere ittifak teklifine bulunulduğunda Asur aleyhinde karar

---

⁵⁵ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor?, s. 53-57.

vermişler ve ittifaka dahil olmuşlardır. Bunun üzerine III. Tiglat-Pileser, MÖ. 734 yılında Gaza'yı yağmalamak amacıyla saldırıya geçmiştir. Gaza kralı *Hanunu*, bu saldırıda kurtuluş çaresini Mısır kralına sığınmakta bulmuştur. Ancak bu durumun kesin bir çare olmadığını görünce de geri dönmüş ve Asur kralına boyun eğmiştir.

Bu olayın üzerinden 4 yıl geçince Askalon kralı *Mitinti*, Suriyeli Rezon'un kendisini destekleyeceğini düşünerek isyan etmiştir. Fakat Rezon'un ani ölümü üzerine *Mitinti* de yaptığına pişman olmuş ve bu durumu hazmedemeyip hastalanarak ölmüştür. Onun yerine geçen oğlu *Rukupti* ise babası gibi olmamış, Asurlulara boyun eğmiştir.

Diğer bir Filist şehri olan Aşdot'un kralı *Azuri*'nin, Asur kralı II. Sargon'un (MÖ. 722-705) 11. idare senesinde komşularının teşvikiyle vergi ödemeyi reddettiğini görmekteyiz. Bunun üzerine Asur kralı II. Sargon, *Azuri*'yi tahtan indirmiş yerine biraderi *Ahimiti*'yi geçirmiştir. Ancak Filistler bu durumdan rahatsız olmuşlar ve *Ahimiti*'yi indirip yerine tahta hiçbir söz hakkı bulunmayan *İatna*'yı kral yapmışlardır. Bu duruma ziyadesiyle sinirlenen Asur kralı *Aşdot*, *Gimtu (Gat)* ve *Aşdudimmu* şehirlerini fethetmiştir.

II. Sargon'dan sonra yerine oğlu Sanherib (MÖ. 705-680) geçmiştir. Sanherib'in ilk uğraşlarından birisi, Askalon kralı *Zidka*'nın gizli bir ittifaka dahil olması üzerine onları Asur'a sürgün etmek oldu. Sanherib, bu seferinde *Zidka*'ya ait olan *Beyt-Dagon*, *Yoppa*, *Bene-Berak* ve *Azuri* şehirlerini ele geçirdi. Bu isimler, Yafa'nın yakınlarındaki *Beyt-Deyan*, İbrak ve Yazur köylerinin isimleri içerisinde halâ yaşamaktadır.

Asur'a karşı isyan etmeyerek efendisi Asur kralına sadık kalan Ekron kralı *Padi*'yi ülkesine götürerek hapseden Yuda kralı *Hizkiya*'ya karşı saldırıya geçen Asur kralı Sanherib büyük bir zafer kazanmış, Yuda devletinin arazisini de birtakım toprakları da Aşdot kralı *Mitini*, Ekron kralı *Padi* ve Gaza kralı *Zilbel* arasında paylaşmıştır.

Filist kralları, Asur krallarından III. Adad-Nirari, III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon devirlerinde asi olmalarına rağmen Sanherib ve onun halefi Asarhaddon dönemlerinde Asur'a sadık kalmışlardır. Bu durum onların zamanla Samileşmelerine ve dolayısıyla eski güçlerini yitirmelerine sebep olmuştur.

Asarhaddon'dan sonra yerine geçen Asurbanipal (MÖ. 668-626) vassalları arasında Gaza kralı Zilbel'i, Askalon kralı Mitinti'yi, Ekron kralı İkaşu'yu ve Aşdot kralı Ahimiki'yi de saymaktadır. Bu devirden sonraki Filist tarihi hakkında bilgi almak için Asur vesikalarından değil, Herodotos ile Yahudi peygamberleri olan *Nehemya* ve *Yeremya*'nın Tevrat'taki ifadelerini incelememiz gerekmektedir.

Yeremya XLVIII, 1'e göre, adı geçen peygamber zamanında "*firavun Gaza'yi vurmuştu.*" Herodotos, bu firavunun *Necho* olduğunu ve onun "*Kadytis*" denilen ve Prof. Dr. Ekrem Memiş tarafından *Kadeş* olarak kabul edilen Kuzey Suriye'nin büyük ve önemli bir şehri aldığını ifade etmektedir. Herodotos, söz konusu şehrin, Lidyalılar'ın başkenti Sardes kadar büyük bir şehir olduğunu belirtmektedir.

Nehemya XIII, 23-24'te ise, bazı Yahudilerin Aşdotlu, Ammonitli ve Edomitli kadınlarla evlenmiş oldukları ve bu kadınlardan doğan çocukların yalnızca annelerinin dilini konuştuklarından bahsedilmektedir.

Filist şehirleri hakkında bilgi veren son kaynak, Yeni Babil Devleti'nin ünlü kralı II. Nabukadnezar'a (MÖ. 605-562) aittir. Bu kaynak 7834 kayıt numarası ile İstanbul Şark Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu vesikada: "*Tyre kralını, Gaza kralını, Sidon kralını, Yuda kralını, Arvad kralını ve Aşdot kralını...*" denilmektedir. Bu vesika bizi Babil kralının 19. senesinde (MÖ. 586) Yahudileri Babil'e sürgün ettiği zaman, Filistlerin de bu sürgüne maruz kalmış olabilecekleri sonucuna ulaştırmaktadır. MÖ. 539 yılına kadar süren sürgün hayatları Pers kralı Kiros'un Yahudiler'i hürriyetlerine kavuşturulmasıyla sona ermiştir. Eğer Filistler de Babil'de sürgün hayatı yaşıyor idi iseler, herhalde onlar da hürriyetlerine kavuşturulmuş olabilirler.

MÖ. 539-332 yılları arasında Persler'in himayesinde yaşayan Filistler bundan sonra MÖ. 63 yılına kadar da Suriye'deki Selevkosların, daha sonra da MS. 135 yılına kadar da Romalıların egemenliği altında yaşamışlardır. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Filistin toprakları Bizansın payına düşmüş, 7. yüzyılın sonlarına doğru da Arap toprağı olmuştur. 3200 yıldan beri bu memlekette yaşayan Filistler, bu topraklara kendi isimlerini vermişlerdir. Ülkeye halen İsrail Devleti sahip olsa da memleketin adı hiç değişmemiştir.

Filistinde büyük bir uygarlık meydana getiren Filistler, memlekette demir devrini başlatmışlardır. Şimdi bu uygarlığı biraz daha yakından incelemeye çalışalım.

Filistler'in Dili; bir uygarlık hakkında en önemli bilgileri dil unsurundan alabiliriz. Ancak bu etken Filistler için geçerli olamamaktadır. Çünkü Filist dili henüz çözülememiştir. Filist dili adına sahip olduğumuz en önemli materyaller, ne yazık ki sadece Tevrat'ın İbranicesinde bulunan birkaç şahıs ismi ile birkaç kelimededen ibarettir.

Tevrat'tan öğrendiğimiz Filistçe kelimeler şunlardır: “*seren*” kelimesi *bey* anlamına gelmektedir ki Filistler, işte bu serenlerle idare olunmaktaydı. Bilinen diğer bir kelimedede “*kauba*”dır ve *miğfer* anlamına gelmektedir. *Araba kasası, sandık, kutu, mücevher çekmecesini, kap* gibi değişik anlamlara gelen “*argaz*” kelimesi de bilinen bir başka Filistçe kelimedir. Tevrat'tan *Ziglag* isminde bir de Filistçe yer ismi öğrenmekteyiz. Şahıs isimleri de zikreden Tevrat'ta *Golyat, İttai, Sisera, Badyra, Akiş, Fikol, Maok, Mitinti, Rukupti ve Sarludari* gibi isimlere rastlamaktayız.

Filistlerin dili ne Sâmi ne de Hâmi dildir. Onlar daha çok Hint-Avrupa dillerine mensupturlar. Nitekim A. Blumental'e göre de Filistler'in dili Hint-Avrupalıdır.

Filistler'in İdari Teşkilâtı; Filist şehirleri iç işlerinde bağımsızdırlar ancak halkın tamamını ilgilendiren önemli meselelerde bir araya gelerek karar verirlerdi. Her şehrin bir beyi olurdu ve bu beylere “*seren*” adı verilirdi. Hatta beş önemli Filist şehrinde biri olan Gat'ın kralı *Akiş*'e *seren* unvanından farklı olarak *kral* anlamına gelen “*melek*” denilmekteydi. Bu da bize Filist şehirlerinin en güçlüsünün Gat şehri olduğunu ve onun başkanlığında bir konfederasyon oluşturulduğunu gösterir. Yine halkı ilgilendiren önemli konularda şehrin beyi halkın fikrini de almaktan geri kalmamıştır. Filistler'in yönetim sistemleri hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yalnızca Asur vesikalarından öğrendiğimize göre, Askalon krallarından Mitinti, Rukupti ve Sarludari baba-oğul ve torundurlar. Demek ki Filistlerde de krallık babadan oğula geçiyordu.

Filistler'in Askeri Teşkilâtı; Medinet-Habu kabartmalarından öğrendiğimiz kadarıyla Filistler'in MÖ. 12. yüzyılda güçlü bir donanmaları vardır. Kabartmalarda onların gemilerinin o güne kadar hiç görülmemiş bir tip olan yelkenli tarzında yapılmış olduğunu görmekteyiz. Gemilerinin ortasından merkezi bir direk geçmekte,

ön kısmı aslan kafası biçiminde arka kısmının ise bir hayli yüksek olduğunu öğrenmekteyiz.

Kara kuvvetlerini de yaya ve harp arabaları ile savaşanlar olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Yaya olarak savaşan askerlerin elinde silah olarak mızrak bulunurdu. Ara sıra da çok uzun ince bir kılıç ve Şerdanalılar'ınkine benzeyen kulplu yuvarlak bir kalkan taşıdıkları görülmektedir. Harp arabalarında ise, ikisi muharip birisi de sürücü olmak üzere üç kişi bulunmaktadır. Savaş metodları hakkında kesin bir bilgiye sahip olamadığımız Filistler'in askeri bakımdan disiplinli ve güçlü bir orduya sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Filistler'de Sosyal ve Kültürel Hayat; sosyal hayatları hakkında hemen hemen hiçbir şey öğrenemediğimiz Filistler'in yalnızca Gaza'daki Dagon mabedinde erkek ve kadınların serbestçe bir araya gelebildiklerini öğrenmekteyiz. (Hakimler XVI, 27)

Filist sanatını inceleyecek olur isek; en önemli eserlerini çömlekçilik demircilik sahasında vermişlerdir. Naturalizm'e dayanan seramik sanatlarının esaslarını beraberlerinde Filistin'e getirmişlerdir. Kendilerine özgü geliştirmiş oldukları bu teknikle seramikleri göz alıcı renkler ile boyuyor, kuğu kuşu motifleri, spiraller ve Malta haçları ile süslüyorlardı. Ancak bu üstün teknikleri zamanla Sami etkilerine maruz kalmış ve bozulmaya başlamıştır.

Tevrat'ın 1. Samuel bölümünün XIII. babının 19-20. kısmında zikredilen bilgidен öğrendiğimize göre Filistler, demir işçiliğini de bilmektedirler. Nitekim Tell Fara, Gezer, Gerar ve Beyt-Şemeş gibi kentlerde yapılan incelemeler sonucunda ele geçirilen bulgular onların bu alandaki ustalıklarını da ortaya koymuştur.

Filistler'in Dinî Hayatı; Tevrat onların dini hayatları hakkında fazlasıyla ipuçları vermektedir. Filistlerin en önemli ilahlarından biri, Sami kökenli bir tanrıça olan Aştoret idi. Herodotos, söz konusu tanrıçaya Askalon'da tapıldığını yazmıştır.⁵⁶Yine aynı tanrıçaya Fenikeliler de *Aştarte* adıyla tapmıştır. Buradan anlıyoruz ki, Filistler'in Askalon'da Aştoret adıyla inandıkları tanrıya onlardan çok daha önceleri Mezopotamya'da, Fenike'de ve Suriye'de de inanılmıştır.

Filist panteonunun baş tanrısı olan *Dagon*'un Gaza ve Aşdot'ta mabetlerinin olduğunu 1. Samuel V, 1-5'ten öğrenmekteyiz. Tevrat'ta bu tanrı ile alakalı bazı

---

⁵⁶ Herodotos 1, s. 105.

özellikler verilmiştir. Bu anlatılan özelliklerden onun insan biçimli olduğunu anlayabilmekteyiz. Amarna mektuplarında Dagon-takala ve III. Ramses'in kitabesinde de Beyt-Dagon isminin geçiyor olması bu tanrının Filistin'de Filistlerden önce kabul gördüğünü göstermektedir. Yine bu tanrı Mezopotamya'da da saygı görmektedir. Örneğin Asur İmparatoru Sanherib, tanrı Dagon'a dua ederken öldürülmüştür. (2. Krallar XIX, 37) Bu durum bizi, Filistler'in baştanrısı Dagon'un Sâmi kökenli olduğu neticesine ulaştırmaktadır.

Yine Filistler, *Baal-Zebub* adında sineklerin tanrısına da inanmaktaydılar. Ekron şehrinin tanrısı olan Baal-Zebub Sâmi bir tanrıydı.

Tüm bunları ayrıntılarıyla inceledikten sonra şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Filistler, çevrelerindeki kavimlerden çok farklı özellikler taşıyorlar da dini inançlar bakımından tamamen Samileşmişlerdir.zaman içinde onlar tüm Hint-Avrupai özelliklerini yitirecekler ve etnik olarak da Sami kavimler içerisinde eriyebileceklerdir.

3) ASURLULAR

Küçük bir şehir devleti olarak kurulan Asur şehrini merkez yapmak üzere büyük bir imparatorluk meydana getirmiş olan Asurlular, Büyük ve Küçük Zap ırmaklarının Dicle ile birleştikleri kesimde, Dicle nehrinin batısında kurulmuşlardır. Ülke ve kent, adını, baştanrı *Assur*'dan almıştır. Asur'da Asurlular başta olmak üzere, Amurrular ve Hurriler yaşamaktadır. Kral isimlerini göz önüne alır isek, Eski Asur'da yönetimin önce Amurruların daha sonra Asurluların, çöküş dönemine doğru da Hurrilerin elinde olduğunu görebiliriz.

Asur tarihi genel olarak 4 bölümde incelenmektedir. Bu bölümler şunlardır:

- a- Eski Asur Devleti (MÖ. 2000-1700)
- b- Orta Asur Devleti (MÖ. 1700-1050)
- c- Yeni Asur Devleti (MÖ. 1050-750)
- d- İmparatorluk Devri (MÖ. 750-612)

Tezimizin ana kaynağı olan Tevrat, kaynaklar bölümünde de değindiğimiz gibi MÖ. 1. Binyılı kapsamaktadır. Bu nedenle Asur Devletinin ilk iki bölümünü daha genel, son iki bölümünü ise daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

19. yüzyıla kadar Asurlularla ilgili tüm bildiklerimizi Herodotos'tan öğrenmemize karşın bu asırla beraber Avrupalıların başlatmış olduğu araştırmalar

bilgilerimizi bir hayli artırmıştır. Ancak yine de Eski Asur dönemi hakkında fazla bir bilginiz yoktur. Asur'un MÖ. 3. Binyıl tarihi hakkındaki tüm bilgilerimizi Kültepe, Eşnunna, Nuzi arşivleri ve Eski Asur kral listelerinin yer aldığı Korsabad Kral Listesi'nden öğrenebilmekteyiz.

Daha önce Asur yönetiminin ilk olarak Amurruların elinde olduğunu söylemiştik. Bu bilginizi Korsabad Kral Listesi ile de teyit edebilmekteyiz. Nitekim söz konusu listenin 1. bölümünde 17 kral adı geçmektedir. Bu isimlerden sonra listede bir çizgi çekilerek: “*Toplam 17 kral, çadırda yaşayanlar.*” yazılmıştır. Buradan da listedeki ilk 17 kralın Amurru asıllı bedevi şeyhleri olduğu anlaşılmaktadır. III. Ur Sülalesini yıkan Amurrular Asur'a gelip, buradaki Hurrilerle karışmışlar ve muhtemelen daha sonra yönetimi ele geçirmişlerdir. Listenin 2. Bölümünde 18-26. krallar yazılmıştır. Bu krallar da Sâmi kökenli isimler taşımaktadırlar. 27-29. sırada yer alan krallar ise Hurrice isimler taşımaktadırlar. Hatta 28. sıradaki *Kikia* isimli kral, III. Ur Sülalesine son veren *İbi-Suen*'in vassalı olup bu sülalenin düşmesinden sonra Asur'da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Eski Asur Devleti'nin ilk ortaya çıkışını MÖ. 3. binyılın sonlarına, yaklaşık MÖ. 2200'lere kadar götürebiliriz. Ancak öyle zannediyoruz ki, çadırda yaşadıkları ifade edilen ilk krallar gerçek anlamda birer kral olmayıp, kabile şeyhleri konumunda idiler. Bu yüzden Eski Asur Devleti'nin gerçek anlamda tarih sahnesinde boy göstermesi MÖ. 2. binyıl başlarına tarihlenmelidir. Anadolu'daki Koloni Çağının sona ermesiyle beraber Asur, Eşnunnalı krallar tarafından ele geçirilmiş ve Puzur-Aşşur sülalesine son verilmiştir. Korsabad Kral Listesi'nde II. Puzur-Aşşur'dan sonra *Naram-Sin*, *II. Erişum* ve *I. Şamşi-Adad* isimleri yazılmıştır.

Eski Asur Krallığının Kuzey Mezopotamya'da siyasal olarak söz sahibi olması, *I. Şamşi-Adad* (MÖ. 1751-1718) döneminde bölgenin, Eşnunna Krallığı'nın baskısından kurtulmasına yol açar. Onun zamanında ülke sınırları doğuda Eşnunna'dan batıda Akdeniz'e kadar uzanmıştır. Askeri ve kültürel yönden son derece büyük işler başaran Şamşi-Adad'ın ölümünden sonra Mezopotamya devletleri arasında siyasi denge tekrar bozulmuş ve oğlu *İşme-Dagan* babası kadar başarılı olamayınca devlet tarih sahnesindeki rolünü tamamlamıştır.

Bu devrin en önemli gelişmesi, Asur ile Anadolu arasında canlı bir ticaretin yapılmasıdır. O dönemde Anadolu'da büyük bir devlet yoktur. Her şehirde küçük bir

krallık hüküm sürmektedir. Asurlu tüccarlar yüzlerce kilometre yolu kervanlarla kat ederek Anadolu'ya geliyor ve buradaki halk ile ticaret yapıyorlardı. Anadolu'da bir döneme damgasını vuran bu devre Asur Ticaret Kolonileri Çağı adı verilmektedir. Bu ticaretin Anadolu'da oluşturduğu en büyük merkez Kayseri yakınlarındaki *Kültepe* idi. Asurlu tüccarlar, geldikleri şehrin beyinden izin alarak şehir surlarının dışına "*Karum*" ya da "*Vabartum*" adı verilen pazaryerleri kurmaktaydılar. Sistemin işleyişi tamamen yerel beyin kontrolünde gerçekleşmekteydi. Kültepe'de yapılan kazılar neticesinde Asur kökenli çeşitli eşyalar ve 20 bine yakın çivi yazılı tablet gün yüzüne çıkarılmıştır.

Bu yaygın ticaret ağına Kuşşara kralı Anitta son vermiştir. Kuşşara kralı *Pithana* ve oğlu *Anitta* hakkında bildiklerimizin tamamını Boğazköy Kazılarında ele geçirilen Anitta tabletinden öğrenmekteyiz. Tabletten anlaşıldığına göre, Anitta, Anadolu'da birçok kentin egemenliğine son vererek Orta Anadolu'da siyasi birliği sağlamıştır. Ardından da 200 yıldan beri Anadolu'yu sömüren Asurlu tüccarları kovmuş ve Anadolu'daki Koloni Çağı'na son vermiştir.

Asurlular MÖ. 1500'lerden itibaren Mitanni Devleti'nin egemenliğinde kalmış, uluslar arası arenada kendisini hissettirememiştir. Ancak 14. yüzyılın ortalarına doğru Mitanni Devleti, Hititlerin saldırılarına maruz kalınca Asurlular da yeniden siyasi sahnede yer almaya başlamışlardır.

Bu devrin başlıca büyük devletleri, Mısır, Babil, Mitanni ve Hititlerdi. Asur ise devrin sonlarında etkili olmaya başlayacaktı. Orta Asur Devleti *Asur-uballit* (MÖ. 1365-1330) ile *I. Tiglat-pileser* (MÖ. 1114-1074) arasındaki zaman diliminde etkili olmuştur.

Mitanni Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemde, Asur devletini yeniden bölgesel bir krallık haline dönüştürmeye çalışan ilk kral, *I. Asur-uballit*'tir. Ondan sonra yerine geçen *I. Adad-nirari* (MÖ. 1307-1275) hem Kuzey Suriye hem de Güney Mezopotamya içlerine doğru ilerleyerek bölgenin en güçlü devleti olmuştur. Orta Asur kralları batıda Fırat nehrine kuzeyde de Yukarı Dicle bölgesi ve Toroslara kadar olan alanı kontrol altına almışlardır.

Asur kralı *I. Tukulti-Ninurta* (MÖ. 1244-1208) iktidarının sonlarına doğru Önasya dünyasında Ege Göçleri yaşanmıştır. MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada meydana gelen bu göçler sonucunda

Anadolu'da Hitit İmparatorluğu, Güney Mezopotamya'da Kaslar ile Kuzey Suriye'deki Hurri-Mitanni Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Babil'in kuzeyinde bulunan Asur Devleti ise göçlere uzak kaldığı için bu yıkıcı etkiden kurtulabilmiştir. Ancak Asur kentleri MÖ. 3. Binyılın sonlarından itibaren Amurru, kuzey batıdan Hurri ve Mitanni, ikinci binyıl sonlarından itibaren de batıdan büyük gruplar halinde gelen Arami göçlerine sahne olmuştur. I. Tiglat-Pileser'in (MÖ. 1114-1074) ölümünden sonra Asur Devleti tekrar çöküşe geçmiştir.

Asur'un tekrar canlanıp bölgesel bir güç olması Mezopotamya tarihinin MÖ. 11. yüzyılın ortalarında gerçekleşecektir. Bu tarihten başlamak üzere MÖ. 750'lere kadar geçen üç yüz yıllık döneme *Yeni Asur Devleti Zamanı* denilmektedir.

Orta Asur Devri'nin sonlarına doğru Asur'da bir gerileme başlamış *II. Tukulti-Ninurta*'nın tahta çıkmasıyla (MÖ. 890-884) sona ermiştir. Bu dönemden sonra bir fütihat ve yükselme devri başlayacaktır.

Yeni Asur Krallığı, Mezopotamya'nın siyasal ve kültürel anlamda gerçek egemeni olmasının yanı sıra İran (Elam ve Med), Anadolu (Geç Hitit Devletleri ve Urartu), Kuzey Suriye (Geç Hitit ve Arami), Doğu Akdeniz Kıyıları (Tyre, İsrail, Yahuda) ve Mısır üzerinden de egemenlik iddiasında bulunmuştur. Bu sebeple bu devrin tarihi hakkında bilgi verirken, zengin kayıtlar ve arkeolojik kalıntıların dışında, bu çevre toplumlarından kalan verileri de kullanmak durumundayız.

II. Adad-nirari'nin yerine geçen oğlu II. Tukulti-ninurta Asur tahtına çıktığında dört bir yana sefer yapmaya başlamıştır. Bu seferlerin amaçları birbirinden farklıydı. Orta Asur Kralları gibi, idaresinin ilk yıllarında *Nairi* (Urartu) memleketlerine karşı yaptığı seferler, orduyu takviye etmek için ve bilhassa o devirde en mühim savaş aracı olan at ve katır elde etmek için yapılmıştır. Devletin kuzey sınırı bu seferden sonra Diyarbakır'ın kuzeyindeki Sebenek suyuna kadar uzamıştır. O zamanlar Diyarbakır havalisinde Diyarbakır'ı kendisine başkent yapan Aramî soyundan gelen *Bit-Zamani* kabilesi oturmaktadır. Yapılan düzenli seferler sonucunda bu kabile de Asur'un egemenliği altına alınmıştır. Tukulti-Ninurta'nın annallerinden daha sonra Babil'e yaptığı seferlerin ayrıntılarını öğrenmekteyiz. Öyle ki bu seferleri Asur ordusu başarıyla tamamlamalı ve eski şerefini tekrar kazanabilmeliydi. Ancak böylece Batı'ya yapacağı seferlere başlayabilir ve Orta Asur krallarınca planlanan Akdeniz'e inme ve buranın sahillerini ele geçirme

politikasını gerçekleştirebilirdi. Bu idealin gerçekleşebilmesi için çok güçlü bir orduya ihtiyaç olduğunu bilen kral, oğlu ile birlikte elinden gelen her şeyi yapmıştır. Öyle ki ilk kez Asurlu olmayanlar Asur ordusunda yer almaya başlamışlardır. Böyle teçhiz edilmiş bir ordu ile de Mısır'ın giriş kapısı sayılan *Katna*'ya kadar ilerlemeyi başarabilmiştir. II. Tukulti-Ninurta'dan sonra yerine onu hiç aratmayacak II. *Asur-Nasir-Pal* geçmiştir.⁵⁷

Yeni Asur Krallığı, genişleme ve yeniden yapılanma girişimlerini II. *Asur-Nasir-Pal* (MÖ. 884-859) zamanında artırarak sürdürmüştür. İcraatlarında ağırlığı Batı cephesine vermiştir. O genişleyen ülkesini Asur'dan yönetemeyeceğini düşünerek daha kuzeyde yer alan Kalhu'yu (Nimrud) başkent olarak inşa etmiştir. Bu dinamik kral iktidarda kaldığı 25 yıl boyunca kayıtlara geçen 14 sefer yapmıştır. Bu seferlerden en önemlileri ülkenin batısında yer alan Aramiler üzerine yapılmıştır. Zira Asur krallarının batı seferleri olmasaydı belki de Aramiler, Anadolu'nun tamamını istila etmiş olacaktı.

II. *Asur-Nasir-Pal*, Karkamış'ı 9. senesinde tekrar zaptetmişti. Daha sonra bugünkü Hatay'ı da vergiye bağlamıştır. *Armada*, *Saida* (Sidon)ve *Sur* (Tyr) liman kentleri de tekrar egemenlik altına alınmıştır.

II. *Asur-Nasir-Pal* mükemmel bir teşkilatçı ve imarcı bir kraldır. Bu kral idaresi boyunca binlerce insanı sürgün etmiş, yüzlerce şehir, kasaba ve köyü yakmış ve binlerce insanın kanını dökmüştür. Asur Devletini mükemmel bir bürokrasi sistemiyle idare etmiştir. Fethettiği yerleri eyaletlere bölmüş, bu eyaletlerden gelen vergilerle muazzam bir hazine oluşturmuştur.

II. *Asur-Nasir-Pal*'in halefi oğlu III. *Salmanassar* da (MÖ. 859-824)babasını dış politikada hiç aratmamıştır. Onun zamanında Asur Devleti'nin sınırları doğuda Mannalar ülkesinden (Kuzey İran) batıda Tabal Memleketine (Kayseri), kuzeyde Aras nehrinden güneyde Basra Körfezine ve Filistin'e kadar gelişmiş ve büyümüştür.

III. *Salmanassar* devrinin siyasi olaylarını kronolojik sırayla takip etmemiz mümkündür. Zira, ondan kalan birçok belge ve arkeolojik malzeme ele geçirilmiştir. Ayrıca Tevrat'tan da bu devrin olaylarını tek taraflı bir görüşle de olsa öğrenebilmekteyiz. (II. Krallar, 17)

---

⁵⁷ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 196.

III. Salmanassar 34 yıllık saltanatı boyunca en az 34 sefere çıkmıştır. İdaresinin ilk yılında Urartu kralı Arame üstüne bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Bit-Adini kabilesi başkanı *Akhuni* liderliğinde Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki şehir devletlerinden *Sam'al*, *Gurgum*, (Maraş), *Hattena* (Hatay) ve *Que*'nin oluşturdukları koalisyonla iki savaş yapmıştır. Her ikisinden de muzaffer olarak ayrılmıştır.

III. Salmanassar, MÖ. 854 senesinde *Kaşıari*, daha sonrada Hititlerin *Pitru* şehrinde Malatya krallığına kadar Halep şehri de dâhil olmak üzere vergiye bağlamıştır. Damascus (Şam) kralı *Adad-İdri*'nin komutasındaki koalisyonda Hamat kralı *İrhulini* ve İsrail kralı *Akhab* vardır. İki taraf orduları Şam'daki *Qargar* mevkiinde karşılaşmışlardır. III. Salmanassar'ın annallerinde aktardığına göre savaşı kendisi kazanmış hatta Orontos (Asi) nehrini düşman cesetlerinden yapılan bir köprü üzerinden geçmiştir. MÖ. 848-845 yılları arasında Suriye şehirleri tekrar birleşmişler ve 120 bin kişilik ordularıyla bu ağır yenilginin intikamını almak istemişlerdir. Ancak tek kaynağımız Asur kralının annelleri olduğu için kral kendisini galip göstermiş olabilir. MÖ. 841-840 yıllarında Yahudi kralı *Haza-el* üzerine sefer düzenleyen III. Salmanassar, annellerinde bu seferi şöyle anlatmaktadır: “*İdaremin 18. senesinde 16. defa Fırat'ı geçtim. Haza-el ordularının çokluğuna güveniyordu. Lübnanların karşısında yükselen Samir (Samarıye)kalesinde ona karşı bir muharebe verdim ve onu mağlup ettim. 6 bin askerini esir aldım, 1121 harp arabası ile 470 atını ganimet olarak aldım. Karargâhını yağmaladım. O, canını kurtarmak için kaçtı. Onu takip ettim ve Damascus'ta yakaladım. Meyve ve sebze bahçelerini harap ettim. Sonra Havran dağlarına kadar yürüdüm. Onun bütün şehirlerini tahrip ettim, yaktım, yıktım. Bu şehirlerden ganimetler topladım. Sonra Balira dağında kendimin bir tasvirini yaptırдыm.*” Ancak Haza-el ayakta kalmayı başarmıştır. MÖ. 838'de 21. defa Fırat'ı geçen Asur kralı tekrar Haza-el'e karşı sefer açmış ve muvaffak olmuştur. Sahil şeridindeki *Sidon*, *Tyr (Sur)* ve *Gubla (Ebla)* şehirlerini teslim alarak Doğu Akdenizdeki Asur nüfuzunu kesin olarak yerleştirmiştir. Ancak Fenike ve Filistinlilerin vergilerini ödemeleri geçici olmuştur. Çünkü bu devirde güçlenen Urartu Devleti Asur'un gücünü zorlamıştır. Salmanassar da bu yüzden 27. idare senesinde Tabal, Milid ve Que memleketlerini isyana teşvik eden Urartu kralı Sarduri'ye karşı sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Ayrıca III. Salmanassar'ın

annallerinde Medler (Medailer) ve Parsualılar'ın (Persler) isimlerini ilk kez görmenin yanı sıra Arami kabileleriyle yaptığı mücadelelerini de takip edebilmekteyiz.

III. Salmanassarla birlikte tekrardan yükselmeye ve yayılmaya başlayan devlet, Babil hükümdarı *Marduk-zakir-şumi*'yi Asur vasalı yapmayı başarmıştır. Asur devleti bu dönemde güneydeki *Marratu* (Acı su) denilen Basra Körfezi'nden batıda Amurru Denizine (Amik gölü) ve Akdeniz'e kadar hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Ancak iktidarının sonlarına doğru bizzat oğlunun ön ayak olduğu *Ninive* isyanı kralın otoritesini sarsmışsa da III. Salmanassar bu isyanı da bastırmıştır. Ancak bu olayın içinde oğlunun da olması onu ruhen bir çöküntü içine sokmuş ve MÖ. 824 yılında kahrından ölmesine yol açmıştır. Kralın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgası 3 yıl sürmüş ve bu mücadeleyi sonunda *V. Şamşi-Adad* (MÖ. 824-810) kazanmıştır.⁵⁸

V. Şamşi-Adad'ın icraatları hakkında yeterince bilgimiz yoktur. Kral henüz idaresinin 14. yılında tahtı küçük oğlu *Adad-Nirari*'ye (MÖ. 810-782) bırakarak ölmüştür. Ancak oğlu memleketi idare edebilecek yaşta olmadığı için ona da annesi *Samuramat* (Semiramis) naiblik etmiştir. Onun devrinde Medler ve Mannalar üzerine seferler düzenlenmiş ve *Guzana* (Tel Halaf) Asur'un bir eyaleti haline getirilmiştir. Devletin bir kadın tarafından idare edildiğini öğrenen Asur'a tâbi şehirler bu durumu fırsat bilerek vergilerini göndermemeye başlamışlardır. 5 yıl annesinin yönetimi altında büyüyen III. Adad-Nirari tahta geçmiş ve derhal vergi vermeyi askıya alan bu vassallar üzerine seferlere başlamıştır. Kral bütün hayatı boyunca bir sınırdan ötekine koşmuş, aktif bir hükümdarlık dönemi sürdürmüştür.

III. Adad-Nirari'den sonra tahta çıkan üç kral döneminde de iç problemler ülkeyi meşgul etmiştir. III. Adad-Nirari'nin oğlu *IV. Salmanassar* (MÖ. 782-772) devrinde de sadece Asur'un doğusunda ve kuzeyindeki düşmanlar değil Urartular da Asur için tehlikeli olmaya başlamıştır. *IV. Salmanassar*'ın kısa süreli iktidarından sonra yerine oğlu *III. Aşşurdan* (MÖ. 772-754) geçmiştir. Bu devirde doğuda Med kabileleri bir devlet haline gelmiştir. Öyle anlaşılıyorki, *IV. Salmanassar* ve oğlu *III. Aşşurdan* zamanlarında Asur Devleti içerdeki meselelerle uğraşmaktan dışarıdaki Asur prestijini temin için sefere çıkma fırsatı bulamamıştır. Bu durumdan faydalanmasını bilen Urartu Devleti, Asur aleyhine sınırlarını genişletmiştir. Asur'un

---

⁵⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 200-204.

bu geçici durgunluğu *III. Tiglat-Pileser'in* tahtı ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Asur Devletine altın çağını yaşatan *III. Tiglat-Pileser* (MÖ. 745-727) tahta geçtiğinde Asur devleti ekonomik anlamda büyük güçlükler içerisindeydi. Ancak bu kral, kısa süre içerisinde iç karışıklıkları tümüyle bastırarak ve memleketin sınırlarını *III. Salmanassar*'ın ele geçirdiği toprakların daha da ilerisine taşımaya başarmıştır. Yalnız onun başarıları sadece askeri sahada değil memleket ekonomisinde de olmuştur. Örneğin; idari alanda yeni bir takım teşkilatlar kurmuş, muntazam bir posta teşkilatı oluşturarak eyaletlerden gelen vergilerin doğrudan devlet hazinesine girmesini sağlamıştır. Yine bir düzenlemeyle eyalet sınırlarını daraltmış ve eyalet valilerinin tehlikeli boyutlara ulaşan yetkilerini de daraltmıştır. Her zaman hazır ve güçlü olan ordu için de yeni birlikler oluşturmayı ihmal etmemiştir.

Krallığının ilk yıllarında güneydeki Arami kabileleriyle mücadele etmiş ve bölgedeki huzuru sağladıktan sonra, idaresinin 3. yılında da Urartular'a karşı sefere girişmiştir. *II. Sarduri*'nin tesis ettiği koalisyon ile MÖ. 743 yılında Halpa (Gölbaşı)'da karşı karşıya gelen *III. Tiglat-Pileser*, 73 bin esir alarak savaştan zaferle ayrılmıştır. Urartuya karşı ikinci büyük seferini MÖ. 735 yılında yapan kral Tuşpa'ya kadar ilerlemiş ancak başkent surlarını aşamamıştır. Tüm ülkeyi yağmalayarak geri çekilmiştir. Bu durumdan büyük yara alan Urartu devleti ise, kuzeye kayarak yeniden toparlanmaya başlamıştır.

Zagros dağlarını aşarak İran içlerine giren *III. Tiglat-Pileser* burada Medlerle savaşmıştır. (MÖ. 737-736) Nairi krallarını vergiye bağladıktan sonra Doğu Akdeniz kıyılarında, Filistin çevresinde ve Toroslarda bulunan neredeyse tüm krallıkları kendisine vergi verir bir duruma getirmiştir. MÖ. 729 yılında Kaldelilerin isyan etmeleri sonucunda Babil'i doğrudan himayesi altına alan kral, buraya yerel bir yönetici atamak yerine doğrudan kendisini Babil kralı olarak ilan etmiştir. *Tiglat-Pileser* öldüğünde arkasında büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Öyleki Basra Körfezi'nden Mısır, Anadolu ve Kilikya'ya kadar uzanan topraklara Asurlular hükmetmekteydi.

Yerine oğlu *V. Salmanassar* (MÖ. 727-722) geçmiştir. Bu kralın kısa süren iktidarı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Ancak onun da babası gibi batıda fütuhata giriştiğini ve bir saray entrikası sonucu öldüğünü bilmekteyiz. Hatta bu

dönemde Arami krallığının başkenti tahrip edilmiştir. Yalnızca bir yazıttan edindiğimiz bilgiye göre onun yerine III. Tiglat-Pileser'in küçük oğlu olduğu belirtilen *II. Sargon (Şarru-kih)* geçmiştir.⁵⁹

II. Sargon (MÖ. 722-705) ile başlayan ve Asur Krallığının yıkılışına kadar devam eden süreç İmparatorluk Devri ya da Sargonitler Devri olarak adlandırılır. Bu devir MÖ. 722-612 yılları arasına tarihlenmektedir.

II. Sargon zamanına ait ele geçirilmiş birçok vesika vardır. Bu vesikalar sayesinde onun devrinin bütün olaylarını takip edebilmekteyiz. II. Sargon, idaresinin 2. senesinden ölümüne kadar hemen her sene sefere çıkmıştır. İlk olarak onu, MÖ. 720 yılında Filistin yolunun güvenliği ile uğraşırken görmekteyiz. Çünkü bu yolun güvenlik altına alınması Mısır'ın fethi için önemlidir. Sargon, *Samariye* şehrini yeniden zaptetmiş, şehrin ahalisini de köle olarak Asur'a yerleştirmiştir. Samariye de askeri bir üs haline getirmiştir.

İsrail meselesini hallettikten sonra güneye inen kral, Babilonya'ya sefer düzenlemiştir. Çünkü Arami bir kabile olan *Bit-Yakin* kabilesinin reisi *Merodah-Baladan*, Babil'i ve Uruk'u zaptetmiştir. Elam kralına güvenen bu yabancı bedviden kendilerini kurtarması için Babil aristokratları da II. Sargon'a müracat etmişlerdir. Babil'in "P" Kroniği'ne göre *Der* şehri civarında meydana gelen savaşta Elam kralı *Ummanigaş* zafer elde etmiştir. Sargon bu mağlubiyetin acısını 10 sene geçtikten sonra alabilmiştir. *Merodah-Baladan*'ı mağlup ederek Basra Körfezine kadar tüm Güney Mezopotamya topraklarını ele geçirmiştir. İsrail Devleti'nin uğramış olduğu felaket Mısır'ı da endişeye düşürmüştür. Bu sırada Mısır'da XXIV. Sülale firavunlarından *Buharis* hüküm sürmektedir. Bu firavun generali *Sibe*'yi Asur'un bazı şehirlerinde isyan çıkarması için Filistin ve Suriye'ye göndermiştir. Nitekim hemen sonra Filistin'in *Gaza*, Suriye'nin de *Damascus* ve *Hamat* şehirlerinde ayaklanma çıkmıştır. Hamat kralı *Yaubidi*'nin başkanlığında kurulan bu koalisyona karşı II. Sargon MÖ. 720 yılında İkinci Quarqar Savaş'ını yapmıştır. Asur'a vergi vermeyi reddeden yerel kralların direncini bu savaşla kırdıktan sonra burayı Asur eyaletine dönüştürmüş ve Mısır ordularını da ülkelerine çekilmek zorunda bırakmıştır. Kısa bir süre sonra Mısır bu kez Filistin'de Asur'a karşı tampon bir bölge oluşturmaya çalışmıştır. II. Sargon ikinci kez Doğu Akdeniz kıyılarını

---

⁵⁹ K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 166-167.

izleyerek Filistin üzerinden Mısır sınırına ulaşmış ancak daha fazla ilerleyemeyerek firavunun kendisine gönderdiği hediyeleri kabul etmiş ve barış isteğine razı olmuştur.

II. Sargon'un yazıtlarında onun Kıbrıs (İatnana) krallarından da vergi aldığını öğrenmekteyiz. Gerçektende Sargon'a ait bir stel, Kıbrıs'ta Larnaka yakınlarında ele geçirilmiştir.

MÖ. 719 senesinde Sargon'u Urartu memleketinde görmekteyiz. Urartu Devleti'nin başında bu yıllarda Rusa bulunmaktaydı. Rusa, Sargon'un Filistin'de meşgul olmasını fırsat bilerek Malatya'ya kadar ilerlemiş ve Asur'un tebâsı olan Geç Hitit şehirlerini ve Arami şehir devletlerini isyana teşvik etmiştir. Bunun üzerine Urartu'ya savaş açan Sargon, Rusa'nın ordusunu memleketinin uzak ve dağlık bölgesine çekmesi üzerine bir türlü onunla karşı karşıya gelemeyince *Kumukh* şehrini zaptetmiştir. Daha sonra Anadolu içlerine doğru sefere devam ederek Muşki kralıyla ittifak kuran Tabal memleketi krallarından *Şinukku* kralı *Kiakki*'yi cezalandırmıştır. Karkamış kralı *Pisiriş*'de bu seferden nasipini almış ve esir olarak Asur'a getirilmiştir.

MÖ. 716 yılında Sargon tekrar Urartu üzerine sefer açmıştır. Ancak bu defa dağlara kaçan Rusa'yı takip eden kral, Van gölü ile Ararat dağları ötesinde yaşayan barbar Mannalar'ın memleketine girmeye mecbur kalmıştır. Ne var ki, yine bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine, "*Sargon'un 8. Seferi*" diye bilinen MÖ. 714'teki seferi yapmaya karar vermiştir. Sargon bu seferinde Urartular'ın dini merkezi olan *Musasir* şehrini ele geçirmiştir. Bu şehrin zaptını duyan Rusa da kederinden intihar etmiş ve Urartu devleti eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

II. Sargon döneminde çok önemli imar faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında yeni bir başkentin kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Sargon, kurduğu imparatorluğun ve elde ettiği gücün merkezi ve simgesi olacak *Dur-Şarrukin* (*Korsabad*) adında yepyeni bir başkent inşa etmiştir. Yapımına MÖ. 717 yılında başlanılan kentin resmi açılışı ancak Sargon'un ölümünden 1 yıl önce gerçekleştirilebilmiştir. Kare olarak planlanan şehir, 24m. kalınlığında ve 7 km. uzunluğunda bir surla çevrilmiştir. İçerisinde tanrı *Nabu*'ya adanmış bir tapınak ve kendisi için 200'den fazla odası olan bir saray yer almaktadır. Sarayın yapımında ülkenin dört bir yanından getirilen esirler, ustalar, sanatçılar ve mimarlar çalışmıştır.

Kapılarına lamaşşular⁶⁰ yerleştirilmiş, duvarlar ise kabartmalar ve fresko tekniğinde yapılmış resimlerle süslenmiştir. Şehrin tamamlanmasından 1 sene sonra bir sefer esnasında ölen Sargon'un mezarı bulunamadığı için Tevrat'ın İşaya bölümünün XVI. bab'ında geçen “*seni görenler gözlerini sana diyecekler, senin için düşünüp diyecekler: Dünyayı sarsan, ülkeleri titreten, yeryüzünü çöle döndüren ve şehirlerini yıkan, esirlerini evlerine salıvermeyen adam bu mu? Milletlerin bütün kralları, her biri kendi evinde, hepsi izzetle yatıyorlar. Fakat sen mekruh bir dal gibi, kabrinden dışarı uzağa atıldın, çukurun taşlarına inen gövdesi kılıçla delinmiş ölülerle örtülmüşsün; ayak altında çiğnenen leş gibisin. Gömülerek onlarla birleşmiyeceksin, çünkü kendi memleketini harap ettin, kendi kavmini öldürdün; kötülük işleyenlerin zürriyeti ebediyen anılmayacaktır.*” ibaresine dayanarak onun sefer esnasında kazaya uğramış olduğu ve cesedinin de o ülkede kalmış olabileceği düşünülmektedir. Hugo Winckler'e göre, burada bahsedilen uzak memleket Anadolu olmalı ve Sargon da Kimmerler'e karşı savaşırken ölmüş olmalıdır.⁶¹Nitekim Nimrut (Kalah)'ta yapılan kazılarda Sargon devrine ait vesikalar bulunmuştur. Bu vesikalarda “*Gimirrai*” yani “*Kimmer*” adının geçiyor olması, Winckler'in fikrini doğrulamaktadır.⁶²

Sargon'dan sonra *Sanherib* (MÖ. 705-680) beklediği bir anda tahta çıkmıştır. Buna rağmen kısa sürede ülkedeki olumsuz gelişmelere karşı önlem almıştır. Onun dönemindeki askeri faaliyetler ağırlıklı olarak güneyde Babil bölgesinde, batıda Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyısında yürütülmüştür.

Sanherib tahta çıktığında Babil'de Elam, Kalde, Arami ve kimi Arap kabilelerinin desteklediği *II. Merodah-Baladan* önderliğinde Asur'a karşı bir güç oluşturmuşlardı. Yapmış oldukları ilk seferde bu koalisyon başarılı olsa da daha sonraki seferlerde Asur ordusu etkileri geçicide olsa başarılar elde etmiştir. Bu başarıların geçici olmasının sebebi hem Elam'ın, Güney Mezopotamya'nın zengin birikimi ve ticaretinden yararlanma fırsatını bırakmak istememesi hem de Babil'in eline geçirdiği her fırsatta kendi bağımsızlığı için çareler aramasıdır. Hatta kazandığı bu başarıda bile Merodah-Baladan tehlikesini bertaraf edememiştir. Bu nedenle MÖ. 700 yıllarından sonra Babil yönetimine oğlu *Aşşur-nadin-şumi*'yi atamıştır. Bu

⁶⁰ Lamaşşu: Asur mitolojisinde yer alan yarı insan yarı hayvan biçimindeki eşyalardır.

⁶¹ Hugo Winckler, *Alt Orientalish Forschungen*, I, 4,5.

⁶² E. Memiş, a.g.e., s. 217-218.

değişim de yeterli olmamış ve Sanherib, bölge kontrolünün düşman eline geçme endişesi ile değişik önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu önlemler neticesinde MÖ. 689 yılında Güney Mezopotamya’da baş kaldıran önemli kentleri ve Babil’i yakıp yıkmıştır. Hatta baştanrı *Marduk*’un heykelini de hazineleri ile birlikte Asur’a sevk etmiştir.⁶³

Asurlular MÖ. 696-695 yıllarında Anadolu’ya iki farklı sefer düzenlemiştir. Bunlardan ilki Kikia ve müttefikleri üzerine yapılan seferdir. Bu seferde Tarsus başta olmak üzere birçok şehir ele geçirilmiştir. İkinci sefer ise Tabal krallığı üzerine yapılmıştır. Sanherib’in Babil ile yaptığı mücadelelerini Babil’in meşhur “P” Kroniği’nde takip edebilmekteyiz. Sanherib’in annelerinde de Mısır üzerine yaptığı seferlerin ayrıntılarına da rastlamaktayız. Asur-Mısır münasebetlerini düzeltmek isteyen firavun Sanherib’e elçiler göndermiştir. Ancak bir yandan da Sanherib’e karşı düzenlenen hareketleri desteklemekten geri kalmamıştır. Nitekim Yahudi kralı *Hizkia*, üzerine Sanherib sefer düzenlediğinde Mısır’dan gelecek yardımı beklemektedir. Bu yardım gecikince de Asur’a yenilmekten kurtulamamıştır. Mısır’a daha kuvvetli bir ordu ile saldırabilmek için Ninive’ye dönmüş, ancak bunu bir yenilgi olarak algılayanlar ve iki oğlundan oluşan siyasi bir komitenin düzenlediği suikast sonucu öldürülmüştür.

Tevrat’a göre, *Adramelek* ve *Şaretser* isimli iki oğul babasını mabette dua ederken hançerlemişlerdir. Babalarının ölümü üzerine oğullardan biri Ninive’de diğeri de Babil’de tahta çıkmıştır. Ancak bu durum kısa bir süre devam etmiş, en büyük oğul olan *Asarhaddon* kardeşlerini bertaraf ederek Asur tahtını ele geçirmiştir. Yeni tetkikler⁶⁴ ise, babasını öldüren oğulun *Asarhaddon* olduğunu düşündürmektedir.⁶⁵

12 yıllık kısa saltanatı boyunca *Asarhaddon* (MÖ. 680-668) babasını uğraştıran sorunları çözmeye çalışmıştır. Babil ve Mısır’da adından söz ettirecek faaliyetler gerçekleştirmiştir. Babil şehri bu kral zamanında yeniden imar edilmiş ve eski şöhretine kavuşmuştur.

---

⁶³ K. Köroğlu, a.g.e., s. 174.

⁶⁴ Kadriye Yalvaç, DTCF Dergisi, XXI, 1 (1963), s. 47 vd.

⁶⁵ E. Memiş, a.g.e., s. 200-203.

Asarhaddon döneminin önemli etkinliklerinden biri de, Asur ordusunun ilk kez Kuzey Afrika'ya geçerek Mısır şehirlerini yağmalamasıdır. MÖ. 671'de Mısır ülkesine saldırıya geçmiştir. Bu yıllarda Mısır'da iktidar Habeşlilerin elindedir.

MÖ. 674 yılında Mısır firavunu *Taharka*, Filistin şehirlerini Asur'a karşı ayaklanmaları amacıyla tahrik etmektedir. Asarhaddon da bu duruma son vermek amacıyla Mısır'a sefer açmaya karar vermiştir. 150 km'lik *El-Ariş Çölü*'nü geçebilmek için kral, gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır. Hazırlıklarını tamamlayan kral, 6., 10. ve 12. idare yıllarında Mısır'a üç sefer yapmıştır. İlk seferde Mısır-Filistin hududundan dönen Asarhaddon, MÖ. 670 yılında yaptığı daha kapsamlı ikinci seferinde Mısır firavunu Taharka'nın başkenti Memfis'i ele geçirmiştir. Büyük Mısır İmparatorluğunu yıktığı için Asur Devleti de artık bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu büyük seferden sonra Asarhaddon memleketine dönmüştür. Ancak iki sene sonra Mısır'da tekrar bir isyan çıkmıştır. (MÖ. 668) Bu üçüncü Mısır seferi sırasında Asarhaddon Filistin'de hastalanarak ölmüştür.

Asarhaddon Asur Devleti'nin Akdeniz'e ulaşma politikasıyla yetinmemiş imparatorluk haline gelebilmek için devletin tüm maddi ve manevi güçlerini harcama pahasına Mısır'ı ele geçirmiştir. Ancak bu büyük hayali gerçekleştirmeye çalışırken, Anadolu topraklarındaki Asur hakimiyeti de sarsılmıştır.

Bu dönemde Asur egemenliğine karşı en büyük tehdit Kimmerlerden gelmiştir. Adlarına ilk kez II. Sargon devri vesikalarında rastladığımız Kimmerler, Kafkaslar'daki Demirkapı ve Derbent geçitlerini Kuzeydoğu Anadolu'ya geldiklerinde ilk olarak Urartularla savaşmışlardır. Ancak bu tehlikeyi fırsata çeviren Urartular, onları Asur hududunda tehlike unsuru olarak kullanmıştır. Bunun dışında Kilikya (=Hilakku)'da da Kimmerler ile Asur vassalı arasında ittifak yapılmıştır. Diğer bir tarafta İran'da oturan Manna kavmi ile İskitler birleşerek Urmiye Gölü civarındaki hudutlardan Asur'a karşı taaruza geçmişlerdir.

İki taraftan da barbar kavimlerin saldırısına uğrayan Asarhaddon, İskit kralı *Bartatua*'ya kızını vermek suretiyle anlaşma yapmış ve Kimmerlere karşı İskitlerin gücünden faydalanmıştır. Hemen ardından Kimmerlerle anlaşma yapan Hilakku halkını bozguna uğratmıştır. Daha sonra ise Hubuşna (=Konya Ereğli) mevkiinde

Kimmerleri bozguna uğratmıştır. Tüm bu seferlerden sonra Asarhaddon'un Filistin'de ani ölümü Asur sarayını tekrar karıştırmıştır.⁶⁶

Asarhaddon'un 6 oğlu ve 1 kızı vardı. Bunlardan iki oğlunu daha sağlığında hükümet işlerinde görevlendirmişti. En büyük oğlu olan *Şamaş-Şum-ukin*'i Babil'e kral, *Asurbanipal*'i ise Asur tahtına veliaht tayin etmişti. Böyle bir atama Asur İmparatorluğunu, Asur ve Babil olmak üzere ikiye bölmek anlamına geliyordu. Nitekim o öldükten sonra kardeşler arasında taht kavgası başlamıştır. Bu kavgadan Asurbanipal zaferle çıkan taraf olmuştur.

Asurbanipal (MÖ. 668-626) ilk olarak saray çekişmelerini önlemeye çalışmış ve böylece merkezi güçlendirmiştir. Dış politikada ise babasının izinden ayrılmayan bu yeni kral, Mısır'a iki sefer düzenlemiştir. İlkinde Memfis (MÖ. 667) ikincisinde de Teb (MÖ. 663) şehrini ele geçirmiştir. Hemen ardından da vergi vermeyi reddeden Tyre'ye saldırmış ve bölgede tekrar sukuneti tesis etmiştir. Kimmerlerin yerel krallıklara yaptıkları saldırılara dayanamayan Tabal, Hilakku ve Lidya kralları Asur'un koruyuculuğunu istemişlerdir. Ancak, Lidya kralı istediği yardımı alamadan Kimmerlerle yaptığı bir savaşta ölmüştür. (MÖ. 645)

Bu dönemde krallığın güney politikasını yine Elam ve Babil oluşturmaktadır. Mısır'a düzenlenen bir sefer esnasında rahat durmayan Elam ordusu, Güney Mezopotamya'daki bazı kentleri işgal edince Elam üzerine gidilmiş ve bozguna uğratılmıştır. Babil'in yönetimini ise kardeşine veren Asurbanipal, 16 yıl burayla ilgili bir sorunla karşılaşmamıştır. Daha sonra ise, kardeşinin Kalde, Elam ve bazı Arap kabilelerinin desteğini alarak kendisine karşı isyan etmesi üzerine 4 yıl süren karışıklığı Babil'i bir kez daha yakıp yıkarak sonlandırabilmiştir. Kral Babil'den sonra güneye doğru ilerleyerek Elam ülkesinin başkenti Susa'yı ele geçirip yağmalamıştır.⁶⁷

III. Tiglat-Pileser döneminden sonra kesintisiz bir biçimde devam eden genişleme süreci Asurbanipal'in iktidarı boyunca devam etmiştir. Asur ordularının Susa'yı ele geçirmesinden sonra, kısa sürede Elam devleti kendini toparlamış ve tekrar Güney Mezopotamya'da söz sahibi olmaya başlamıştır. Anadolu'yu ele geçiren Kimmerler de tıpkı Mannalar ve Medler gibi tehlike oluşturmaktadırlar.

---

⁶⁶ E. Memiş, a.g.e., s. 227-228.

⁶⁷ K. Köroğlu, a.g.e., s. 178-180.

Asurbanipal'ın son yıllarının ayrıntıları hakkında yeterince bilgimiz yoktur. Asurbanipal MÖ. 627 yılında öldükten sonra Asur tahtına sırasıyla *Asur-etel-ilani* (MÖ. 626-?), *Sin-şumu-lişir* ve *Sin-şarra-işkun* (ölümü 612) hüküm sürmüşlerdir.

Asurbanipal'den sonra, Babil'i ele geçiren Kaldeliler, Elam ve Arap kabilelerinin desteğini de alarak bölgesel bir güç olmuştur. MÖ. 614 yılında Med ordusu Asur ülkesine saldırarak Asur ve Nimrud'u ele geçirmiştir. Başkent Ninive'yi ise Medler, güneyden ilerleyen Kaldeliler ve kuzeydeki İskitlerin de yardımlarını alarak MÖ. 612 yılında tahrip etmişlerdir. Ninive'den kaçıp kurtulmayı başaran kral sülalesi, Harran'da bir süre varlığını sürdürmüştür. Ancak Babilliler ve Medler bu son direniş noktasını da MÖ. 609 yılında ele geçirerek Asur'u tarih sahnesinden silmişlerdir. Başkent'in düşmesinin esir kavimlerde uyandırdığı sevinç ve heyecan, Tevrat'ın Nahum faslında şöyle anlatılmaktadır: “ *Dikenler gibi birbirlerine sarılı olarak sanki içki ile sarhoş imişler gibi, kuru saman gibi tamamen yandılar. Kamçı sesi, tekerlek gürültüsü, koşan atlar, sıçrayan, devrilen cenk arabaları, saldıran atlılar, yalın kılıç ve pırıldayan mızraklar... Vurulmuşlar alayı, büyük ölümler yığını ve sonsuz leşler... Ey Asur kralı, çobanların uyuyor; ileri gelenlerin kıvılcıkmıyor; dağlar üzerinde kavmin dağıldı ve toplayan yok. Senin kırığına dindirecek ilaç yok; yaran iyi olmaz; haberini işitenlerin hepsi senin için el çırpıyorlar; çünkü ardu kesilmeden senin kötülüğün kimin üzerinden geçmedi?*”⁶⁸

Asur'un yıkılışı, Mezopotamya'daki geleneksel yönetim anlayışı ve köklü kültürün tamamen yıkılması anlamına gelmiyordu. Daha çok siyasi iktidarın ve gücün Ninive'den Babil'e aktarılması demektir. Bu dönemde Yukarı Dicle Bölgesi, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve çok uzak bölgelerdeki Asur eyaletlerinin bazıları kendi kaderlerine bırakılmışlardır. Kısa bir süre sonra da Babil yeni bir güç olarak Asur merkezini denetimi altına almıştır.

Peki, bu güçlü imparatorluk neden yıkılmıştı? Elbetteki çok çeşitli sebepleri vardı. Örneğin ordunun bozulmasını bu duruma ilk neden olarak gösterebiliriz. Çünkü Asur devleti kuvvetini ordusundan almaktaydı. Ordu ise ilkel ulaşım şartları içerisinde bir Elam'a bir Mısır'a koşturmaktan yıpranmıştı. III. Tiglat-pileser ve onun oğlu II. Sargon zamanında ordu milli bir özellik taşımaktaydı. Son zamanlarda ise, köleliğin ağır şartlarından kurtulmak isteyenler orduya girip asker olmaya

---

⁶⁸ Nahum, III, 2-3; 18-19.

başlamışlardır. Bu durum ordunun karakterini bozmuştur. Böyle bir orduyla savaşlar şan ve şeref için değil yalnız ganimet elde etmek için yapılır olmuştu. Asur ordusunun sürekli sefer halinde bulunması da mali bakımdan devleti güçsüz duruma düşürmüş olmalıdır.

Çöküşü getiren diğer bir neden ise, halkın milli birlikten yoksun olması olmalıdır. İmparatorluğu meydana getiren Asurlular, Babilliler, Elamlılar, Geç Hititliler ve Mısırlıların her birinin ayrı cemiyetleri bulunmaktaydı. Asur emperyalizminin silah zoru ile yıldırıldığı kavimlerin hepsi de kinlerini alacakları anı beklemekteydiler. Kısacası din ve dil birliğinden yoksun olmaları imparatorluğun çöküşüne neden olmuş olmalıdır. İmparatorluğun çökmesinde rol oynayan diğer bir neden de idareci zümrenin ahlak zaafı içerisine düşmüş olmasıdır.

Tüm bu sebeplere ek olarak bir de dış etkiler vardır. Bunların başında elbetteki MÖ. 7. yüzyılın başlarında meydana gelen Kavimler Göçü gelmelidir. Kimmerler, İskitler ve Kaldeliler'in yapmış olduğu saldırılar ve Medler'in de sürekli olarak ülkeyi baskı altında tutmaları Asur'un yıkılmasında etkin rol oynamıştır.

Bu büyük imparatorluğun kurmuş olduğu medeniyette elbetteki köklü olmalıdır. İnceleyecek olur isek; krallar emirleri doğrudan tanrıdan aldıklarına inanırlardı. Yazıtlarda krallardan genellikle “*Büyük Kral*”, “*Güçlü Kral*”, “*Asur Ülkesinin Kralı*”, “*Yukarı Deniz'den (Akdeniz) Aşağı Deniz'e (Basra Körfezi) Kadar Olan Bölgenin Hâkimi*”, “*Dört Bir Yanın Kralı*” ve “*Evrenin Kralı*” gibi unvanlarla bahsederlerdi. Kral tahta nasıl çıkarsa çıksın, onun Asur ülkesinin büyük tanrıları olan *Asur*, *Enlil* ve *Ninurta* tarafından seçildiğine inanılırdı. Kral hem tanrılara hizmet eden en büyük rahip, hem de orduları komuta eden en büyük savaşçıydı. Aynı zamanda en büyük yargıçtı. Krallar ülkeyi başkentteki saraylarından burada oluşturdukları bürokrasi ve uzak bölgelerdeki eyalet yöneticileri kanalıyla yönetmektedirler.

Asur saraylarında, kral ve ailesinin yanı sıra yönetici sülaleden gelen üst düzey yöneticilerle, hadım görevliler de yaşamaktaydı. Bunlar *turtanu* (başkomutan), *rab saki* (büyük saki), *nagir ekalli* (saray habercisi), *abarakku* (güvenlik sorumlusu), *bel pihati* veya *şaknu* (eyalet yöneticisi) gibi unvanlar taşımaktaydılar. Tüm bu üst düzey görevlere kral soyundan yada önemli ailelerin sülalesinden gelenler atanmaktaydı.

Asur ülkesi çeşitli eyaletlere bölünmüştü. Bu eyaletlerin bazıları, vergilerini düzenli veren, ihtiyaç oldukça Asur ordusuna katkıda bulunan yerel yöneticiler tarafından idare edilmekte idiler.

Asur krallarının başarısı ve devletin hızla büyümesi, güçlü bir ordunun varlığıyla mümkündü. Ordu ilk seferine ilkbaharda yapılan ilk hasattan sonra çıkardı. Savaş zamanı orduya eyaletlerde hazır bekleyen yardımcı birlikler de katılırdı. Savaş esirlerinin bazıları da eğitilir, asimile edilir ve kadroya eklenirdi. Atların çektiği, iki tekerlekli savaş arabaları ise vurucu gücü oluşturmaktaydı. Ordunun temel silahları, ok, yay, kılıç, kalkan ve mızraklı.

Asur toplumu gelenek ve inançlarına oldukça bağlıydı. Ülkenin baştanrısi Asur olmakla birlikte Sümer, Akkad ve Babil'in önemli tanrılarına da saygı gösterilmekteydi. Tapınaklara zengin hediyeler sunmak ve belirli dönemlerde kurban kesmek toplumsal saygınlık sağlamaktaydı. Ülkenin başkentindeki Asur'un yanı sıra *Ninurta (savaş tanrısı)*, *İştar (aşk tanrıçası)*, *Şamaş (güneş ve adalet tanrısı)*, *Sin (ay tanrısı)* ve *Adad (fırtına tanrısı)* gibi tanrılara inanmaktaydılar. Tanrıların insanlara mesaj gönderdiği ve kâhinlerin de bu mesajları okuduklarına inanan Asurlular için kehanetin de hayatlarındaki yeri oldukça önemliydi.

Asur krallığı dönemininden günümüze ulaşan en bilindik eserler, saray duvarlarını süsleyen kabartmalardır. Bu krallığın en gözde eserleri günümüzde Fransa'daki Louvre ve İngiltere'deki British Museum'da sergilenmektedir.

4) BABİLLİLER

Babilliler toplam 4 devlet kurmuşlardır. Bunlar;

- a- Eski Babil Devleti (I. Babil Sülalesi)
- b- Deniz – Eli Sülalesi (II. Babil Sülalesi)
- c- Kaslar (III. Babil Sülalesi)

d- Yeni Babil Devleti (Kaldeliler) dir. Şimdi bu devletleri ayrıntılarıyla incelememiz yerinde olacaktır.

a- Eski Babil Devleti (I. Babil Sülalesi) :

MÖ. 1850'lerde Mezopotamya'da Sümerlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin kuzeyinde, Kiş ve Agade kentlerinin bulunduğu bölgede kurulmuştur.

Amurru kökenli kralların kurduğu bu devlete 11 kral hükmetmiştir. Sırasıyla bu krallar şunlardır;

- 1- Sumu – Abum (MÖ. ca. 1850)
- 2- Sumu – la – el
- 3- Sabium
- 4- Apil – Sin
- 5- Sin – Mubalit
- 6- Hammurabi (MÖ. 1728–1686)
- 7- Şamşu – İluna (MÖ. 1686–1648)
- 8- Abi – eşuh (MÖ. 1648–1620)
- 9- Ammi – ditana (MÖ. 1620–1584)
- 10- Ammi – saduqa (MÖ. 1584–1563)
- 11- Şamşu – Ditana (MÖ. 1563–1537)

Mezopotamya’da gelişen olaylarda fazla etkin olmamış olan ilk 5 kral hakkında yeterince bilgi sahibi değiliz. Onların daha çok kentlerini korumak amacıyla surlar inşa ettiklerini ve ekonomiyi canlandırmak içinde kanallar açtırdıklarını az sayıdaki belgelerden öğrenebilmekteyiz.

Eski Babil Devleti’nin en ünlü siması sülalenin 6. kral Hammurabidir. Hammurabi tahta çıktığında, kendisine kadar silik bir hayat süren kent, onunla birlikte bölgeye adını vermiştir. O tahta çıktığında (MÖ. 1728) Mezopotamya çok parçalı siyasi bir görünüme sahipti. Öyle ki, güneyde Larsa kralı *Rim–Sin*, kuzeyde Asur kralı *Şamşi–Adad*, kuzeydoğuda Eşnunna, kuzeybatıda da Marili *Zimri – Lim* hüküm sürmekteydi.

Bu parçalı yapıda kendisine hemen bir çıkış yolu bulamayan Hammurabi hükümdarlığının ilk yıllarından I. Şamşi–Adad’ın ölümüne kadar Asur Devletinin etkisi altında kalmıştır. I. Şamşi–Adad’ın ölümünden sonra ise, yavaş yavaş Mari kralı *Zimri – Lim* ile yardımlaşmaya başlamıştır. Hammurabinin yaptıklarını anlatan tarih listeleri olmasına rağmen onun hakkındaki asıl bilgileri valilere yazdığı mektuplardan öğrenmekteyiz. Halkına örnek olmak için yaşayan bu büyük kral, ileri görüşlü, kudretli bir komutan ve aynı zamanda yetenekli bir diplomattır. Bu kralın şöhreti kendisinden 750 yıl sonra kaleme alınan Tevrat’a bile kaydedilmiştir. Hatta

Tevrat'ın Tekvin kitabının XIV. Bap'ında geçen *Amrafel* adlı şahsın Hammurabi olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.

Şamşi – Adad ölene kadar 29 sene askeri bir faaliyetten ziyade sosyal alanda faaliyet gösteren Hammurabi'nin 10. senesinde *Malgu* şehrini, 11. senesinde de *Rapikum* şehrini zaptettiğini kendi tarih listesinden öğrenebilmekteyiz.

Eşnunna kralının Mari topraklarına hücum etmesi sonucunda araları bozulunca Mari kralı Zimri – Lim, Hammurabi'ye hediyeler göndererek ondan yardım istemiştir. Bu yardıma olumlu cevap veren Hammurabi, Mari'ye karşı oluşturulan bir ittifakın karşısında yer almaktan çekinmemiştir. Bu ittifakın bir bloğunu Elam, Larsa, Eşnunna ve Asur oluştururken diğer bloğunu ise Babil, Mari ve Yamhat (Halep) krallıkları oluşturmaktaydı. *Aşnakum* şehri yüzünden Eşnunna ve Mari şehri savaşımaya başlayınca müttefikler de savaşa dahil olmuştur. Hammurabinin 29. senesinde cereyan eden bu olay, onun tarih listesine şöyle kaydedilmiştir: “*Tanrı Marduk'un kudretiyle Marhasi hudutlarından Elam ordularını püskürtmüş, sonra da Subartu (Asur), Gutium ve Malgu 'yu yenmişti.*” Bu zaferden elbette ki müttefikleri de paylarını almışlardır.

Ancak daha sonra Mari kralı Zimri – Lim almış olduğu paydan memnun olmamış olmalı ki, Eşnunna ile gizli bir antlaşma yapmıştır. 32. idare senesinde Mari üzerine yürüyüp, bu kenti vergiye bağlayan Hammurabi, 3 sene sonra vergisini ödemeyen Zimri – Lim'e tekrar saldırmış ve onun memleketini tamamen ilhak etmiştir. Kral böylece devletinin batı sınırını Orta Fırat'a kadar genişletmiş oluyordu. Diğer bir taraftanda Larsa krallığına son vererek Körfez ticaretini de eline geçirmiştir.

Babil Devleti'nin başkenti Babil şehri, Hammurabi devrinde en parlak devrini yaşamış ve bir daha Mezopotamya tarihinin hiçbir devrinde bu görkemine ulaşamamıştır. Hammurabi'nin büyük bir fatih, önemli bir devlet adamı ve kanun koyucu olmasının yanı sıra, tek bir yönetim altında birleştirdiği milletine, merkezi bir din meydana getirmiştir. Hammurabi'nin yaptığı en önemli yeniliklerden bir diğeri de Sümerce'nin kullanımını bitirmiş ve Akkadça'yı resmi dil ilân etmiş olmasıdır. Ayrıca bu büyük devlet adamı, dünya tarihinde ilk defa kadınlara boşanma hakkı tanımış, işçilere de izin günü vermiştir. Bölgedeki Sümer izlerini silerek, Sami Amurruluğu ön planda tutan milli bir devlet kuran Hammurabi aynı zamanda 7 sene

içerisinde Babil'i tüm Mezopotamya'ya hakim bir merkez haline getirmiştir. Bundan sonra medeniyet buradan etrafa yayılır bir duruma gelmiştir. Öyleki Tevrat'ın Tekvin kitabının XI. Bap'ının 7. kısmında Babil Kulesi, her dilin konuşulduğu bir yer olarak zikredilmektedir. Akkadça'yı resmi dil olarak ilan eden bu kral, Sümer Panteonunda⁶⁹ yer alan bazı tanrıların vasıflarını Ammurruların tanrısı Marduk'a aktararak din birliği oluşturmuştur. Dil ve din birliğini tesis ederek milli bir devlet kuran Hammurabi'nin asıl büyüklüğü bir ilim heyetine hazırlattığı 282 maddelik kanunlarında görülmektedir.

1901-1902 yıllarında bir Fransız arkeologlar bilim topluluğu V. Scheil'in başkanlığında, Elam'ın başşehri olan Sus'ta Hammurabi Kanunlarının çivi yazısı ile yazılı bulunduğu bir diorit steli, üç büyük diorit parçası halinde meydana çıkarmıştır. Bunların birleştirilmesiyle koni şeklinde 2.25 m. yüksekliğinde 1.65 çapında bir stel ortaya çıkmıştır. Bu steli Louvre Müzesine götürmüşlerdir. Stelin en üst kısmında, aynı zamanda adâlet tanrısı ve güneş tanrısı olan ve taht üzerinde oturmuş olan Şamaş'ın, önünde dua eder vaziyette duran Kral Hammurabi'yi kabul ederken tasvir edilmesini görüyoruz. Kanunların metni Şamaş ve Hammurabi tasviri altına, anıta çepeçevre yazılmıştır.⁷⁰ Bu stelin Sus şehri kazılarında bulunması, Elam kralı Şartuk-Nahhunte'nin M.Ö. 12. yüzyılda Babil'i işgal ettiği zaman, söz konusu taş abideyi, ganimet olarak Sus'a götürmüş olabileceği şeklinde izah edilmekte idi. Fakat son zamanlarda, Hammurabi'nin hakim olduğu bütün büyük şehirlerde bu kanunların yazılı olduğu bir stel diktirdiği şeklinde yeni bir yorum yapılmıştır.⁷¹

Bugün halen Louvre Müzesi'nin şeref salonunda siyah diyorit taşından yapılmış bir stel üzerine yazılı olarak duran Hammurabi Kanunları, Sümer kanun yazıcılığına uygun olarak yazılmıştır. Başta bir proloğu (önsöz), sonda bir epiloğu (sonsöz) olmak üzere 282 kanun maddesinden ibarettir. 66. maddeden 99. maddeye kadarki kısım çok tahribat gördüğü için okunamamaktadır. Ayrıca her bir maddeye "eğer" denilerek başlanılmıştır.

Edebi kıymeti hukuki değerinden çok daha mükemmel olan bu kanun Akkadça olarak yazılmıştır.

⁶⁹ Panteon: Tanrı ve tanrıça heykellerinin bir arada bulunduğu yer.

⁷⁰ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, a.g.e, s.3.

⁷¹ Ekrem Memiş, Genel Tarih, 3.Baskı, Konya 2002, s.153.

Maddeler belli bir düzen içerisinde sıralanmamıştır. Ancak maddeleri konuları bakımından bölümlere ayırmak mümkündür. Ve nitekim aynı prensipler göz önüne alınarak pek çok kişi tarafından, böyle tasnifler yapılmıştır. Biz ise çalışmamızda sadece Prof. Dr. Mebrure Tosun ve Doç. Dr. Kadriye Yalvaç tarafından ilk baskısı 1975 senesinde yapılan ve bugüne kadar Türk Tarih Kurumu tarafından defalarca basımı yapılmış olan, “Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı” adlı kitabı kendimize rehber edindik. Genel olarak kanun maddeleri şu bölümlere ayrılmıştır:

- 1 - Adaletin yerine getirilmesine karşı işlenen suçlar
- 2 - Mülke karşı işlenen suçlar
- 3 - Arazi ve ev
- 4 - Ticaret, alış veriş
- 5 - Evlilik, aile ve mülkiyet
- 6 - Taarruz ve Kısas (ceza hukuku hakkında)
- 7 - Meslek adamlarına ait suçlar
- 8 - Tarım
- 9 - Ücret ve tarifeler
- 10 - Esirler, köleler

Hammurabi Kanununun Proloğu ve Epiloğu edebi bir üslup ile yazılmıştır. Bu üslup daha çok destan ve ilahilerde karşımıza çıkmaktadır.

Prolog bölümünde, kanunlara yaptığı bir önsöz vesilesiyle, Hammurabi, yeni meydana getirdiği veya tekrar canlandırdığı eski kült yerlerini sayarken aynı zamanda krallığı içindeki şehirleri de birer birer saymış oluyor. Bu şehirlerin adlarının sayılması bu kanunların Hammurabi'nin saltanatının 32-33. yıllarında yazılmış olduğunu bize dolayısıyla ispat etmiş oluyor.⁷²32-33.saltanat yıllarında derleyip ilân ettiği kanunların proloğ'unda bu suretle, zapt ettiği şehirlerin adları, sırası ve o yıllarda geçen önemli olaylar anılmış olmaktadır.⁷³

Ayrıca Hammurabi, yine prolog bölümünde kendisinin tanrılar tarafından insanları mutluluğa kavuşturmak için seçildiğini ifade eder. Daha önce belirttiğimiz

---

⁷² Babil kralları her saltanat yılını o yılın (daha doğrusu bir evvelki yılın) en önemli bir olayına göre adlandırılırdı.

⁷³ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç. a.g.e, s:8.

gibi Hammurabi, Güneş Tanrısı Şamaş'a saygılarını sunduğu kabartmasında da anladığımız kadarıyla bu kanunların tanrı sözü olduğunu anlatmak istemiştir.

282 maddenin sıralamasından sonra gelen epilog bölümünde ise, Hammurabi için düzenlenmiş bir methiye yer almaktadır. Hammurabi, adaletinden, âdil ve barışçı icraatından söz ederek, “memlekette, haksızlıkları kaldırmak ve zayıfı kuvvetliye ezdirmemek için bu kanunları taş abideye yazdırıp heykelin önüne diktirip, Babylon'da Esagila (Marduk'un mabedi) mabedine, herkesin görmesi için diktirdim, şikâyeti olan gelip okusun ve ona göre hakkını arasın, der.”⁷⁴ Daha sonra ise, kendinden sonra gelecek hükümdarların bu kanunlara uymalarını temenni eder, uygulamayanları ise ismini saydığı tanrılar tarafından lanetler. Mezopotamya'nın ilk kanunları olmayan Hammurabi Kanunları, yerli kanunların bir derlemesi olarak meydana gelmiştir.

Hammurabinin ölümüyle birlikte (MÖ. 1686) onun güçlü devleti de kısa sürede parçalanma sürecine girmiştir. Yerine geçen oğlu Şamşu – İluna 38 sene hüküm sürmüştür. Bu kraldan kalan vesikalardan anlaşıldığı üzere 9. senesinde (MÖ. 1677) Kaşşular adındaki komşularını yenmiştir. (Kaşşular = Kaslar) Yine bu dönemde Asur üzerindeki hakimiyet devam etmektedir. Martu kabileleri de kralın Kaşşular ile ilgilenmesini fırsat bilerek Basra Körfezine yerleşmeye başlamışlardır. Yine Larsa kralı Rim – Sin'in, İlamutbal'da isyan ettiğine dair vesikalar görmekteyiz. Eşnunna kralını da 24. senesinde mağlup ederek, Warum (Diala nehri bölgesi) memleketinde halkın huzur içinde yaşayabilmesi için bir kale yaptırdığını ve kaleye Dur-Şamşu İluna adını verdiğini kaydetmektedir.

Şamşu – İluna'ya ait vesikalardan babasından sonra onun halk ile kral arasındaki ilişkilerde ne kadar büyük hamleler yaptığını anlayabilmekteyiz. Örneğin Babil'deki halk sınıfları olan *Redu*, *Bairu* ve *Muşkenu*'ların vergilerinde indirim yapmıştır. Harp esirlerini serbest bırakmış, halkın huzuruyla alakalı fermanlar yayınlamıştır. Onunla beraber krallar tanrı için değil halk için çalışır olmuşlardı.

Şamşu – İluna'dan sonra yerine oğlu *Abi – eşuh* kral olmuştur. 28 sene hüküm süren (MÖ. 1648–1620) bu kral da, II. Babil Devletini kuran *İluma – ilum* ile savaşmıştır. Yine Kaşşular da bu dönemde devleti bir türlü rahat

---

⁷⁴ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, a.g.e, s:9.

bırakmamaktadırlar. İki taraflı yapılan akınlarla devletin sarsıldığı gözlemlenmektedir.⁷⁵

Abi – eşuh'tan sonra *Ammi – Ditana* Babil hükümdarı olmuştur. 36 sene hüküm süren (MÖ. 1620–1584) bu kral, bir vesikada kendisiyle şöyle övünmektedir: “*Kudretli kral, Babil kralı, Kiş kralı, Sümer ve Akkad kralı, bütün Amurru memleketinin kralı.*” Aslında haksız da değildir. Çünkü o Deniz – eli krallarının zaptettiği İsin ve Nippur şehirlerini geri almayı başarmıştır.

Ona oğlu *Ammi – Saduqa* halef olmuştur. 21 sene hükümdarlık yapan (MÖ. 1584–1563) bu kral, devlet için Hammurabiden sonraki en büyük kraldır. Nitekim onun ilk yıllarında yayınladığı fermanı, Babil halkını bize tüm yönleriyle tanıtmaktadır. Ayrıca bu ferman, Babil deki ahlakî çöküşü de bize ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır ki bu da aslında bir bakıma devletin çöküş nedenlerinden birine açıklık getirmektedir. Onun bu fermanla asıl yapmak istediği, devletin sürekli olarak kötüye gidişine bir dur diyebilmektir. Nitekim tüm bu tedbirlere rağmen, bu kraldan 26 yıl sonra devlet çökecektir.

MÖ. 1563 senesinde *Ammi–Saduqa*'nın yerine oğlu *Şamşu–Ditana* kral olmuştur. 26 yıl hüküm süren bu kral Eski Babil Devletinin son kralıdır. Anadolu'da yeni kurulan Hitit Devleti'nin genç kralı I. Murşili'nin MÖ. 1550 yılında Halep'te çıkan bir isyanı bastırmak üzere yola çıkması ve ardından da Babil şehrini ele geçirmesiyle Eski Babil Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir.

b- Deniz – Eli Sülalesi (II. Babil Devleti)

Eski Babil Devleti krallarından *Şamşu – iluna* devrinde *İlum* (=ilmen) tarafından kurulmuştur. Basra Körfezi yakınlarındaki bataklık alanda oturdukları için Sümer Kral Listesi'nde bu devlete “ Deniz – eli Sülalesi ” adı verilmiştir. Haklarında elimizde çok fazla bir belge bulunmamaktadır. Önce Eski Babil Devleti krallarıyla daha sonra da Kaslarla mücadele etmişlerdir. Asur kaynaklarından ve Babil'in A ve B Kral Listelerinde kral isimleri şu şekilde verilmiştir⁷⁶:

*Asur 14616 (Sinkronistik)*⁷⁷

Asur

1- Adasi

Deniz-Eli

Damiq-iluşu

⁷⁵ A. Goetze, JSC II, 1948, s. 185 – 187

⁷⁶ Bahsedilen tablolar E. Memiş'in Eskiçağda Mezopotamya adlı kitabından aynen aktarılmıştır.

⁷⁷ Sinkronistik: Çağdaşlıkları gösterir tablo

2- Bel-bani	İşkibal
3- Lu-ba-a-a	Şuşşi
4- Şarma-Adad	Gulkişar
5- Likkut-Şamaş	------(kırıktır)
6- Baza	Peşkaldaramaş
7- Lulla-a	Adara-kalamma
8- Şi-ninuva	E.....Alamna
9- Şama-Adad II	Melam-kurra
10- Erişu III	Eagamil

Babil'in B Kral Listesi

- 1- İluma-ilum
- 2- İtti-ili-nili
- 3- Damiq-iluşu
- 4- İşkibal
- 5- Şuşşi
- 6- Gulkişar
- 7- Peşgaldaramaş
- 8- Adara-kalamaş
- 9- Akur-ulanna
- 10- Melam-kurkurra
- 11- Eagamil

Babil'in A Kral Listesi

İlumen	(60 sene)
İtti-ti	(56 sene)
Damqi-iti	(36 sene)
İşba	(15 sene)
Şuşşi	(24 sene)
Gulkiş	(55 sene)
Peşgal	(50 sene)
Al-da-ra	(28 sene)
E-kurul	(26 sene)
Melamma	(7 sene)
Eagamil	(9 sene)
11 kral	(366sene)

Muhtemelen I. Murşili Babil'i zaptettikten ve birçok ganimet aldıktan sonra Anadolu'ya döner. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Deniz-eli sülalesinden Şuşşi, kenti ele geçirir. Fakat ondan sonra iktidara gelen halefi Gulkişar zamanında Kas kralı II. Agum, Babil'i, Deniz-eli sülalesinin elinden alır.⁷⁸

⁷⁸ A. Goetze, JCS XI, s. 66

İlk kez Şamşu – İluna'nın 8. idare senesinde (MÖ. 1677) tarih sahnesine çıktıklarını söylediğimiz bu sülaleye Babil'in A Kral Listesinde 366 senelik ömür verilmektedir. Demekki bu krallık (MÖ. 1677-366=) MÖ. 1311 yılında Kaslar tarafından yıkılmıştır.

c- Kaslar (III. Babil Sülalesi)

Anavatanlarının Kuzey Irak'taki Kerkük ve Süleymaniye civarı olduğu düşünülen Kaslar'a, ilk kez Hammurabi'nin oğlu Şamşu-iluna'nın 9. senesine verilen isimde rastlanmaktadır. Tarım işçisi olarak göç eden bu halk daha sonra bölgedeki dengelerin değişmesi ile kentleri birer birer ele geçirmeye başlamıştır. Daha sonra onlar Eski Babil Devletinin kesin olarak yıkılmasına kadar *Hana* (Tel – Aşarah) bölgesine yerleşmişlerdir.

Kral listelerine göre 36 Kas kral hüküm sürmüştür. Ancak bu kralların büyük bir bölümünün adları dışında icraatları hakkında bir bilgimiz yoktur.

Güney Mezopotamya'yı tek bir yönetim altında birleştirmeyi başaran Kaslar, bir bakıma federe devlet oluşturmuştur. Amarna çağına ait (MÖ. 1400–1350) vesikalardan öğrenildiği üzere kral *Karaindaş* ve halafleri zamanında Mısır ile hem diplomatik hem de ticari ilişkiler mevcuttur. Bölgedeki tüccarlar Suriye, Doğu Akdeniz, Anadolu ve Mısır ile yoğun bir ticaret yapmaktadır. Babil'in bu ticaretteki rolü ise, Doğu'dan gelen malları Fırat üzerinden hem Mısır'a hem de Batı'ya aktarılmasını sağlamaktır. Bu sayede zenginleşen krallar, Ur, Uruk, Eridu gibi kutsal şehirleri tamir ettirmişlerdir. Yine bu dönemde krallar, edebi metinleri toplatmış ve bu belgeleri tapınak kütüphanelerinde koruma altına almışlardır. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla onlar, geleneksel okul anlayışını devam ettirmişlerdir. Kaslı ailelerin çocukları da bu okullara giderek eğitim almışlardır. Öyleki Yeni Asur zamanında bile bazı kâtipler bu okullarda eğitim görenlerin ailelerinden olmakla öğünmüşlerdir.

Mitanni Krallığı'nın zayıflaması üzerine Kaslar, bu bölgede yayılmak isteseler de bölgeyi kontrolü altında bulunduran Asur bu isteğe izin vermemiştir. Zaten I. Tukulti – Ninurta daha sonra Babil'e saldırıp şehri ele geçirmiştir. Ancak bu hâkimiyet kısa süreli olmuştur. Bundan sonra Güney Mezopotamya'daki egemenliklerini Elam'a kaptıran Kasların, asıl tarih sahnesinden çekilmek zorunda kaldıkları olay Ege Göçleri olmuştur.

Egemenliklerini kaybeden Kas halkı da bölgede yaşayan diğer halklarla karışıp kaynaşarak asimile olmuştur. Ancak MÖ. 1. Binyıl içerisinde Güney Mezopotamya’da Babil egemenliği yeniden tesis edilecektir.

d- Yeni Babil Krallığı (Kalde Krallığı)

Son Arami göçleriyle (MÖ. 11.–9. yüzyıllar) Güney Mezopotamyanın Aşağı Dicle ve Fırat havzasındaki bataklık araziye yerleşen Kaldeliler, aslında Babillilerden farklı bir kavimdirler. Babilliler Sami Amurru soyundan gelirken onlar Arami asıllıydılar. Bu durum, bu iki kavim arasında sürekli bir mücadeleye sebep olmuştur. Babilliler zevke ve paraya düşkün rahat insanlarken, Kaldeliler yerleştikleri toprakların şartları sebebiyle zor şartlara alışkın insanlardı. Zira bu iki kavim de idareci zümrenin kendi ellerinde olmasını arzulamaktaydı.

Asur krallarından III. Salmanassar’a ait bir vesikada onların oturdukları topraklara Kalde memleketi denildiğini görmekteyiz. *“Babil’e sefer ettim, Babil, Borsippa ve Kutha’da kurban kestim. Sonra aşağıya Kalde memleketine indim. Onların şehirlerini zaptettim. Acısu’ya (Basra Körfezi) kadar indim. Dakuri oğullarından Adini’den ve Ukani oğlu Muşallim – Marduk’tan haraç aldım”*⁷⁹ Salmanassar’ın halefleri zamanında da mütemadiyen bu iki kavmin çekişmesi sonucu Babil’e saferler tertiplediklerini izleyebilmekteyiz. III. Tiplat–pileser (MÖ. 745 – 727) döneminde ise Babil direkt olarak Asur’un himayesi altına alınmış ve kral *Nabu – nasır* bertaraf edilerek yerine *Palu’nun** kral ilan edildiğini Tevrat’ın II. Krallar bölümünün XV. Bap’ının 19. kısmında görebilmekteyiz. Daha sonra II. Sargon Babil’i zaptetmiş ve Babil artık Asur’un bir eyaleti olarak hayatına devam etmiştir. Sargon’un halefleri dönemimde de Asur bölgede baskıcı güç olmuştur. Taki Yeni Asur Krallığı sınırlarının zirveye ulaştığı Asurbanipal döneminde Babil kralı olan Kandala’nın şehri zenginleştirmesi üzerine iktidarı eline geçirmesine kadar. Bundan sonra Babil’de yeni bir Kalde sülalesi iktidara gelmiştir. Bu döneme modern araştırmacılar Yeni Babil Devleti adını vermişlerdir. Bu devir MÖ. 625’ten MÖ. 539’a kadar olan 86 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu devrin ilk kralı Medlerle işbirliği yaparak Ninive’nin ele geçirilmesini sağlayan *Nabu – Polassar*’dır. Toroslar’a kadar olan bölgede egemenliğini tesis eden kral, Mısır ordularını

---

⁷⁹ E. Memiş, a.g.e., s. 138.

* Tevrat’ta Palu ismiyle zikredilen kişi, III. Tiglat-pileser’dir.

Karkamış yakınlarında yenerek (MÖ. 605) Mezopotamya'nın tek gücü haline gelmiştir. Bu kralın ölümünden sonra yerine oğlu *II. Nabukadnezar* (MÖ. 605 – 562) geçmiştir. Tevrat'ta İsrail Krallığını ortadan kaldıran kral olarak geçen bu hükümdar yaptırdığı anıtsal yapılar ve hem askeri hem de sosyal alanlardaki icraatları ile de unutulmaz krallar statüsüne girmiştir.

Tahta çıkışının hemen ardından Mısır dışında, eskiden Asur'a bağlı tüm bölgeleri kendi denetimi altına aldığı için bir sefere çıkmıştır. MÖ. 601 yılında Mısır'ı vergiye bağlamak amacıyla bir sefere çıkmış olsada başarılı bir neticeye ulaşamamıştır. Mısır'a güvenerek vergi vermeyi kesen Yahuda krallığı ise bunun sonuçlarını MÖ. 597 yılında ağır bir bedelle ödemiştir. Süleyman Peygamberin hazinesine el konulmuş, 10 bin Yahudi de Babil'e sürgün edilmiştir. Hatta bu sürgün edilenler arasında Tevrat'ta peygamber olarak anılan Hezekiel de vardır. Ancak Nabukadnezar'ın asıl Kudüs yıkımı MÖ. 586 yılında gerçekleşmiştir. Şehirdeki tüm tapınak ve sarayları yakıp yıkan kral elde ettiği ganimetle Babil'i eski ününe ulaştırmayı başarmıştır.

Nabukadnezar'dan sonra Babil tahtına geçen kralların icraatları hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Kendisinden hemen sonra *Amel–Marduk (Evil–Meradak)* ve *Neriglissar (Nergal–şarr –usur)* isimli krallar MÖ. 559 ve 555 tarihleri arasında toplamda 4 yıl hüküm sürmüşlerdir.

Yeni Babil Devleti'nin son kralı Nabonidus (Nabonid) tir. Dindar bir kral profili çizen bu hükümdar, aslen Harran'lı bir ailenin oğluydu ve hükümdar sülalesinden gelmemekteydi. Bu nedenle onun Harran'daki Sin tapınağını tamir ettirmesinden başka bir icraatı olup olmadığını bilmiyoruz. O daha çok dinle ilgilenip siyaset işleriyle fazla alakadar olamadığı için emsaline az rastlanır bir değişimle yerini vekâleten oğlu Bel–şar–usur'a bırakmıştır. Kendisi de Batı Arabistan'daki Taima sahasında inzivaya çekilmeyi tercih etmiştir. Ancak bu son kralın da saltanatı fazla uzun sürmemiş, İran'dan gelen Pers kralı Kyros, Babil'i MÖ. 539'da ele geçirerek tüm Mezopotamya'ya egemen olmuştur. Böylece Yeni Babil'e parlak bir dönemi yaşatan, Babil şehrini gıpta ile bakılan bir kent haline dönüştüren, daha sonraları Dünyanın yedi harikasından biri olacak olan Asma Bahçeleri ve Babil Kulesi gibi yapıları meydana getiren bir devlet, Pers istilasıyla tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

5) MISIR

Eski Mısırlılar memleketlerini 1. şelaleye kadar tanımaktaydılar ve bu memleketlerine siyah toprak anlamına gelen “*Kemi*” demektedirler. Homeros devri Yunanlıları ise bu toprakları “*Aiqiptos*” diye adlandırmışlardır. Bizim kullandığımız Mısır kelimesi ise Tevrat’tan alınmıştır. (Tekvin XXXIX/1)

Dışa kapalı bir kültür çevresi oluşturan Mısırlılar, aşağı yukarı MÖ. 3200’lerde kendilerine özgü hiyeroglif yazı sistemini keşfederek tarihi devirleri başlatmışlardır. Bundan sonraki Mısır tarihini 5 başlık altında incelememiz bu büyük medeniyeti daha rahat anlayabilmemiz için faydalı olacaktır. Bu bölümler şunlardır:

- a- Tinitler Dönemi (MÖ. 3200-2800)
- b- Eski İmparatorluk Dönemi (MÖ. 2800-2400)
- c- Orta İmparatorluk Dönemi (MÖ. 2050-1580)
- d- Yeni İmparatorluk Dönemi (MÖ. 1580-1085)
- e- Mısır Tarihinin Son Dönemleri (Yabancı İstilalar Devri) (MÖ. 1085-333)

Ancak hemen belirtmemizde fayda vardır ki, biz çalışmamızın konusu gereği Tevrat’ta bahsi geçen Mısır’ın tarihini anlatırken 4. ve 5. başlıkları ayrıntılarıyla diğer başlıkları ise yüzeysel olarak inceleyeceğiz.

a- Tinitler Dönemi (MÖ. 3200-2800)

Aşağı ve Yukarı Mısır’ı birleştirmeyi başararak kendisini de kral ilan eden *Menes*, ilk Mısır kralı olarak kabul edilmiştir. Onun icraatları arasında Memfis şehrini kurarak başkent yapmasını, bu şehir civarında baraj inşa ettirini ve hükümdarlığının sonlarına doğru da Nubya’ya başarılı sefer düzenlediğini sayabilmekteyiz. Bu dönemin son krallığı olan II. sülale devrinde ise, barış içinde yaşayan Mısır’da, sülalenin son senelerine doğru ayaklanmaların baş gösterdiğini görmekteyiz.

b- Eski İmparatorluk Dönemi (MÖ. 2800-2400)

III. sülale (28. ve 27. yüzyıllar) ile başlayan bu dönem firavunları kendilerini “*Aşağı ve Yukarı Mısır’ın Kralı*” olarak adlandırmaktaydılar. Bu da Mısır’ın kuzeyde Akdenizden güneyde I. Şelaleye kadar yayıldığını göstermektedir. Devlet bu devirde tanrısal bir monarşiyle yönetilmekteydi. Bu sülalenin ilk kralı *Coser* dir. Bu sülaleye mensup kralların sıraları ve saltanat müddetleri kesin olarak bilinmemektedir.

Yalnızca Coser'in *Khasehamwy*'in⁸⁰ oğlu ve III. sülalenin ilk kralı olduğu kesin olarak bilinmektedir. Coser devrinin en önemli olayı basamaklı piramitlerin kurulması olmuştur. Sakkara'da kurulan bu piramitler bize Mısır'ın III. sülale zamanındaki ekonomik durumunu açıkça göstermektedir. Bu devirde Mısır çok zenginleşmiştir. Bu piramitlerden elde edilen 30 bin kap kaçak bu zenginliğin açık bir ifadesidir. Aynı şekilde Mısırlı büyük memurlara ait mastabaların da (Mezar) itinalı bir şekilde yapılışı, bu dönemin zenginlik ve refah seviyesini ortaya koymaktadır. III. sülalenin son firavunu *Huni* olmuştur. Bu firavun Meidum'da başlattığı piramitini tamamlayamadan ölmüş ve söz konusu bu piramit, IV. sülalenin kurucusu *Snefru* tarafından bitirilmiştir. IV. sülaleye (27. ve 25. yüzyıllar) aynı zamanda "*Ehram Kuranlar Sülalesi*" de denilmektedir. Bu sülaleye ait 6 kral tanılmaktadır. Bu sülale firavunlarından üç'ü (Keops, Kefren ve Mikerinos) dünyanın yedi harikasından biri sayılan ehramları (Piramitleri) yaptırmışlardır. Mısır ekonomik yönden belki de en parlak devrini bu sülale zamanında yaşamıştır. Sülalenin ilk kralı *Snefru* olmuştur. Bu kralın Nubya, Libya ve Sina yarımadasına seferler düzenlediği bilinmektedir. Onun seferlerinin amacı yaptırmış olduğu büyük mimari eserler için gerekli olan inşaat malzemelerini temin etmektir. Bu krala oğlu *Keops* halef olmuştur.⁸¹

Yeryüzünde insan eliyle bitirilmiş olan abidelerin en büyüğünü yaptırmış olan bu firavun devrinde Mısır ekonomisi çok ama çok iyi bir durumdadır. Memleket kaynakları çok iyi idare edilmektedir. O devleti tam bir mutlakiyetle yönetmiştir. 33 yaşında tahta çıkan firavun 60 yaşında ölmüştür. Ona oğlu *Dedefre* halef olmuştur. Kısa bir süre iktidarda kalan bu kral piramitini bile tamamlayamadan ölmüştür. Yerine kardeşi *Kefren* kral olmuştur. Kendisi için piramit inşa ettiren bu firavun da piramitin yakınındaki kayalığı kaldıracağına onu sfenks biçiminde oydurmuştur. Böylece Mısır sanatının insan üzerinde etki bırakan bir eserini de o bırakmıştır. Onun halefinin kim olduğu kesin olmamakla birlikte yerine *Mikerinos*'un geçtiği kabul edilir. Adaletli ve dindar olan bu kral da kendisi için bir piramit yaptırmıştır. Onun zamanında *Heliopolis* rahipleri güçlenerek siyasi nüfuz elde etmeğe başlamışlardır.

---

⁸⁰ Khasehamwy, II. Sülalenin son kralı ve Coser'in annesi Nimaat Hapi'nin eşidir. Ancak Coser'in annesi muhtemelen sarayda ikinci derecede hukuka sahip bir eşiki Coser iktidarı devraldığında farklı bir sülale kurulmuştu.

⁸¹ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, s. 80-81.

Onun ölümünden sonra yerine kızkardeşlerinden biriyle evlenerek tahtaki yerini sağlamlaştıran *Şepseskaf* geçmiştir. Onun devrinde sülalede çökme alametleri baş göstermeye başlamıştır. Zaten onun yönetiminden sonra karışıklıklar çıkarak IV. Sülale son bulmuştur.

V. sülale (MÖ. 2480-2350) zamanında Aşağı Mısır'ın dini merkezi Heliopolis olmuştur. İmparatorluk bu sülale devrinde tam bir teokratik devlet görünümündedir. İlk firavun *Userkaf* 'tan sonra yerine *Sahure* geçmiştir. Ondan sonrada sırasıyla *Neferir-kare*, *Şepses-kare-izi*, *Nefrefre*, *Niuserre-ini*, *Men-kau-hor*, *Ced-kare-iseri* ve en sonda *Unas* kral olarak tahta geçmiştir.

Mısır tarihinde VI. sülale ile başlayan ve kısmen XI. sülaleyi de kapsayan üç asra yakın zamana "*I. Ara Devir*" denilmektedir. VI. sülalenin en önemli firavunları *Teti* ile oğulları *I. ve II. Pepi*'dir. Bu sülalenin firavunları Asya seferlerine devam etmekle birlikte bu dönemde dış politikada ağırlıklı olarak güney cephesine yönelmiştir. Zira krallar, dokunulmamış hammadde kaynaklarını elde etmek suretiyle devletin ekonomisini düzeltmek istemekteydiler. İdare merkezi başlangıçta delta bölgesi iken daha sonraları Memfis şehrine nakledilmiştir. Bu sülalenin sonlarına doğru kralların otoritesi zayıflamaya yüz tutunca nom beyleri kuvvetlenmeye başlamışlardır. Nitekim beyler kendilerine firavun tarafından bağışlanan toprakları evlenme yoluyla genişletmeye başlamışlardı. Bu durum, Menes'ten önceki duruma yani bölgeciliğin yeniden hâkim olmasına, Mısır'da birlik ve beraberliğin bozulmasına yol açmıştır. Eski devleti Orta devletten ayıran bu devir, Mısır tarihinin en karanlık ve en karışık devridir. Devrin ilk zamanlarında eski devletten kalmış olan her şeyin (gelenek, görenek, örf, adet vs.) yıkıldığı, sosyal karışıklıklar ve yabancı istilaların yaşandığı görülmektedir. Takriben 40 yıl kadar süren bu karışıklık devrinde VII. ve VIII. sülaleler birlikte hüküm sürdürmüşlerdir.

Bu devrin ortalarına doğru Kuzey Mısır'daki Herakliopolis prensleri kısmen iktidarı ele geçirmeye muaffak olmuşlardır. IX. sülale zamanında kısa bir süre sükûnet yaşanmıştır. Fakat X. sülale zamanında iç karışıklıklar yeniden başlamıştır. Öyleki, Aşağı Mısır yabancılar tarafından istila edildiğinde bile güneydeki Teb şehri ve kuzeydeki Herakliopolis nom beyleri birbirleriyle mücadele etmeye devam etmişlerdir. Bu mücadeleyi güneydeki Teb şehri prensleri kazanarak ve XI. sülaleyi

kurmuşlardır. Artık XI. sülale prensleri Mısır'ın güney yarısına tamamen hakimdirler.

Bu devir vesikalarından anladığımız kadarıyla Mısır halkı bu dönemde ölümü isteyecek kadar kötümserlik içerisindeydi. Tarım yapılamamış, açlık baş göstermiştir. Dönemin dış ilişkileri daha ziyade ticaret üzerine olmuştur. Bu devrin sonlarına doğru kralların nom beyleriyle ittifak yaptıklarını görmekteyiz. Bu durumda bize krallık kurumunun halen ayakta olduğunu ancak yetkilerinin bölünmüş olduğunu göstermektedir. Kısacası eski devlet monorşisi yerini feodal bir sisteme bırakmıştır.

c- Orta İmparatorluk Dönemi (MÖ. 2050-1580)

Eski Devletin sonunda gördüğümüz karanlık devrinden sonra Mısır'ın yeniden kalkınması ve birleşmesi yukarı Mısır'daki 4 nom'un başkenti olan Teb'in hakimiyeti ele geçirmesiyle başlamaktadır. XII. Sülale zamanında savaşlar iç politikanın gerisinde kalmaktadır. Çünkü bu devrin krallarının en önemli görevi devletin istikrarıdır. Bunun içindirki, hemen hemen tamamı bağımsız hale gelen nom beylerinin biran önce bertaraf edilmesi gerekmektedir. XII. Sülalenin kurucusu *I. Amenemhet*'tir. O nomların isyanlarını bastırarak Aşağı Mısır'da düzeni sağlamayı başaramamıştır. Bu sülalenin diğer hükümdarları ise, Sudan'ı ele geçirerek Mısır hudutlarını II. Şelaleye kadar genişleten *III. Sesostris*'tir. *III. Amenemhet* de bataklıkları kurularak tarım için yeni topraklar meydana getirmiştir. Yine o, su işleriyle ilgilenmiş, Nil için bir kanal yaptırmıştır. Ancak onun ölümünden sonra Mısır'da tekrar karışıklıklar çıkmıştır. Mısır tarihinde bu döneme "*II. Ara Devir*" denilmektedir. Bu dönem XIII. ve XIV. Sülaleler dönemini kapsamaktadır. XII. Sülalenin sonlarına doğru devlette bir karışıklığın baş gösterdiğini yukarıda belirtmiştik. Bu cümleden olmak üzere yaşanan bu kaos ortamının dış düşmanlara fırsat verdiğini unutmamak lazımdır. İşte tamda bu sırada Mısırlıların *İkesuslar* dedikleri *Hiksoslar* Mısır'ı istila etmişlerdir. Bu durum Mısır tarihinde derin bir yara açmıştır. Hiksoslar XV. ve XVI. sülalelerin kurucusu olmuşlardır. Başkentleri Aşağı Mısır'daki *Avaris* şehridir. Mısırlılardan ağır vergiler alan Hiksoslar, çalışan köylüleri de köle yapmışlardır. Hiksosların bu hakimiyetine bir son vermek için güneydeki Mısırlı prensler örgütlenerek XVII. Sülaleyi kurmuşlardır. Ancak onların hakimiyetlerine son vererek kovmak XVIII. Sülale firavunlarına nasip olmuştur.

Hemen belirtelim ki, XVIII. Sülale ile birlikte Mısır'da Yeni İmparatorluk Devri başlayacaktır.⁸²

d- Yeni İmparatorluk Dönemi (MÖ. 1580-1085)

XVIII. ve XIX. Sülalelerin egemen oldukları bu dönem, XVIII. Sülaleden *I. Ahmose*'nin Hiksoslara karşı zafer kazanmasıyla başlamıştır. Yeni kral ile birlikte Mısır'da tekrardan birlik ve istikrar döneminin hakim olduğunu görmekteyiz. Merkezileştirilen Mısır yönetimi başkentini tekrardan Teb şehrine taşımayı uygun görmüştür. Bu dönemde devlet monarşik bir yapı arz etmektedir. Filistin ve Suriye Mısır'a bağlanmıştır. Bu dönemde Mısır'da *Amarna Çağı* (MÖ. 1400-1350) olarak bilinen ve Eskiçağ için son derece önemli vesikaların bırakıldığı bir dönem yaşanmıştır. 50 yıl süren bu dönemde Mısır, Önasya dünyasının en güçlü devleti haline gelmiştir. Bu çağın en güçlü firavunu *III. Amenofis* olmuştur. Bu dönemde göz ardı edilmemesi gereken bir olay daha olmuşturki o da, III. Amenofis'in oğlu olan *IV. Amenofis*'in Mısır dininde bir reform girişiminde bulunmasıdır. Kral, bütün Mısır tanrılarını reddederek güneş tanrısı *Ra* ile *Aton*'u birleştirmiş ve *Atonisme* adını verdiği tek tanrılı bir inanç sistemi kurmuştur. Başkenti de *Akhetaton* adını verdiği bir şehre taşımıştır. Hatta kendi adını bile bu amaç doğrultusunda *Akhenaton* olarak değiştirmiştir. Bu dinin halk arasında yayılması için çalışılırken fetihler durmuştur. Yeni inşa edilen mabetler ise, harcamaları bir hayli artırmıştır. Durumun farkına varan halk, yeni kurulan dinin muhalifleri tarafından körüklenince memlekette ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Kral, bu ayaklanmalardan birini acımasız birşekilde bastırılmış olsa da bu duruma daha fazla dayanamamış ve kısa bir süre sonra ölmüştür. Ölümünden sonra Mısır'da tekrardan karışıklıklar baş göstermiştir. Hititler bu durumdan faydalanarak Kuzey Suriye'yi ele geçirmişlerdir. Bu karışıklıklara, vezir *Horemhep* XIX. sülaleyi kurarak son vermiştir. Bu sülale dönemi, barış için sert önlemlerin alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin önemli sayılacak olayı ise, MÖ. 1280 yılında *II. Ramses* ile Hitit imparatoru *III. Hattuşili* arasında imzalanan *Hitit-Mısır Barış Antlaşması*dır. Antlaşma MÖ. 1296 yılında cereyan eden Kadeş Meydan Muharebesinden 16 yıl sonra yapılabilmektedir. Bu antlaşma ile beraber Önasya dünyasında 50 yıllık bir barış dönemi başlamış oluyordu. II. Ramses'ten sonra Mısır'da *Merneptah* ve *III. Ramses* dönemleri

---

⁸² E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, s. 82-83.

yaşanmıştır. Bu iki firavunun iktidarı döneminde Ege Göçleri adı verilen büyük bir göç hareketi yaşanmıştır. Bu güçlü firavunlar göçlerden istilacı kavimleri vergiye bağlayarak başarıyla çıkabilseler de Mısır ekonomisinin ağır bir darbe almasını engelleyememişlerdir. Ancak onlardan sonra gelen firavunlar ülkeyi iyi idare edemedikleri için Egeli kavimler vergilerini ödememeye başlamışlar ve daha sonra da tamamen bağımsız olmuşlardır.⁸³

e- Mısır Tarihinin Son Dönemleri (Yabancı İstilalar Devri)

Mısır kültürünün yavaş yavaş çökmeye başladığı bu dönemde rahiplerin bağımsızlık hareketlerini görmekteyiz. XX. Sülalenin Amon rahipleri tarafından kurulması bu durumu doğrulamaktadır. MÖ. 1085–950 yılları arasında iktidar bu rahiplerin elindedir. XXI. Sülale ise, Mısır'ın meşru varisleri tarafından kurulmuştur. Ancak XXII. ve XXIII. Sülale ile birlikte Mısır'da yabancı sülalelerin iktidara gelmesi artık normal bir hal almaya başlamıştır. Nitekim bu sülaleler Libyalılar tarafından kurulmuştur. Onların iktidarında dış dünya ile olan bağlar koparılmıştır. Bir nevi Mısır tarihinde III. Ara Dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Asya'daki topraklar kaybedilmiş, altın madeniyle ünlü Nubya güçlenerek Mısır üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Nitekim XXIV. Sülale Mısır'da egemenliği ellerine geçiren Nubyalılar tarafından kurulmuştur. Bu sülaleden firavun *Bokharis*, güneyden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı Asurlularla ittifak yapmak istemiştir. Ancak bu isteği geri çevrilmiş ve ülke MÖ. 715 yılında Habeşliler tarafından ele geçirilmiştir. Böylece XXV. Sülale onlar tarafından kurulmuştur.

Nitekim Asurlular rahat durmamışlar ve Mısır topraklarını ele geçirmek için çalışmışlardır. Filistin ve Suriye'nin Asur'a karşı ittifak kurması sonucunda dönemin Asur kralı Sanherib Mısır'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu isteğe muaffak olan ise onun yerine geçen oğlu Asarhaddon olmuştur. Ancak Memfis şehrini ele geçiren kralın bu egemenliği geçici olmuştur. Çünkü Mısırlılar çok geçmeden Memfis şehrini geri almışlardır. Egemenlik bundan sonra bir Mısır, bir Asur arasında XXVI. Sülalenin kurucusu *I. Psammetik*'in Asurlular'ı ülkeden tekrar çıkarmasına kadar gidip gelmiştir. Bu yeni kral ülkede istikrarı tekrardan sağlamıştır. Ne varki bu durumda fazla uzun sürmemiştir. Ülkeyi ele geçiren Persler XXVII. Sülaleyi kurarak hakimiyeti ellerine geçirmişlerdir. Yerli beyler ise XXVIII, XIX ve XXX. Sülaleleri

⁸³ Charles Freeman, Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlığı, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 45-50.

kurarak Perslerle sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlardır. İskender'in generallerinden Ptolemaios'un Mısır'da kurduğu Ptolemaioslar Sülalesi yaklaşık 300 yıl hüküm sürdükten sonra, Mısır toprakları MÖ. 30 yılında Romalıların eline geçmiş ve Mısır, Roma İmparatorluğunun bir eyaleti haline getirilmiştir.⁸⁴

6) AMURRULAR

Avrupalıların Amorit, Sümerlerin Martu, olarak adlandırdıkları bu kavim kendisine Amurru diyordu. MÖ. 3. Binyılın ilk yarısında tarih sahnesine çıkmışlardır. Samilerin bir kolu olarak kabul edilen bu kavim, Mezopotamya'ya gelen ikinci Sami göç dalgasına Amurru Göçleri adının verilmesini sağlamıştır.⁸⁵

Amurrular Mezopotamya'ya gelmeden önce göçebe olarak yaşayan bedevi kabilelerdir. MÖ. 3. binyılın sonlarına doğru Mezopotamya şehirlerine tacir, aylıklı asker ya da işçi olmak gibi sebeplerle yavaş yavaş yerleşmeye başlamışlardır. Yerleştikleri şehirlerde nüfusun artmasına, üretici ile tüketici nüfus arasındaki dengenin bozulmasına neden olmuşlardır. Bu devirde, Mezopotamyanın hakim gücü son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesi'dir. Bu sülale kralları yeni istilacı kavme karşı bir takım önlemler almaya çalışmışlarsa da başarılı olamadıkları kendilerini yıkan güç içerisinde Amurruların da olmasından anlaşılmaktadır. Alınan bu tedbirler arasında sülalenin 4. kralı olan *Şu-Sin* tarafından "*Martu Duvarı*" adıyla bir kale duvarının yapıldığını görmekteyiz. Yine İsin şehri valisi *İşbierra*'nın sülalenin son kralı olan *İbi-Sin*'e gönderdiği bir mektubunda "*Düşman Martular'ın ovalara indiğini duydum*" diye yazmıştır ki bu da Amurrular'ın devlet için büyük bir tehlike olduğunu açıklamaktadır.

Bu sülalenin son zamanlarını belgeleyen vesikalar ve Mari mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla Amarru kabileleriyle amansız mücadeleler yapılmıştır. Ancak onların Güney Mezopotamya'ya dolmaları bir türlü engellenememiştir. Burada MÖ. 2. binyıl başlarından itibaren küçük küçük şehir devletleri kuran Amurrular, aynı soydan gelmelerine rağmen aralarında birliği sağlayamıyorlar aksine sürekli mücadele ediyorlardı. Nitekim onları bir araya getiren Eski Babil Sülalesinin ünlü

---

⁸⁴ Erik Hornung, Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi, Çev: Zehra Aksu Yamaner, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 129-149.

⁸⁵ Mezopotamya tarihinde toplam 3 tane Sami göçleri yaşanmıştır. Bunların ilki Mezopotamya'ya Akkadlar'ı, ikincisi Amurrular'ı, üçüncüsü de Aramiler'i getirmiştir.

hükümdarı Hammurabi olacaktır. Amurru soyundan gelen bu kral Mezopotamya’da tarihin akışını değiştirecek ve milli karakterde Sami bir devlet kuracaktır. Ancak biz Amurrular’ın bundan sonraki maceralarını yukarıda Babil Devletini anlatırken birinci başlığımız olan Eski Babil Devleti başlığı altında anlatığımız için burada bir kere daha anlatmaya gerek görmüyoruz. Şurası muhakkaktır ki, Elamlarla birleşerek III. Ur Sülalesine son veren Amurrular, I. Babil Devletini kurmuşlar ve Mezopotamya tarihinde bir dönüm noktasını başlatmışlardır.

Peki Amurrular Mezopotamya’ya nereden gelmişlerdi? Ve burada nasıl bir hayat sürüyorlardı? Bu sorulara açıklık getirmemiz yerinde olacaktır. Öncelikle ikinci soruya açıklık getirelim. Amurrular’ın Mezopotamya’ya gelmeden önceki hayatları hakkında bilgi veren bir vesikaya göre; *“Onlar itaat nedir bilmiyorlardı, çiğ et yiyorlardı, bütün hayatı boyunca bir evi olmamıştı, ölen arkadaşını gömmüyordu. Şimdi ise her Martulu’nun bir evi var, zahiresi var.”*⁸⁶ denilmektedir. Bu ifade onların başlangıçta göçebe bir kavim olduklarını göstermektedir.

Peki, bu kavim Mezopotamya’ya ne zaman gelmiştir? Bu konuda tam bir fikir birliği sağlanmamıştır. Çünkü onların nereden geldikleri hakkında kesin bir belge henüz bulunamamıştır. Zaten elimizde onların kendi dilleriyle yazılmış belgeler de yoktur. Çünkü onlar Mezopotamya’ya yerleştikten sonra girdikleri kültür çevresine uyum sağlamışlar ve onların dillerini kullanmışlardır. Nitekim Sümerler onlara *“Batıdan gelen”* anlamına gelen *“Martu”* demişlerdir. Bu da onların batıdan geldiklerini göstermektedir. Bu görüş onların Arabistan Yarımadasından çıktığını ve Suriye-Filistin yolunu takip ederek Kuzey Suriye’ye oradan da Fırat üzerinden bir kısmının kuzeye Asur-Kerkük arasına bir kısmının da Diala bölgesine yerleştiklerini göstermektedir. Hatta Diala bölgesine yerleşenlerden bir kısmı yola devam etmiş ve İran ile Afganistan’a gitmişlerdir. Bu kavimler daha sonra II. Babil Devletini (MÖ. 1677-1311) kurmuşlardır.

7) ARAMİLER

Aramiler, MÖ. 3. Binyılda tarih sahnesine çıkan Samiler’in bir koludur. Tarihte Mezopotamya’ya Samilerin üç kez göç ettiklerinden daha önce de bahsetmiştik. Bunlardan ilki hatırlanacağı üzere Akkadlar’ı, ikincisi Amurrular’ı,

---

⁸⁶ E: Memiş, İsrail Nereye Koşuyor?, s. 28.

üçüncüsü de Aramiler'i Mezopotamya'ya getirmiştir. Onların soylarının Samiler'e dayandığını ve Mezopotamya'ya da hangi yolları kullanarak geldiklerini Amurrular bahsinde anlattığımız gibi, dillerinin Samilerle benzer olması sebebiyle Samilerle akraba olduklarının kabul edildiğini de söylemiştik. Arabistan yarımadasından geldikleri düşünülen bu kavim, başta Kuzey Suriye olmak üzere Mezopotamya'nın tümüne, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir.

O dönemlerde yaşanan ve dönemin üç büyük imparatorluğunun (Hitit, Mısır ve Babil) çökmesine sebep olan Ege Göçlerinden coğrafi şartları nedeniyle kurtulan Asur Devleti, Hitit Devleti'nin yıkılmasını fırsat bilerek Doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmek istemiştir. Ancak bu yüzyılda hiç hesaba katmadığı bir olayla karşılaşmıştır. Bu olay Arami Göçleri'dir.

Mezopotamya tarihinin MÖ. 11. ve 10. yüzyılları tam manasıyla bir Arami asrı olmuştur, denilebilir. Nitekim bu iki yüzyılda Amedi (Diyarbakır)'de *Bit-Zamani*, Fırat nehri civarında *Bit-Adini*, Fırat ile Karasu arasında *Bit-Agusi*, Gaziantep'te *Bit-Gabbar*, Kayseri civarında *Bit-Brutaş* ve başkenti Tel Halaf (Guzana) olmak üzere *Bit-Bahiyani* gibi kabileler bir takım şehir devletleri kurarak bölgede yayılmışlardır. Diğer yandan, Geç Hitit Şehir Devletlerinden bazıları da Arami kentine dönüşmüşlerdi. Sam'al (Zincirli), Halep yakınlarındaki Arpad (Bit-Aguşi), Hama ve Şam bu kentlere örnek teşkil etmektedir.

Asur tahtına MÖ. 1114 yılında I. Tiglat-Pileser gibi dirayetli bir kral çıkınca Mezopotamya'daki siyasi üstünlük Asur lehine dönmüş olsa da bu durum kısa bir süre devam etmiştir. Batıdan gelerek tüm Mezopotamya'yı etkileyen bu kavim, kabileler halinde bölgeye sızmaya başlamıştır. Asur üzerindeki baskılarını gittikçe artıran bu kavim, Asur Devletinin politikasında bir takım değişiklikler yapmasına sebep olmuştur. Ege Göçleri sonucunda yaşanan karışıklıktan faydalanarak şehirlere akın etmeye başlayan bu kavim, Asur devletini zor bir duruma sokmuştur. Bu da Asur'un gelişiminin yavaşlamasına sebep olmuştur. Nitekim I. Tiglatpileser, Urartu ve Muşkilerle uğraşmak zorunda kaldığı için bir de Aramiler'in büyük bir tehlike olarak karşısına çıkması Asur devletini zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Örneğin I. Tiglat-Pileser'i iktidarı boyunca 28 kez Fırat'ı aşarak Arami akınlarını durdurmak için uğraşırken görmekteyiz. Zaten bu güçlü kralın ölmesiyle

beraber Asur devletinin de çöküş sürecine girdiğini daha önce görmüştük. Kuşkusuz bu çöküşte Aramiler'in katkısı göz ardı edilemez.

Aramiler, tarih sahnesine çıkışlarından itibaren hiçbir zaman kültürel ve siyasal birliklerini sağlayamamışlardır. Bu nedenle onlar haklarındaki bilgileri genellikle çağın diğer devletlerinin onlar hakkında tuttıkları vesikalardan alabilmekteyiz. Bu devletler; Asur, Babil ve Geç Hitit Şehir devletleridir. Girdikleri kültüre uyum sağlayan Aramiler'in tarihini yazmak bu nedenle oldukça güçtür. Onların haklarındaki bilgileri ya bu devletlerin sınırlı sayıdaki vesikalarından ya da Tevrat'tan edinebilmekteyiz. Az sayıda da olsa, taş gibi dayanıklı maddeler üzerine Aramice yazılmış vesikalar da ele geçirilmiştir. Bunların en eskisi Tel Halaf'ta bulunmuş tek satırlık bir yazıttır. Yine Tel Fahari'de, Halep'in güneyinde kalan Sefir'de de ele geçirilen belgeler mevcuttur.⁸⁷ Onlar kolay anlaşılır bir dil kullandıkları için yerleştikleri merkezlerde önemli görevlere yükselebilmişlerdir. Yayılma alanlarının geniş olması dillerinin de yaygın bir alanda kullanılmasını sağlamıştır. Çivi yazısının yüzlerce işaretini ezberlemek yerine bu kolay yazıyı kullanmak Yeni Asur saraylarında Aramicenin resmi kayıtların tutulmasında ikinci dil olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dil Tevrat'ta, Pers egemenliğinde ticaret dili olarak, hatta Süryani ve Kildani gibi toplumlar vasıtasıyla günümüze kadar da ulaşabilmiştir.⁸⁸

İnanç sistemleri açısından Mezopotamyalı halkın etkisinde kalmışlardır. En büyük tanrıları, fırtına tanrısı *Hadad*'tır. Güneş tanrısı *Şamaş*, Babil'in baştanrısı *Marduk*, Ay tanrısı *Sin* de saygı gösterdikleri diğer tanrılardandır.

Aramiler'in kendilerine özgü sanat eserleri bulunmamaktadır. Genellikle heykel ve kabartmalarda farklı bir tarzları olduğu görülse de içlerinde yaşadıkları toplumlardan fazlasıyla etkilenmişlerdir. Genelde bir kaide üzerinde yükselen büyük heykeller ve kabartmalarda, kral, aslan, sfenks, bitki ya da askeri törenler ve dans eden hayvanlar gibi olayları işledikleri görülmektedir.

Aramiler'in oldukça uzun bir süreci kapsayan ve geniş bir bölgede yaşanan tarihleri Mezopotamya tarihinde önemli ve derin izler bırakmıştır.

Tevrat'ta sözü edilen ancak Ortadoğu tarihinde daha az rol oynamış kabileler ve kavimler de vardır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

---

⁸⁷ K. Köroğlu, a.g.e., s. 150.

⁸⁸ K. Köroğlu, a.g.e., s. 146-147.

Anamîler	Adma
Aroerlî	Amelekîler
Ariel	Azarya
Amorzîler	Aşer
Arkî	Amramîler
Asî oğulları	Arpad
Afarsakîler	Anatotlu
Adin oğulları	Anaklar
Azgat oğulları	Arad
Arvadî	Arbalı
Afarsîler	Arah oğulları
Arkevîler	Ammonîler
Ahit diyarı oğulları	Arodîler
Arpakşad	Ahohî
Avvalılar	Arefîler
Aram	Ararlı
Arah	Asrielîler
Azgad	Astartiler
Adonikam	Asteralı
Adin	Aşbelîler
Ater	Aşkelonlular
Azmavet	Abiezrî
Almodad	Ahiramîler
Ay	Akşaf
Asaf	Aşdodlular
Akkub	Ardîler
Asna	Adullam
Ami oğulları	Afek
Anaya	Avlar
Abimael	Arvad
Belaî	Belalar

Bekerler	Bilşan
Bilhalar	Bigvay
Benyamîn	Baana
Bekerîler	Bani
Barhumlu	Bebay
Buharumlu	Betsay
Beriîler	Besay
Beyt-Şemeşliler	Bakbuk
Beerotlu	Batslut
Beyt-Ellî	Barkos
Betseri	Barzillay oğulları
Baallar	Batslit
Beyt-Lehemli	Binnuy
Başan	Beyt-Azmavet
Bunni	Başank
Dübbî	Darkon oğulları
Davud oğulları	Delaya oğulları
Davut evi aşireti	Dinaîler
Dorlar	Donanim
Dehaîler	
Dedanîler	Debir
Dedan	Danîler
Diklan	Dardadan
Elişâ	Eden oğulları
Elkoşlu	Elonîler
Eber	Eranîler
Ellasar	Esay oğulları
Emler	Eriha
Edomîler	Eglon
Efraim	Efratalı
Eliab oğulları	Ezrahi
Eştaollular	Ekronlular

Erîler	Etsnî
Elitsafan oğulları	Finehas oğulları
Fars krallığı	Gilolu
Gibbar	Geşurîler
Geba	Girzîler
Giddel	Gaaşlılar
Gahar	Gezer
Gazam	Gibea
Girgaşî	Gatlı
Gozan	Gederli
Geter	Gazalılar
Goyim	Geballılar
Gomorro	Gibeonlular
Gerar	Gizonlu
Gad	Gibeathı
Gerşonîler	Gadiler
Gileadîler	Havila
Haran	Hagrîler
Habeşliler	Homulîler
Haşum	Hacerîler
Hasufa	Helekîler
Harif oğulları	Helbon
Hivî	Heferîler
Hul	Hamatî
Hatsarmavet	Hufamîler
Hadoram	Harodlu
Horîler	Henan
Hittîler	Haberîler
Homor oğulları	Huşalı
Hebronîler	Hararlı
Hanokîler	Horma
Hestronîler	Hatsor

Haggîler
Hobab oğulları
Harorlu
Haroflu
Harun oğulları
Harim
Hadid
Hanovya
Hatita
Hagaba
Hagab
Hanan
Hakufa
Harhur
İvva
İtrîler
İssakar
Kalno
Karkemiş
Koayı
Kanne
Kiryat-Arim
Kefira
Kadmiel
Keros
Kittim
Kahinler
Kuş
Kilmad
Kenan
Kub
Kiryat-Yearim

Hinnom oğlu
Hatifa
Hassoferet oğulları
Hattil oğulları
Habaya oğulları
Hakkots oğulları
Henadad oğulları
Haşum
Haşbaddana
Hodiya
Heşbon
Hedova
Harşa
İsmailîler
İezerîler
İmmer
İtamar oğulları
Kilnanîler
Kenîler
Kenizzîler
Kadmonîler
Kedaroğulları
Kohatîler
Karmîler
Korahîler
Keros
Kelita
Kabstsellî
Karîler
Kedeş
Karmelli

Ludîler	Lehabîler
Lod	Lut oğulları
Lebana	Lakiş
Lud	Libna
Luda	Laşşaron
Libnîler	Lubîler
Mecüc	Mahli
Mini	Moroşetli
Minnit	Magog
Maday	Makirîler
Massa	Mekeralı
Mevnim	Malkielîler
Mehida	Meunîler
Meşek	Maakalîler
Mevnim	Matrîler
Mitsraim	Makkeda
Mattitya	Madon
Maaseya	Megiddo
Mişael	Moaniler
Malkiya	Meronotlu
Meşullam	Misperet
Mas	Mordekay
Mişraîler	Mispar
Midyanîler	Mikmas
Moabîler	Magbiş
Manassîler	Mahavlı
Metsobalı	Muşîler
Merari oğulları	Mitinlî
Mahlîler	Menuhîler
Naftuhîler	Nehemya
Nezirler	Nekoda
Notan evi aşireti	Netsiah

Nehemya	Nahomani
Nehum	Nefuſesim
Nimrod	Naftali
Namuelîler	Naamîler
Netofalı	Nabo
Nafisim	Netinim
Nekoda oğulları	Obal
Ono	Ofir
Oznîler	Petrusîler
Pelonlu	Pelaya
Pekodu	Punîler
Put	Piratonlu
Putîler	Paltî
Pehat-Moab	Perets
Peleg	Paroſ oğulları
Patrostan	Paſhur
Perizzîler	Padon
Palluîler	Paseah
Pula	Peruda oğulları
Peretsîler	Pokeret-Hatsebaim oğulları
Peletîler	Perida
Pedaya	Petahya
Ramya	Rafa oğulları
Retsefi	Rubenî
Rifat	Roſun
Rahab	Reelaya
Retsi	Rehum
Rama	Reaya
Rekabîler	Retsim
Refalar	Sereya
Siaha	Sefervaim

Sena	Sia
Samiriyeliler	Seba
Salmay	Sisera
Sabta	Sukatiler
Sukkot	Sabteka
Sukkîler	Seîr oğulları
Sion oğulları	Sinî
Selah	Sotay oğulları
Sodom	Salem
Süleyman kulları oğulları	Seredîler
Samiriye	Şefatya
Şunemli	Şobay
Şallum	Şimeatiler
Şamlay	Şumatiler
Şoayı	Şeba
Şaronlu	Şabbetay
Şuahlı	Şebanya
Şaferet	Şelamit oğulları
Şerebya oğulları	Şekenya
Şelef	Şema
Şinar	Şuhamîler
Şillemîler	Şuşankîler
Şufamîler	Şark oğulları
Şimeonîler	Şutelahîler
Şihor	Şimeîler
Şemidaîler	Şaulîler
Şeba	Şekemîler
Şaalbonlu	Şunîler
Şimronîler	Şelanîler
Şelanîler	Şilolu
Tsoralılar	Tubal
Tiras	Tsorîler

Togarma	Tekoalı
Talmon	Telassar
Tsiha	Tarşış
Tabbaot	Temah
Titsli	Tsidon
Tsemarî	Tabeel
Tobiya oğulları	Tarpelîler
Tişbelî	Tiratîler
Tappuah	Taanak
Tirtsa	Tseboim
Tsobalı	Temanîler
Tehanîler	Tsadok oğulları
Tsefonîler	Tolaîler
Uts	Ulam
Uzza	Uzal
Uzzielîler	Veda
Yavan	Yedialer
Yabine	Yebusî
Yoktan	Yerah
Yobab	Yahuda
Yusuf oğulları	Yitshariler
Yeşua	Yoab
Yora	Yaminîler
Yozabad	Yakinîler
Yaşubîler	Yaleelîler
Yimmîler	Yişvîler
Yahtseelîler	Yetserîler
Yedaya	Yoala oğulları
Yeşurun	Yeşen oğulları
Yakub oğulları	Yeruşalim
Yizreelli	Yarahmeelîler
Yarmut	Yabeşlîler

Zuzler

Zattu

Zekerya

Zamzumlar

Zabdî

Zebulunî

Zakkay

Zerahîler

Zarubbabel

Ziflîler

SONUÇ

21. Yüzyılın ilk yıllarını yaşadığımız şu günlerde Ortadoğu nasıl karışıklıklar içerisindeyse MÖ. 2. ve 1. Binyıllarda da bölgede karışıklığın mevcut olduğunu gördük. Tevrat'ın konu edindiği dönemin daha çok MÖ. 1. Binyılda başlamasıyla birlikte biz konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için çoğu zaman bu tarihi 2. Binyıla kadar gerilettik. Bu dönemde bölgede yaşamış birçok kavmin varlığını ortaya koyduk. Bu kavimlerin kimisi merkezi birliklerini kurarak güçlü birer devlet haline gelebilmişlerken kimileri de bu konuda başarılı olamamışlardır.

Ortadoğu coğrafyasının zenginliklerine hakim olmak isteyen bölge kavimlerinin kendi aralarında ve hatta komşu kavimler ile de amansız mücadeleler içerisinde olduklarını gördük. Bu durumu bize açıklayacak en güzel örnek sanıyoruz ki İsrail-Fiistin mücadelesi olacaktır. Bu mücadelenin tohumlarının 3000 yılı aşkın bir süre önce atıldığını ve tıpkı bugünkü gibi o yıllarda da aralarında sürekli bir savaşın olduğunu ayrıntılarıyla inceledik. Bu örnekte gördüğümüz üzere dünyanın bugün uğraştığı birçok sorunun öyle sanıldığı gibi 50-60 yıllık bir geçmişi yoktur. Sorunlar çoğu zaman yüzlerce yıllar öncesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmamızın hedeflerinden biri de budur. Unutulmamalıdır ki hiç bir problemin kökenine inmezseniz çözümleyemez, sadece üzerini kapayabilirsiniz. Biz de bu amaç doğrultusunda dört ana bölüme ayırdığımız çalışmamızda Tevrat'ta isimlerinin geçtiğini tasbit ettiğimiz kavimler hakkında daha önce araştırma yapılmış olanları tasnif ettik ve daha sonra bunları bir çatı altında toplamaya çalıştık. Çünkü bu konu hakkında bugüne kadar bölük pörçük araştırmalar yapılmıştı. Oysaki Tevrat, Eskiçağ Tarihinin ana kaynaklarından biridir ve bölge tarihini aydınlatmak için de son derece önemlidir.

Takdir edersinizki böylesi bir konuyu incelerken arkeolojik kaynaklardan yararlanmamız gerekmektedir. Ancak bölgede kazı çalışmalarının gün geçtikçe azalması son bölümümüzde isimlerini sıraladığımız kavimler hakkında kayda değer bilgi sahibi olamamamızı açıklamaktadır.

Çalışmamızı bitirirken temennimiz şudur ki, bölge tarihini aydınlatmak amacıyla daha fazla çalışmalar yapılmalı ve bunların sonuçları ile Ortadoğu Tarihi

tekrar gözden geçirilmelidir. Unutulmamalıdır ki sözü geçen coğrafyanın bugün içinde bulunduğu durum yüzyıllar öncesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- 1- Akurgal, Ekrem., Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 1995.
- 2- Alp, Sedat., Hitit Çağında Anadolu, (Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 3. Basım, Ankara 2002.
- 3- Adam, Baki., Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat (Mahiyeti, Tahrifi ve Yahudi Hayatındaki Yeri), Saba Yayınlar, Ankara 1997.
- 4- Bottero, Jean., Eski Yakındoğu (Sümer'den Kutsal Kitap'a), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2005.
- 5- Bottero, Jean., Mezopotamya (Yazı, Akıl ve Tanrılar), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003.
- 6- Bottero, Jean– Marie – Joseph Steve., Evvel Zaman İçinde Mezopotamya, çev: A. Tathier, Yapı Kredi Yayınlar, İstanbul 2002.
- 7- Bottero, Jean., Religion in Ancient Mesopotamia, The University of Chicago Press, Chicago on London 2001.
- 8- Bottero, Jean., Cassin, Elena, Vercoutter, Jean. (Ed.), The Near East: The Early Civilizations, London 1967.
- 9- Bury, J. B., M. A., F. B. A. Ş. A. COOK, Litt. D. F. E. ADCOCK, M. A. (Ed.),The Cambridge Ancient History, Volume II, The Assyrian Empire, Cambridge at the Universty Press, 1970.
- 10- Balkan, Kemal., “Urartuların Kökeni ve Dilleri”, Belleten, Sayı 189 – 192, Ankara 1985, s. 513 – 521.
- 11- Çilingiroğlu, Atlan., Urartu ve Kuzey Suriye (Siyasal ve Kültürel İlişkiler), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar, İzmir 1984.
- 12- De Martino, Stefano., Hitiler, çev: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- 13- Erzen, Afif., Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, Ankara 1984.
- 14- Frankfort, Henri., Uygarlığın Yakındoğu'da Doğuşu (Mezopotamya ve Mısır), çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara 1989.

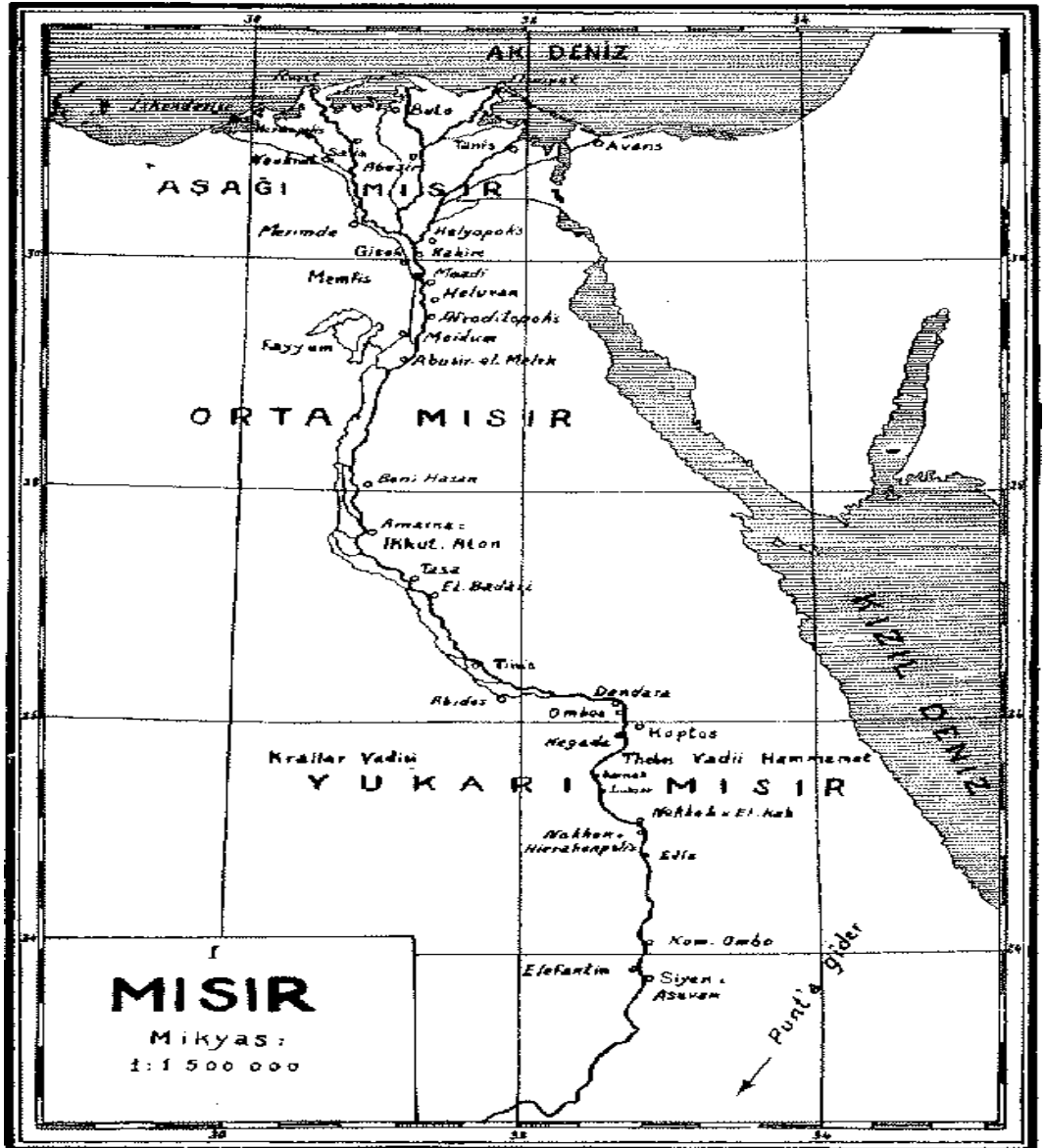
- 15-** Foltz, Richard C., İpek Yolu Dinleri (Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Kara Yolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim), çev: Aydın Aslan, Medrese Yayınları, İstanbul 2006.
- 16-** Freeman, Charles., Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- 17-** Günaltay, Şemsettin., İbraniler, Türk Tarihinin Anahatları Müsveddeleri, Seri III, No: 6, Akşam Matbaası, İstanbul.
- 18-** Günaltay, M. Şemseddin., Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya), TTK Yayınları, Ankara 1937.
- 19-** Hooke, Samuel Henry., Ortadoğu Mitolojisi, çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara 2002.
- 20-** Homeros, İlyada, çev: Azra Erhat, A. Kadir, Can Yayınlar, 21. Baskı, İstanbul 2006.
- 21-** Herodotos, Herodot Tarihi, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004.
- 22-** Hornung, Erik., Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi, çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- 23-** Hoerth, Alfred J., Archaeology and the old Testament, 1998.
- 24-** İnan, Afet., Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, TTK Yayını, Ankara 1956.
- 25-** Johnson, Paul., Yahudi Tarihi, çev: Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul 2000.
- 26-** Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.
- 27-** Kramer, S. N., Tarih Sümer'de Başlar, çev: Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yayınevi, Ankara 1990.
- 28-** Kirschbaum, Eva Cancik., Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür), çev: Aslı Yarbaş, İlya Yayınevi, İzmir 2004.
- 29-** Köroğlu, Kemalettin, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- 30-** Lewis, Bernard., Ortadoğu (İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi), çev: Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 4. Baskı, Ankara 2006.
- 31-** Lewis, Bernard., Uygarlık Tarihinde Araplar, çev: Hakkı Dursun Yıldız, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

- 32-** Lewis, Bernard., Tarihte Araplar, çev: Hakkı Dursun Yıldız, İst. Üniv. Edb. Fak. Yayınları, İstanbul 1979.
- 33-** Luckenbill, Daniel David., Ancient Records of Assyria and Babylonia, Greenwood Press, Newyork 1968.
- 34-** Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, (En Eski Devirlerden Pers İstilâsına Kadar), Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2002.
- 35-** Memiş, Ekrem., İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2005.
- 36-** Memiş, Ekrem., Kaynayan Kazan Ortadoğu, Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2006.
- 37-** Memiş, Ekrem., Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar), Bursa 2007.
- 38-** Margoliouth, D. S., İslamiyet Öncesi Arap – İsrailoğulları İlişkileri, çev: Suat Ertüzün, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- 39-** Malamat, Abraham., History of Biblical Israel, Boston, Leiden 2004.
- 40-** Macquen, J. G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.
- 41-** Nissen, Hans J., Ana Hatlarıyla Mezopotamya (Yakın Doğu Arkeolojisi'nin İlk Dönemleri), çev: Z. Zühre Arkeoloji ve İlk gelen, Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- 42-** Na'aman Nadav., Ancient Israel's History and Historiography (The First Temple Period) Volume 3, Indiana 2006.
- 43-** Na'aman Nadav., Ancient Israel's History and Historiography (The First Temple Period) Volume 1, Indiana 2005.
- 44-** Özer, Yusuf Ziya., Mısır Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1939.
- 45-** Pritchard, James B., Archaeology and the old Testament, Princeton University Press, New Jersey 1958.
- 46-** Pritchard, James B., Ancient Near Eastern Texts, Princeton University Press, New Jersey 1955.
- 47-** Özey, Ramazan; Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, Aktif Yayınları, Erzurum 2002.
- 48-** Özey, Ramazan; Dünya Denklemine Ortadoğu Coğrafyası, Aktif Yayınları, Erzurum 2009.
- 49-** Simons, S. J., Jerusalem in the old Testament, Leiden 1952.

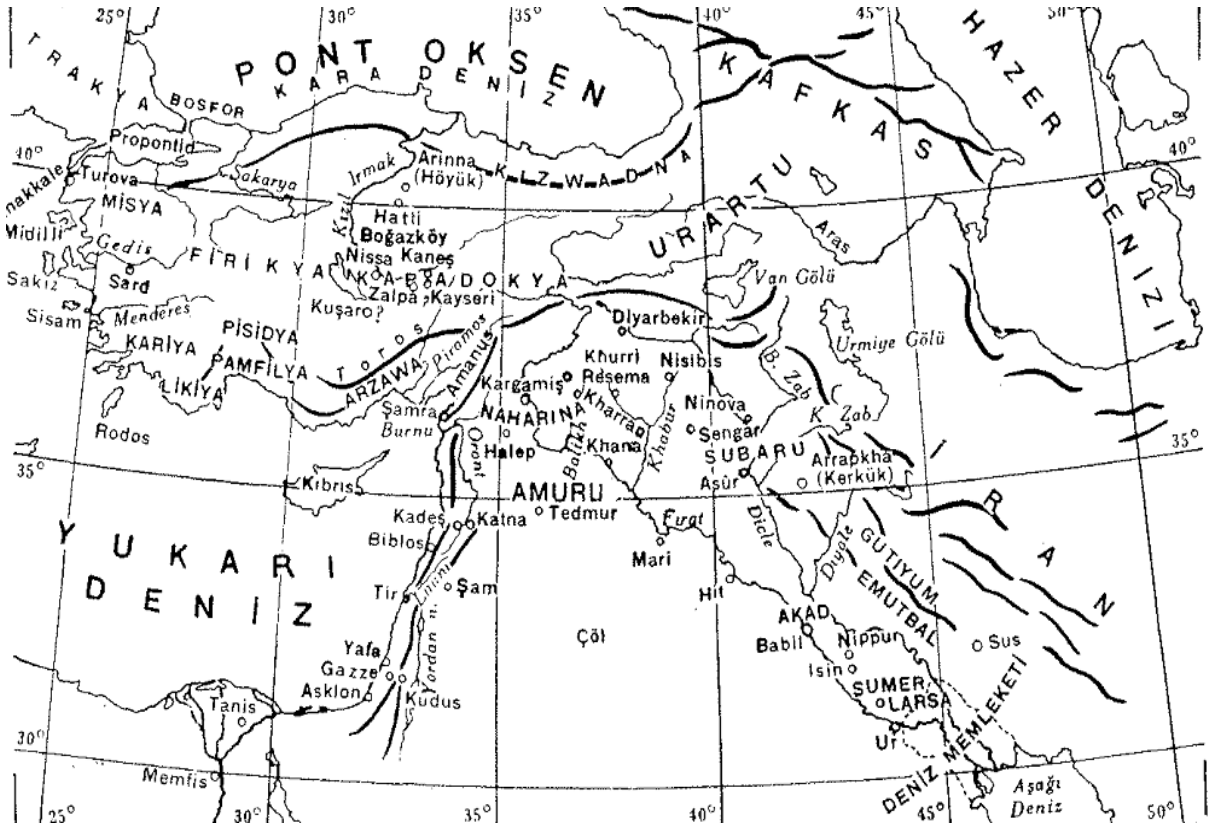

- 50-** Savlımı, Mırjo., Urartu Tarihi ve Kültürü, ev: Belgin Aksoy, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- 51-** Tavares, Antonio Augusto., “Institutions of the “Children of Het” in Hebron Into the Context of middle East”, XXXIV. Uluslar arası Assiriyoloji Kongresi, TTK Yayınları, İstanbul 1987.
- 52-** Ünal, Ahmet., Hititler Devrinde Anadolu I, Altın Matbacılık, İstanbul 2002.
- 53-** Ünal, Ahmet., Hititler–Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, Etibank, İstanbul 2003.

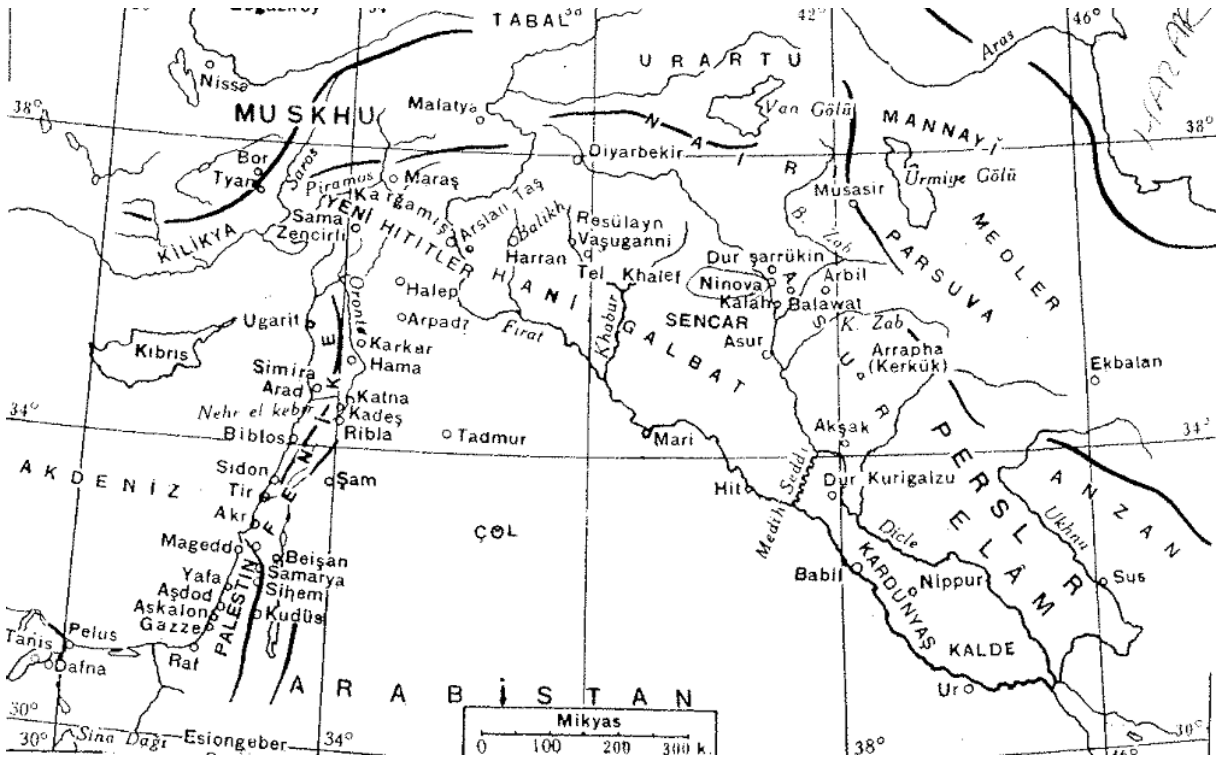
EKLER

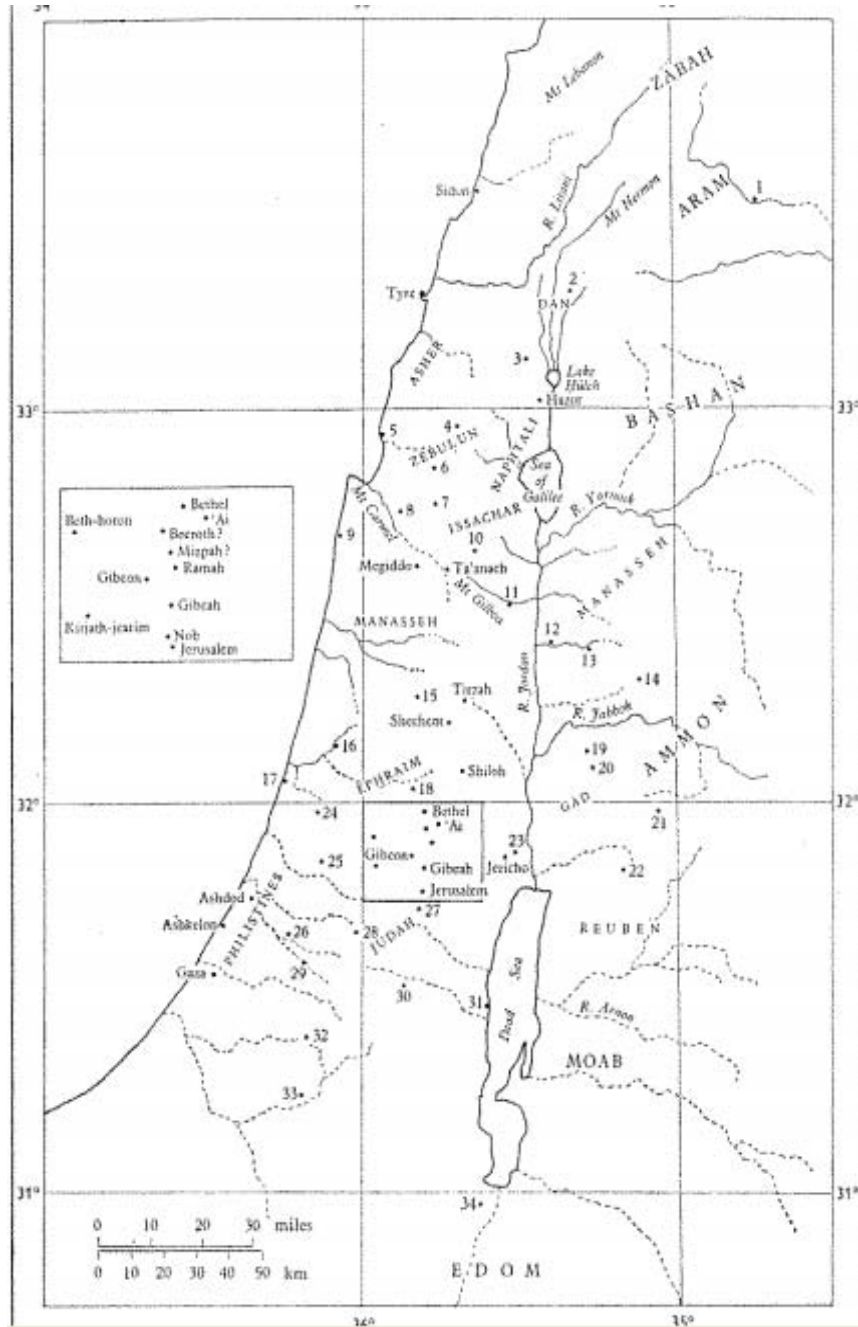
Resim1: Eskiçağ'da Mısır

Resim 2: Amurrular

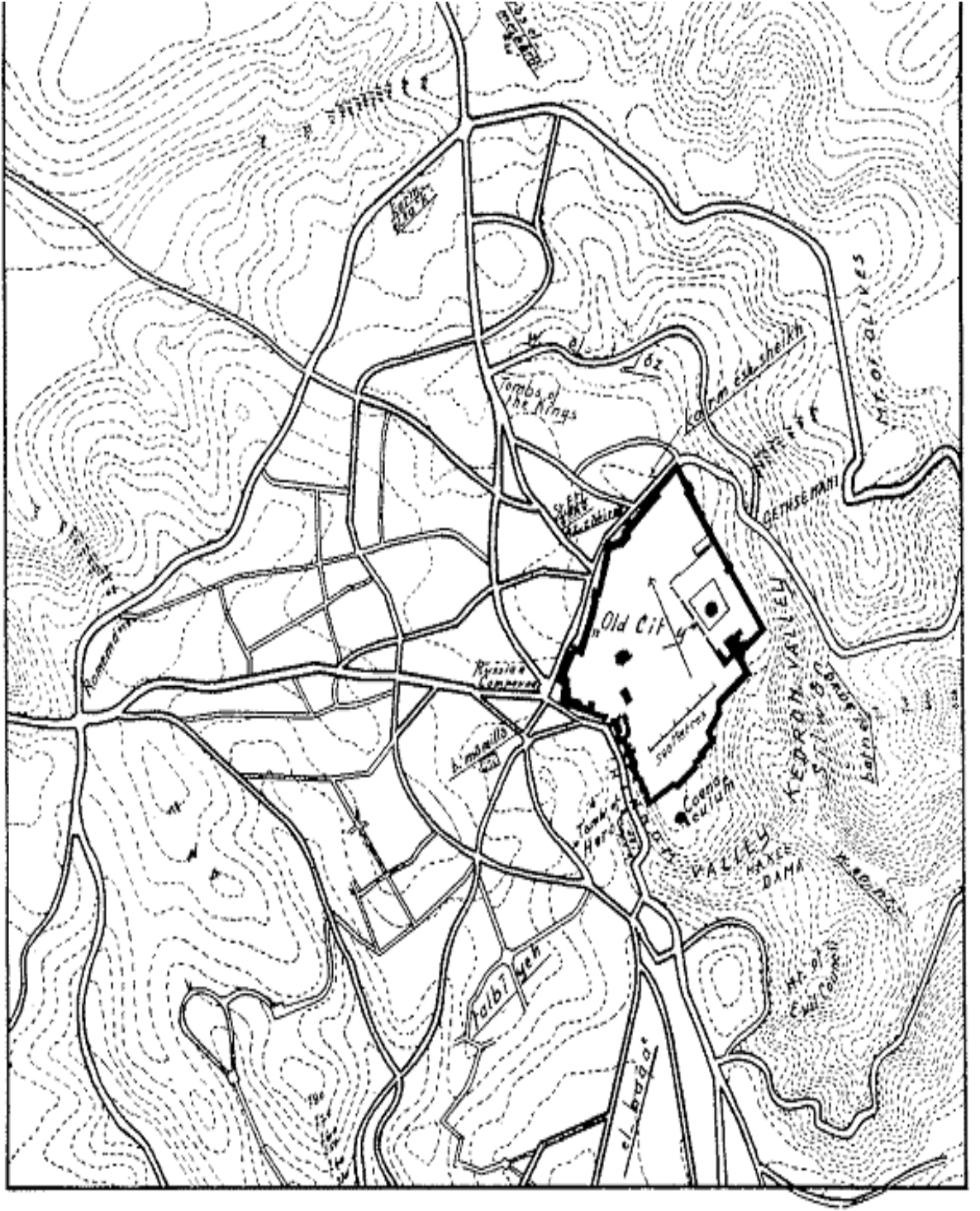
Resim 3: Asur İmparatorluğu

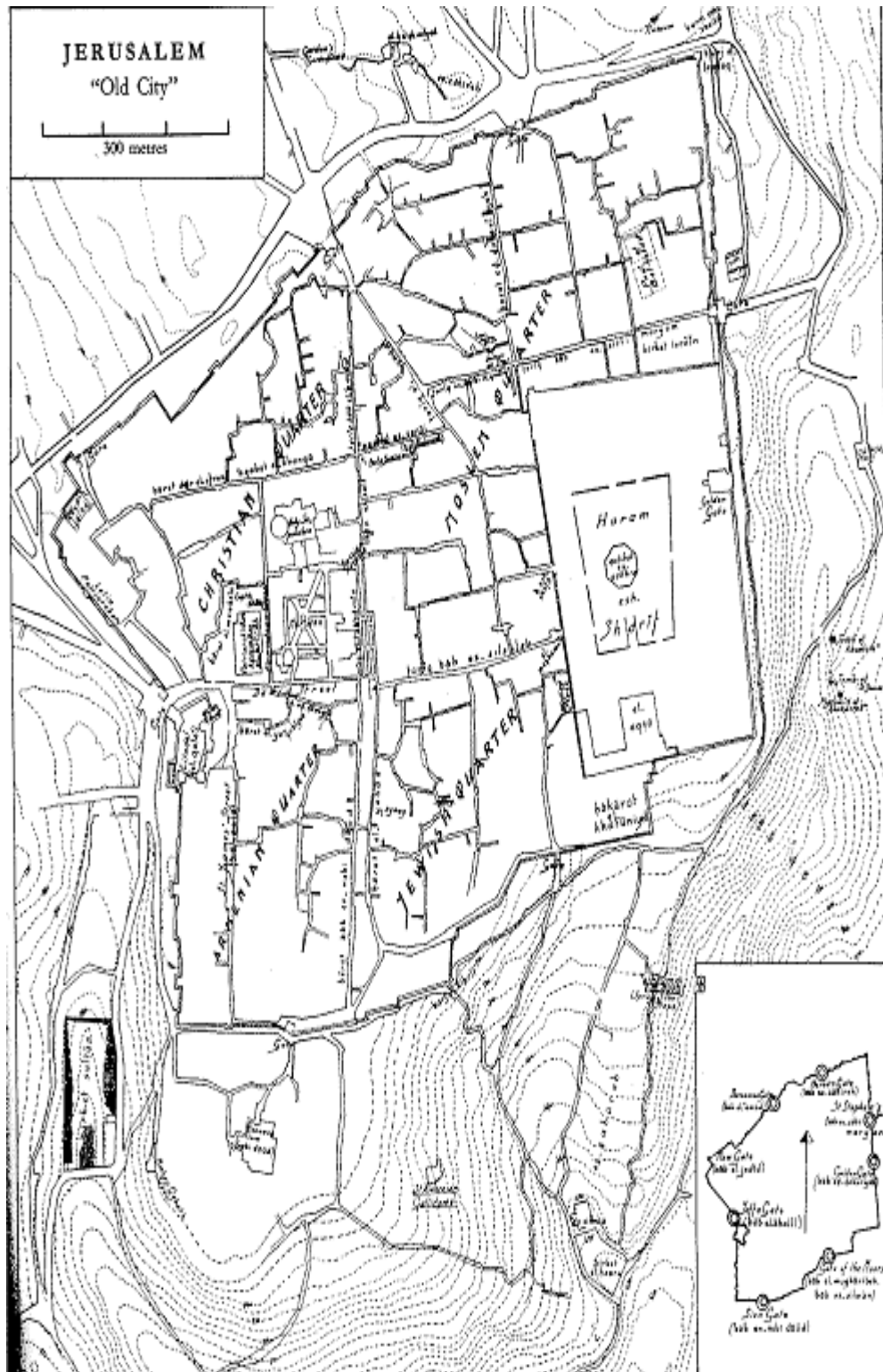
Resim 4: MÖ. 1000'de Filistin

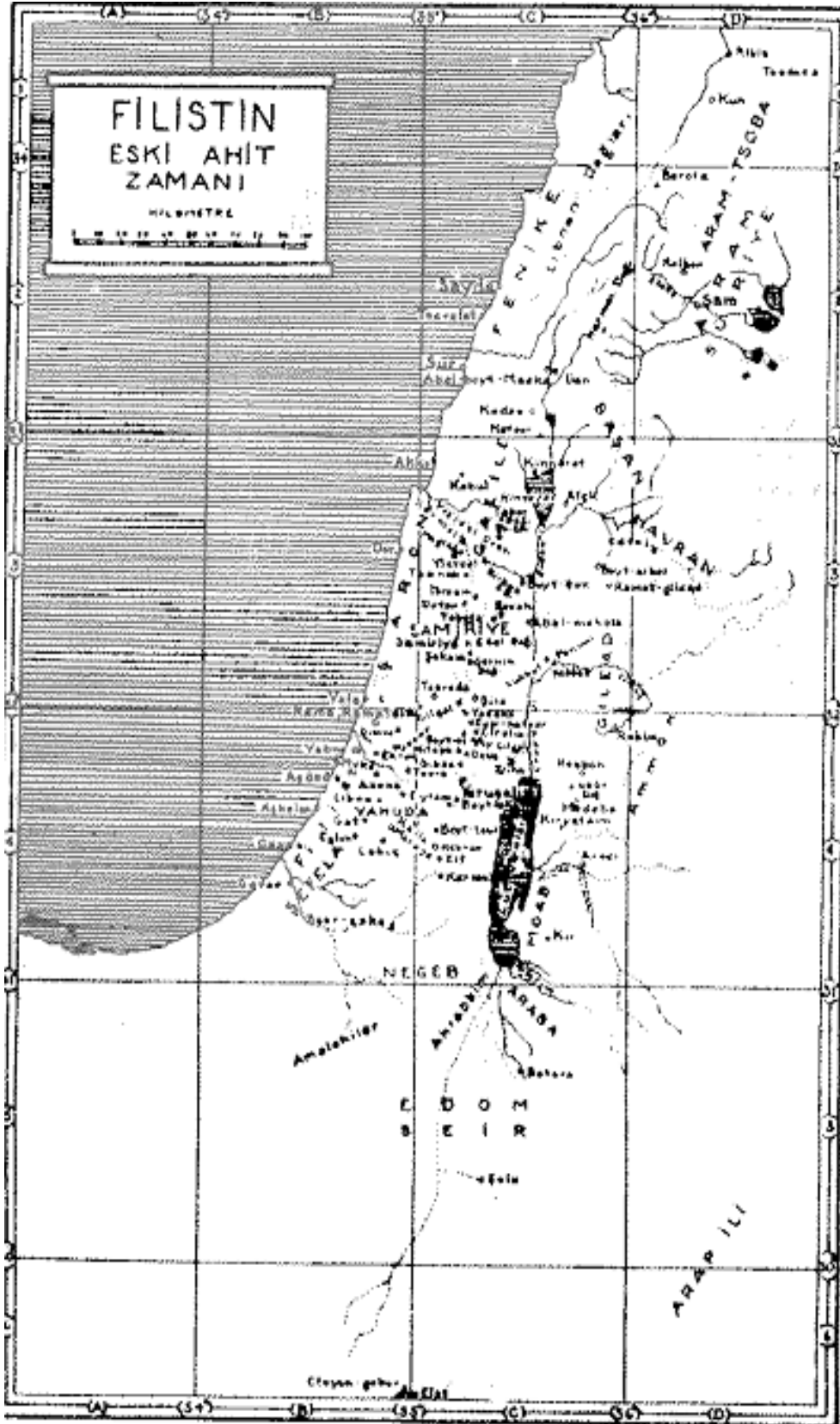
Resim 5: Filistin

Resim 6: MÖ. 20. Yüzyıl'da Kudüs

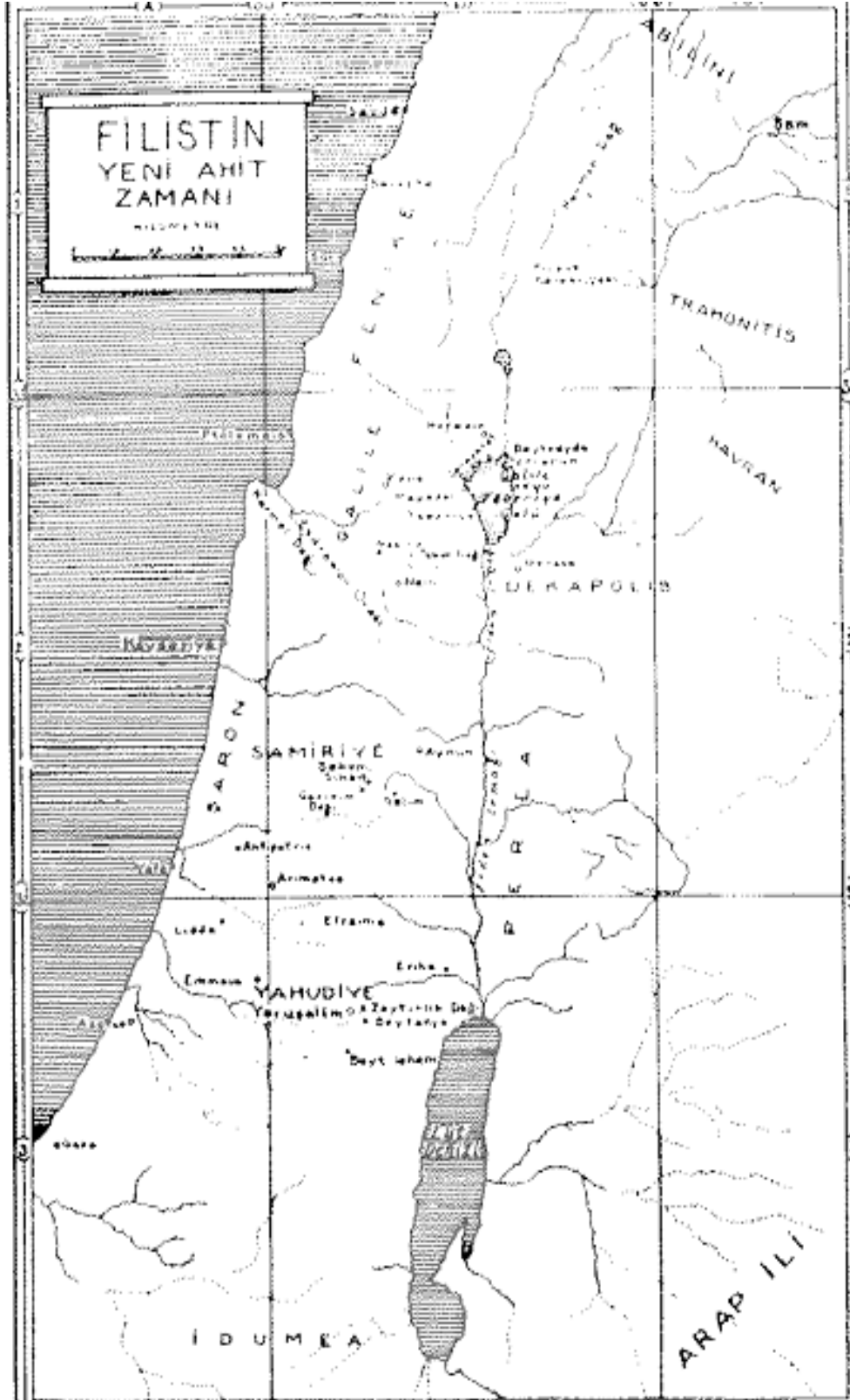

Resim 7: Kudüs

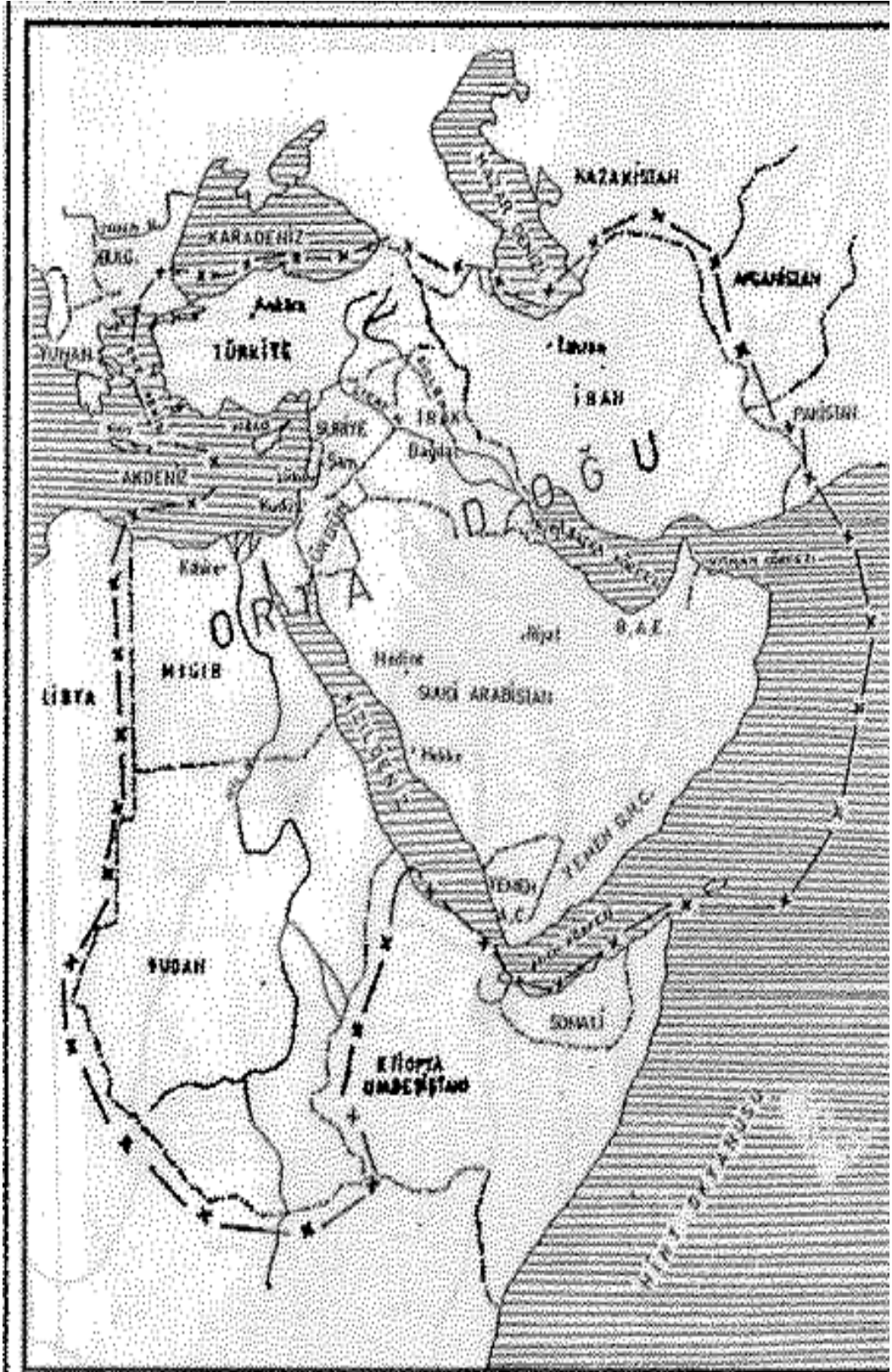
Resim 8: Tevrat Zamannında Filistin

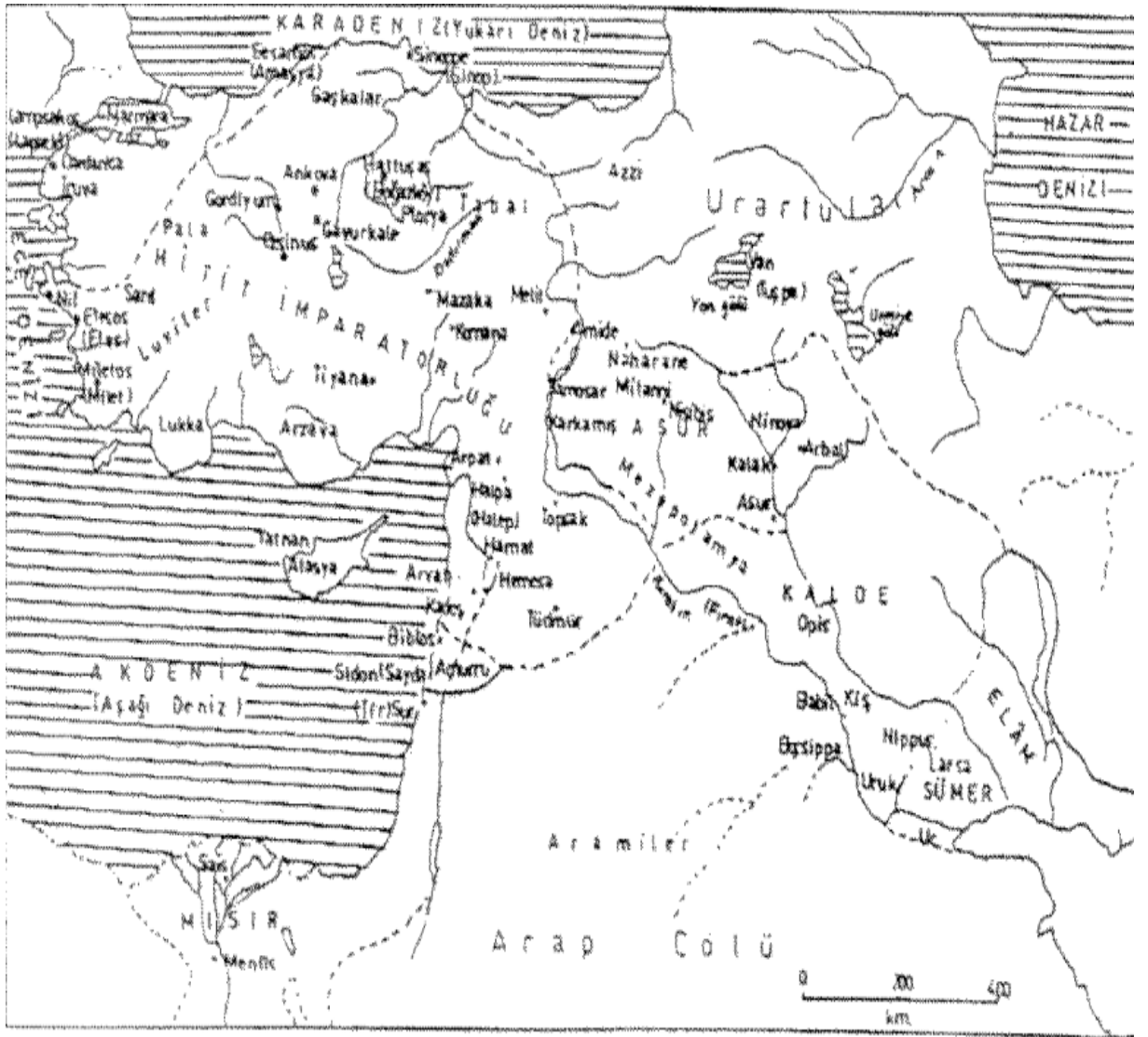

Resim 9: İncil Zamanında Filistin
(8 ve 9 no'lu resimler Kitabı Mukaddes, (Eski ve Yeni Ahit), Kitabı Mukaddes
Şirketi, İstanbul 2001.

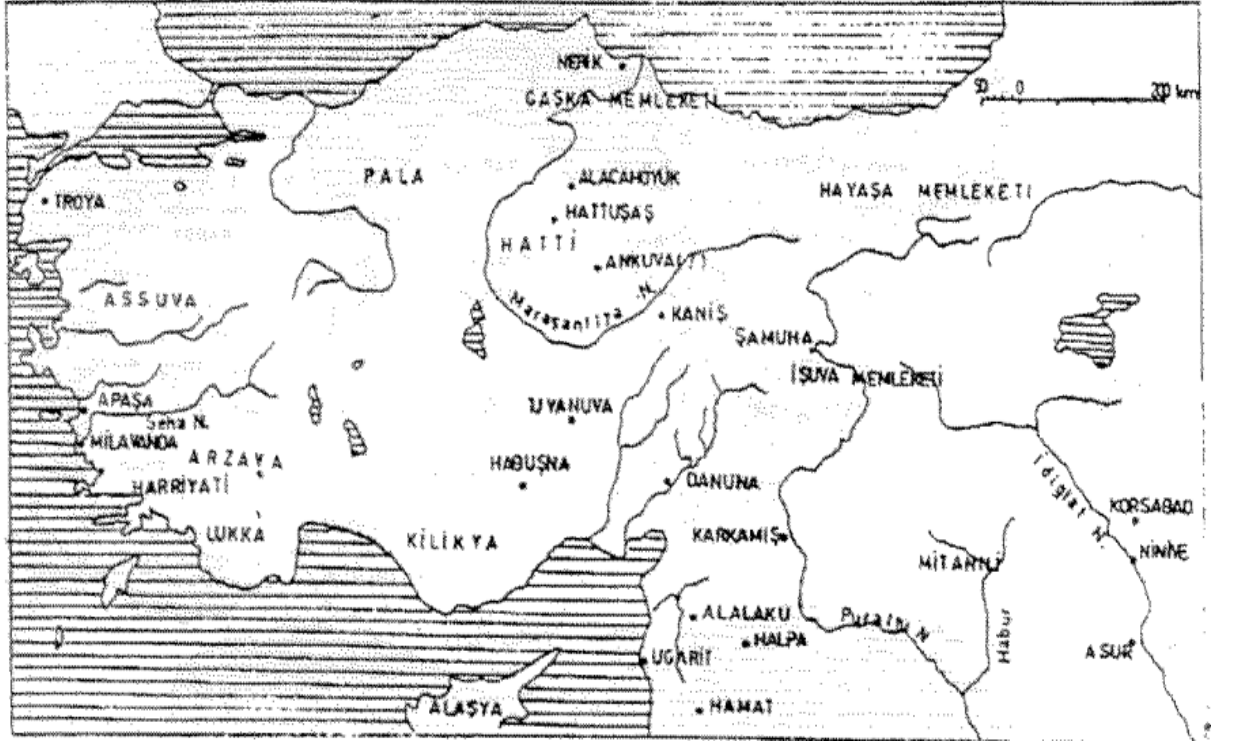

Resim 12: Eskiçağ'da Ortadoğu
E. Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu, Konya 2006.

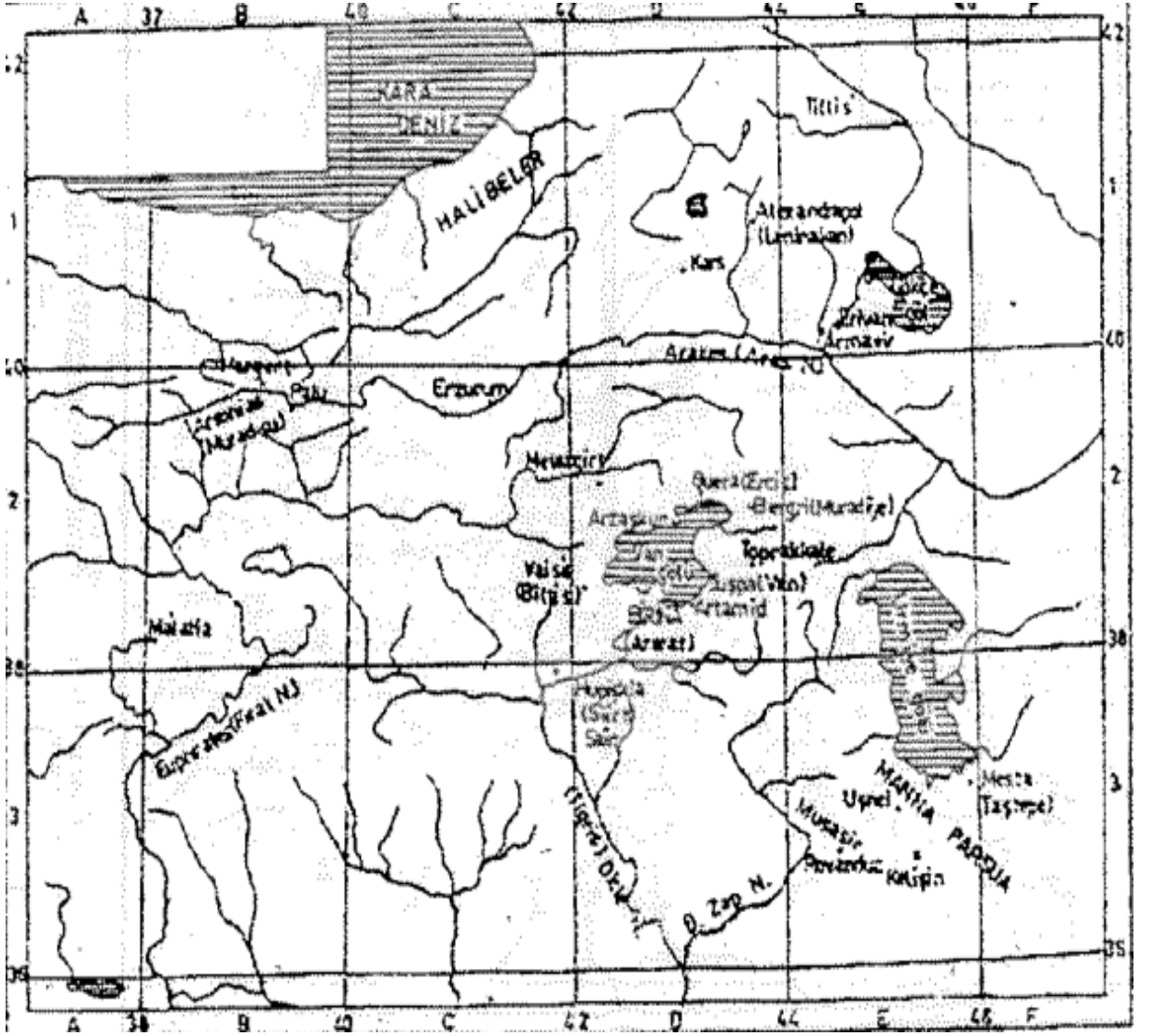
Resim 13: MÖ. 2. ve 1. Binde Önasya

Resim 14: Hititler Zamanında Anadolu

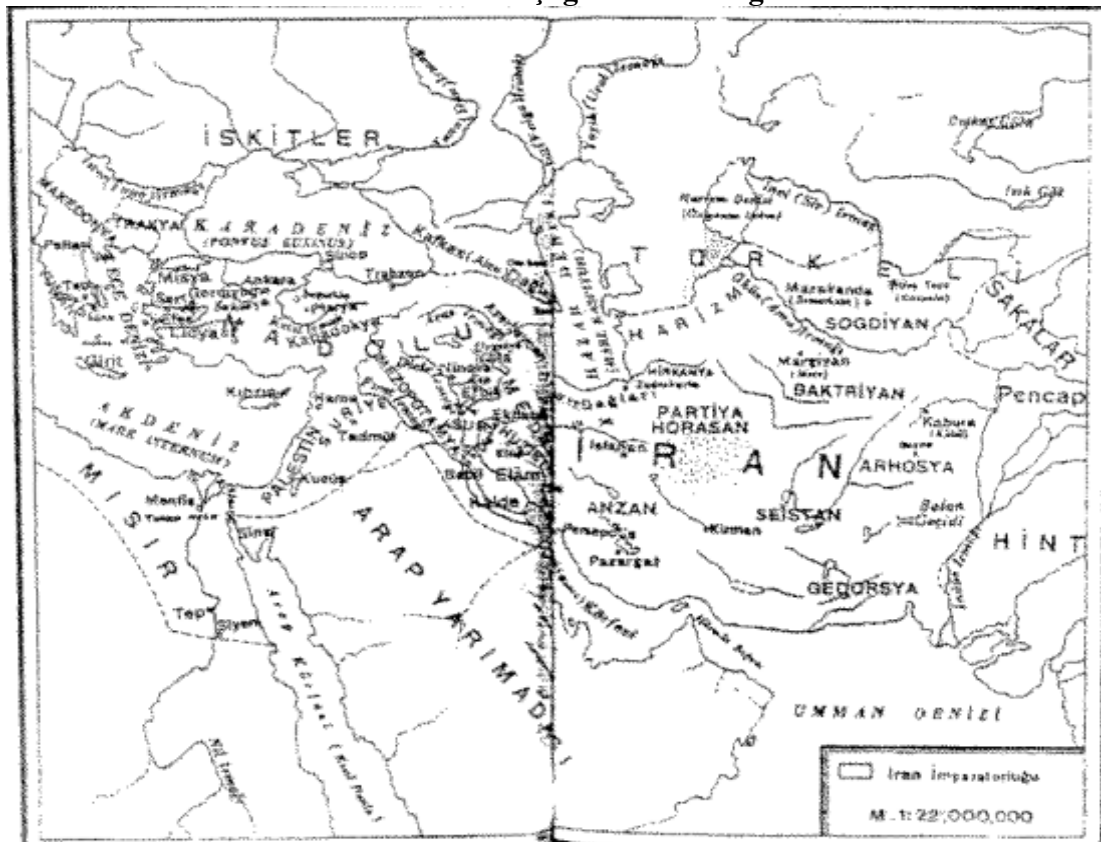
Resim 15: Geç Hitit Şehir Devletleri Dönemi ve Klasik Çağda Anadolu

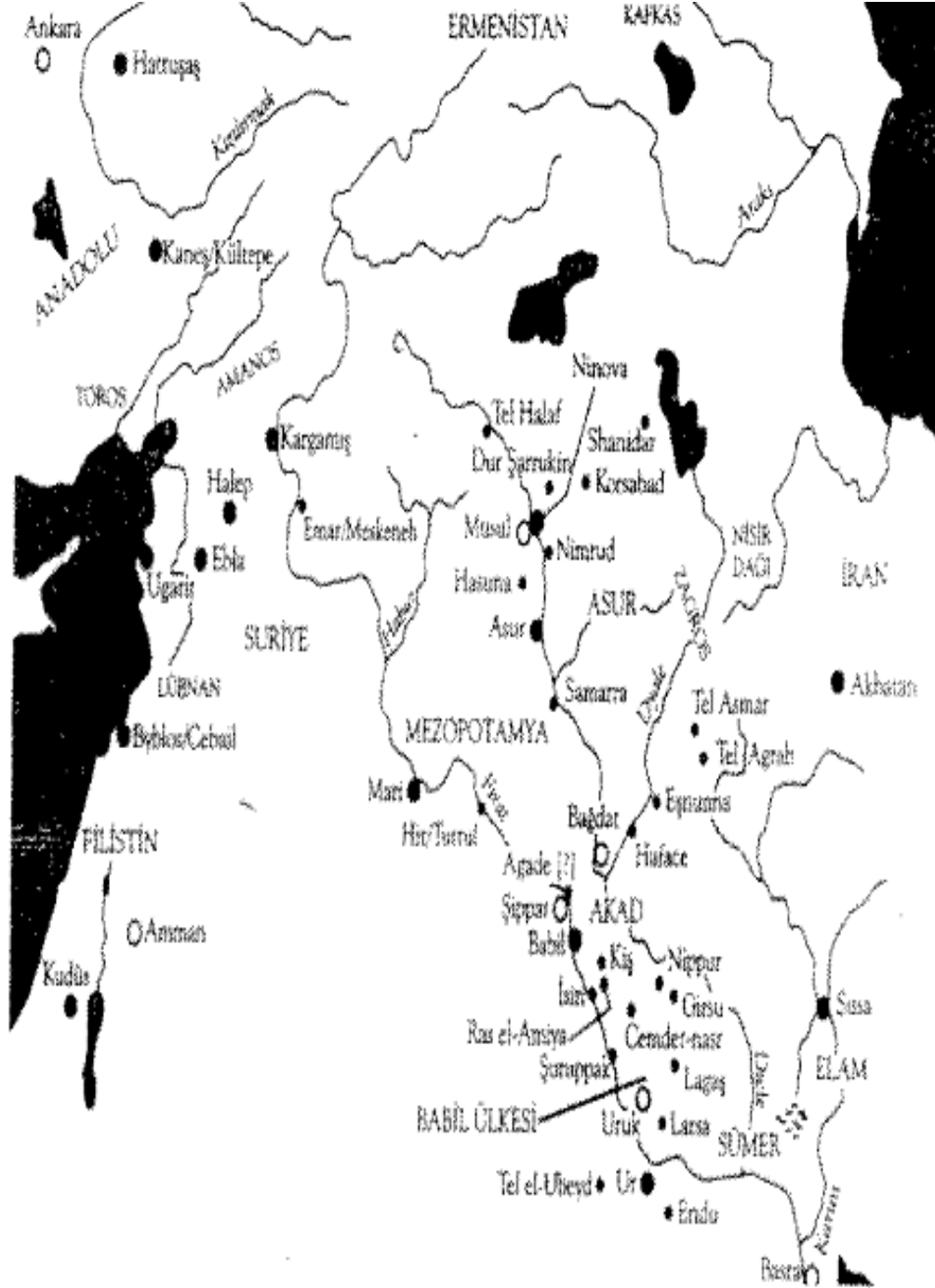
Resim 16: MÖ. 9.-6. Yüzyıllar Arasında Urartu Devleti Hakimiyet Sahası

Resim 17: Eskiçağ'da Yakındoğu

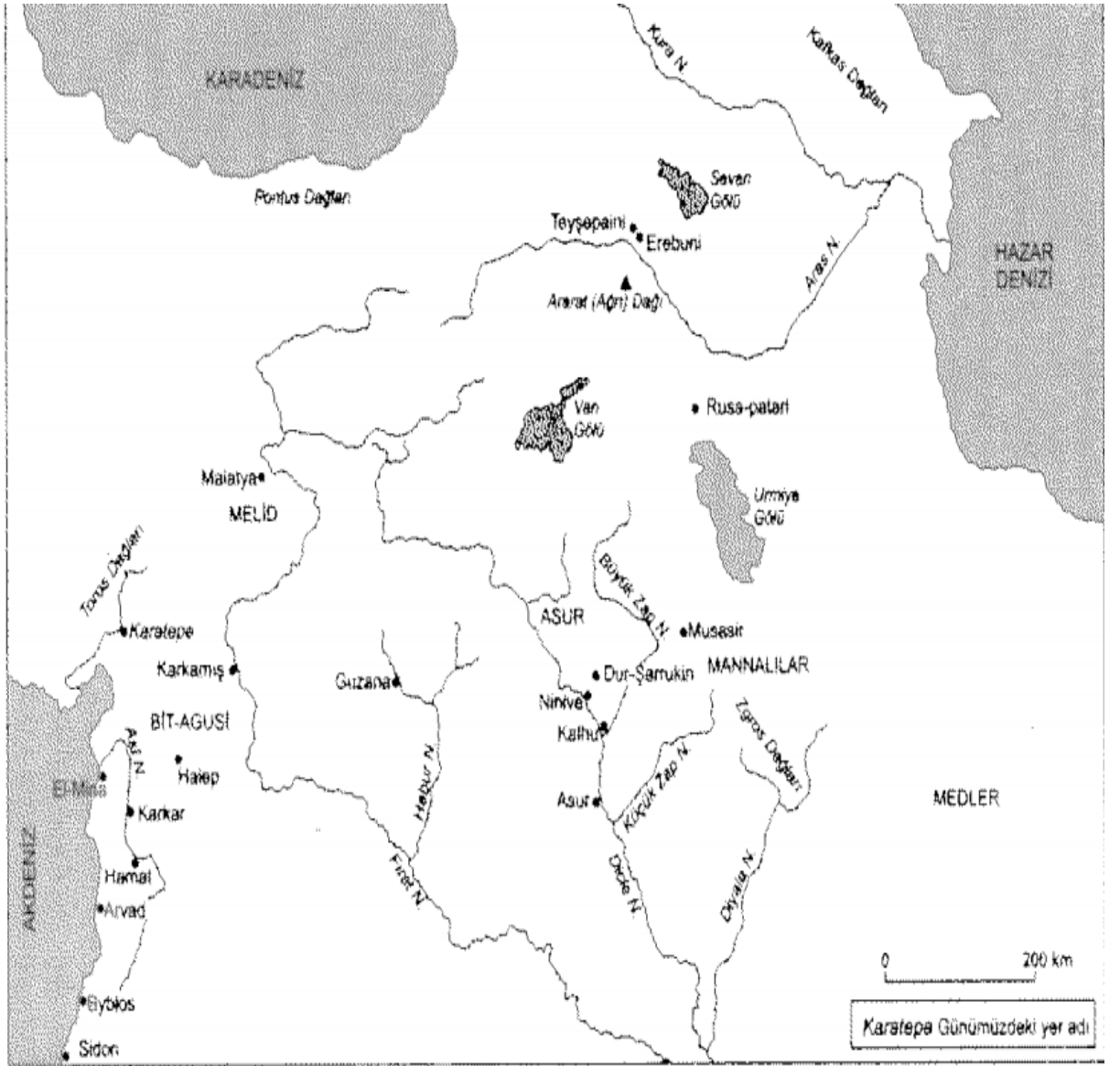

Resim 18: İran İmparatorluğu (13, 14, 15, 16, 17, 18 No'lu Resimler: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Bursa 2007)

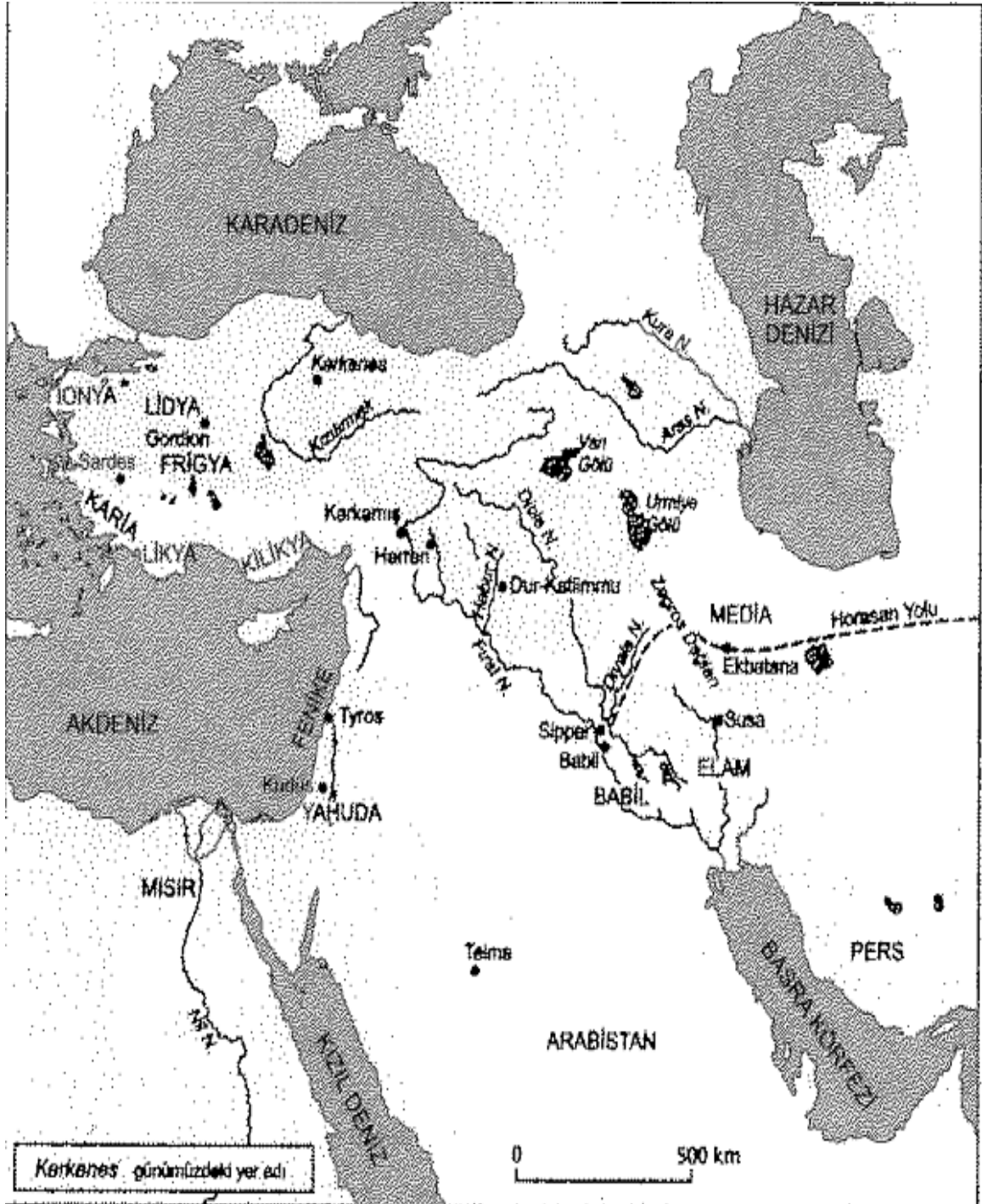

Resim 19: Eski Mezopotamya'nın Coğrafi Konumu
(J. Bottero, Eski Yakınoğu, Ankara 2005)

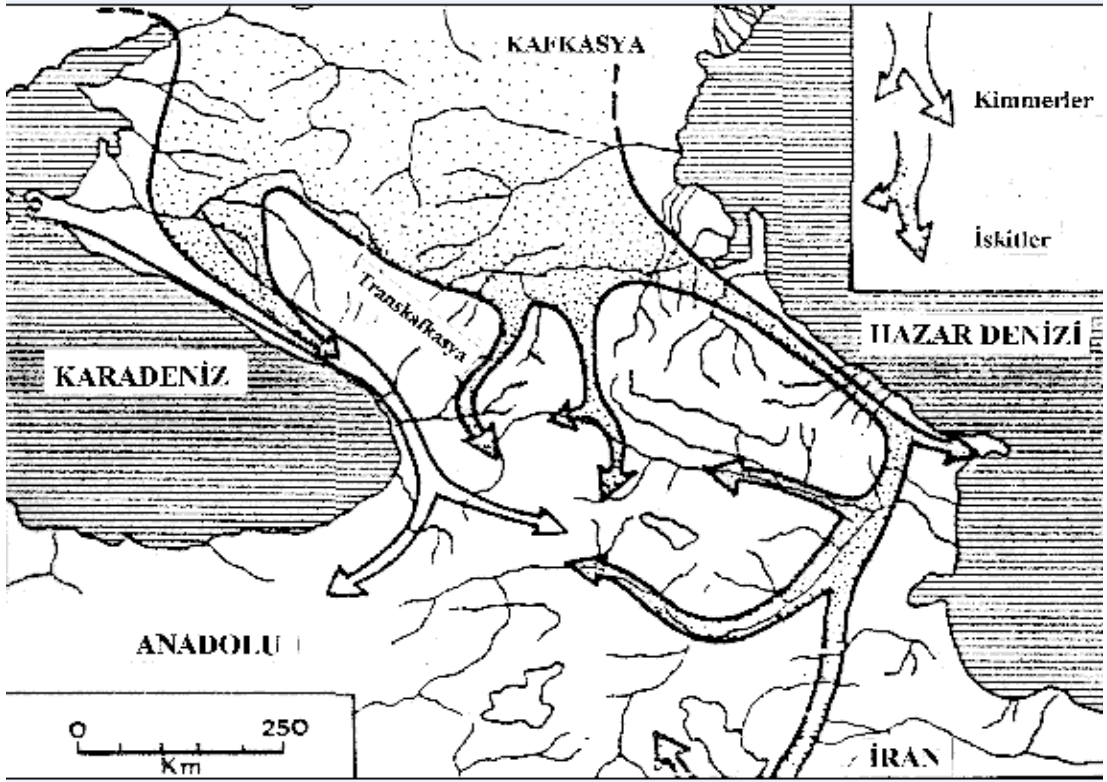

Resim 20: Urartu ve Kuzey Suriye

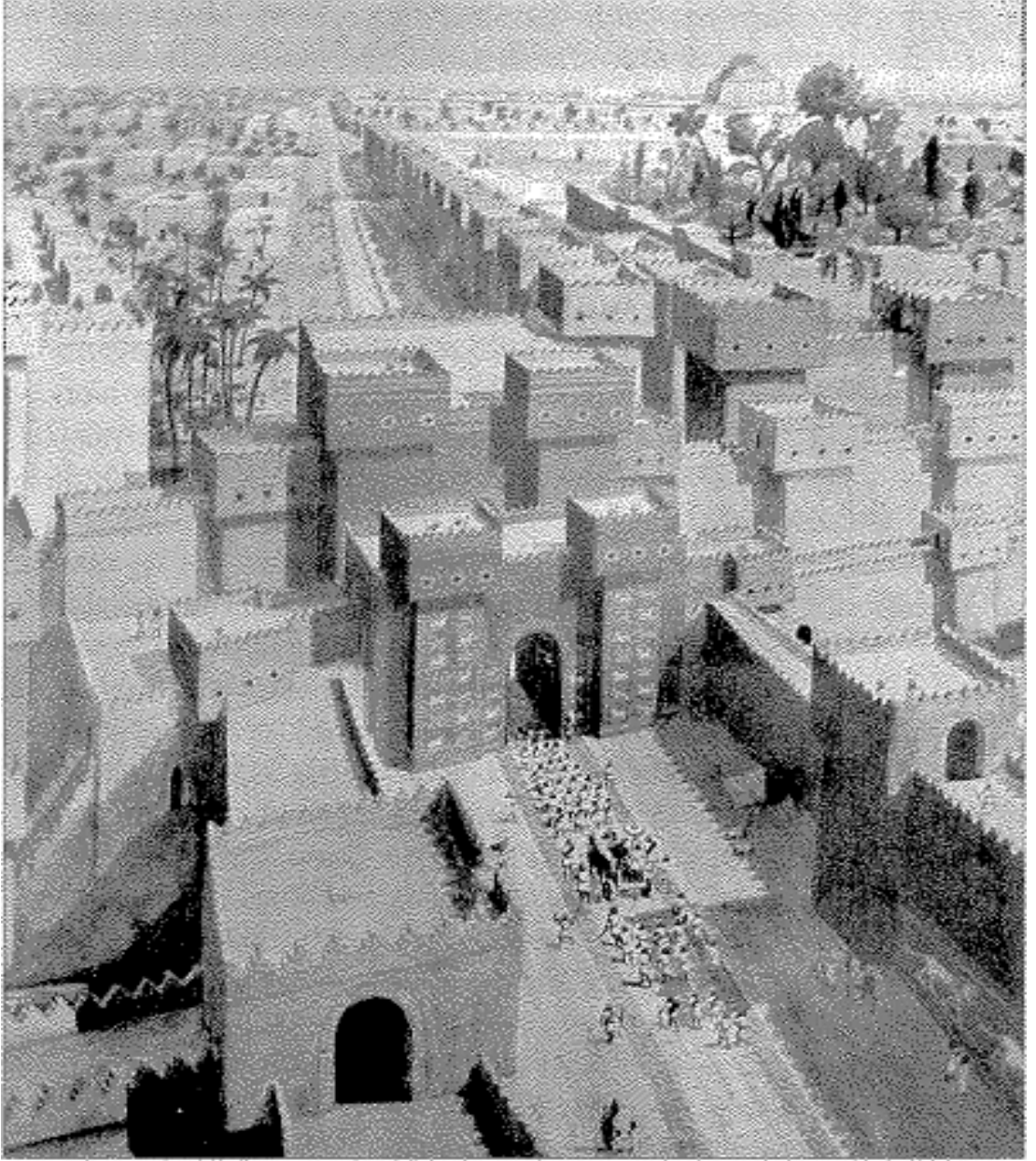
Resim 21: 6. Yüzyıl'da Yakınoğu
(20 ve 21 no'lu resimler: Marc Van De Mieroop, Antik Yakınoğu'nun Tarihi, Ankara 2006)

Resim 22: İskitler ve Kimmerler'in Önasya'ya Giriş Güzergahları

Resim23: İskitler ve Kimmerler'in Etkilediği Dönemde Önasya

**Resim 24: Yeni Babil Krallığı Döneminde Babil Kentinden Bir Görünüş
(K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006)**